

**GESKEIDE VROUE SE ERVARINGS EN PERSEPSIES
VAN HUL AANPASSING IN DIE POST-
EGSKEIDINGSFASE**

MEMRY S. LE ROUX

Tesis ingelewer ter gedeeltelike voldoening aan die vereistes vir die

**Meestersgraad in Maatskaplike Werk
(Welsynsprogrambestuur)**

aan die Universiteit van Stellenbosch

STUDIELEIER: PROF. S. GREEN

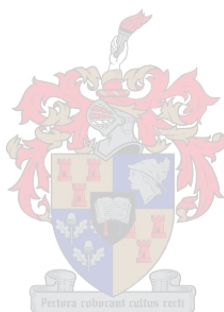
Desember 2007

VERKLARING

Ek, die ondergetekende, verklaar hiermee dat die werk in hierdie tesis vervat, my eie oorspronklike werk is en dat ek dit nie vantevore in die geheel of gedeeltelik by enige universiteit ter verkryging van 'n graad voorgelê het nie.

.....

Handtekening

.....

Datum

Kopiereg © 2007 Universiteit van Stellenbosch
Alle regte voorbehou

OPSOMMING

Hierdie studie het ten doel om geskeide vroue se persepsies en ervarings van hul aanpassing in die post-egskeidingsfase te verstaan, met spesifieke verwysing na die plattelandse geskeide vrou. Tydens intervensie met geskeide vroue behoort die maatskaplike werker vaardig en goed ingelig te wees ten opsigte van die behoeftes wat geskeides ervaar, daarom is dit noodsaaklik om te verstaan hoe geskeide vrouens die proses ervaar.

As praktykraamwerk is die Gesinsisteem-, Ekologiese, Sterkte- en Feministiese Perspektief gebruik om die aanpassing van geskeide vroue te verstaan. Eerstens is 'n literatuurstudie onderneem wat 'n breë oorsig oor die proses van egskeding, egskeding as rouproses asook die invloed van egskeding op die vrou en kinders bied. Aandag is ook gegee aan die aanpassing van die vrou in die post-egskeidingsfase. Tweedens is 'n kwalitatiewe, fenomenologiese navorsingsontwerp gekies om die ervarings en persepsies van vyf geskeide vroue uit verskillende plattelandse dorpe se aanpassing in die post-egskeidingsfase te eksploreer. Faktore wat die aanpassing strem, asook faktore wat persoonlike groei stimuleer, het uit die empiriese navorsing na vore gekom.

Vier temas het uit hierdie navorsing ontspring. Die eerste tema hou verband met spanning: Finansiële spanning, spanning oor gesondheid, spanning wat ontstaan uit die oorbelding van rolle, spanning oor die verhouding met die gewese man, en die plattelandse ervaring. Die tweede tema handel oor spiritualiteit: egskeding is 'n spirituele krisis, dit bring spirituele verdieping, spiritualiteit help met identiteitsvorming en fasiliteer in 'n groot mate die rouproses. In die derde tema word verskeie ondersteuningsbronne bespreek, terwyl die vierde tema ook die positiewe kant van egskeding uitlig, naamlik persoonlike groei.

Bogenoemde temas vervat die behoeftes wat geskeide vroue tydens die aanpassingsperiode na egskeding ervaar. Aanbevelings het gefokus op post-egskeidingsintervensie wat daarop gemik is om spanning te help verlig, spiritualiteit te versterk, ondersteuningsnetwerke in die omgewing te ken en die proses van persoonlike groei te stimuleer.

ABSTRACT

The aim of this study is to gain understanding of the perceptions and experiences of divorced women in the postdivorce phase, with specific reference to rural divorcees. During intervention with divorced women the social worker ought to be informed about the needs of divorcees, as well as be skilled to deal with the trauma of divorce. It is therefore necessary to understand how women experience the post-divorce process.

The Systems, Ecological, Strengths and Feminist Perspectives are used as a frame of reference to understand the adaptation of divorced women. First, a study of relevant literature is undertaken which presents a broad review of the process of divorce; divorce as a mourning process, as well as the influence of divorce on the women and children. Attention is also devoted to literature on the adaptation of women in the post-divorce phase. Second a qualitative, phenomenological research subject is chosen to explore the experiences and perceptions of divorced women's adaptation during the post divorce-phase. Factors which obstruct adaptation, as well as factors which stimulate personal growth, came to light during the empirical research.

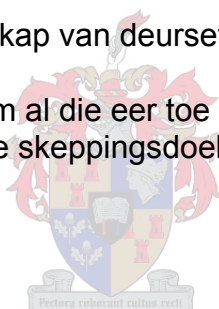
Four themes unfolded from the research. The first theme relates to tension: tension regarding finances; tension regarding health; tension arising from the overloading of roles and tension resulting from the relationship with the ex-husband, as well as how divorce is experienced in the rural areas. The second theme deals with spirituality: divorce as a spiritual crisis; deepening spirituality; spirituality in the shaping of identity and facilitating to a large extent the mourning process. In the third theme various sources of support are discussed, while the fourth theme focuses on the positive side of divorce, namely personal growth.

The before mentioned themes contain the challenges divorced women experience during the post-divorce phase. Recommendations focus on post-divorce intervention which are aimed to relieve stress, strengthen spirituality, to obtain knowledge of support systems in the community, and also to stimulate the process of personal growth.

BEDANKINGS

Hiermee wil ek my opregte dank teenoor die volgende uitspreek:

- Prof. Sulina Green, vir haar noukeurige studieleiding.
- Die deelnemers aan hierdie navorsing; sonder hulle bydrae was hierdie studie nie moontlik nie.
- My man, Stephanus, en ons kinders, vir hulle aanmoediging, ondersteuning en die feit dat hulle in my geglo het om hierdie studie aan te pak.
- Vir my dierbare vriende en vriendinne wat belanggestel het in die vordering van die studie.
- Me. Helaine Pelser, vir die taalkundige versorging van die tesis, sowel as Me. Hester Uys van die Departement Maatskaplike Werk vir tegniese hulp.
- My ouers, vir hulle nalatenskap van deursettingsvermoë.
- Aan my Hemelse Vader kom al die eer toe vir die krag om hierdie studie te voltooi sodat ek my verdere skeppingsdoel kon verwesenlik.

Opgedra aan almal wat deur die pyn van egskeiding gaan

Learning provided me with something to give, the opportunity to truly contribute something of value to all those around me. It offered me a sense of joy and fulfillment. At the same time, I discovered an even more powerful form of pleasure, and that was achieved by sharing what I'd learned in a passionate way.

When I began to see that what I could share helps people increase the quality of their lives,

I discovered the ultimate purpose of life.

~ Anthony Robbins ~

INHOUD

HOOFSTUK 1

ALGEMENE ORIËTERING TOT DIE STUDIE

1.1 Inleiding en rasionaal vir studie	1
1.2 Motivering vir die studie	3
1.3 Probleemstelling	5
1.4 Doel van die ondersoek	6
1.5 Metode van ondersoek	7
1.5.1 Literatuurstudie	7
1.5.2 Empiriese ondersoek	7
1.5.3 Etiese aspekte	11
1.5.4 Verkryging van instemming	12
1.5.5 Vertroulikheid	12
1.6 Omskrywing van kernbegrippe	12
1.7 Beperkinge van die studie	13
1.8 Struktuur van die studie	13

HOOFSTUK 2

EGSKEIDING AS 'N PROSES EN DIE IMPAK DAARVAN OP DIE GESINSLEDE

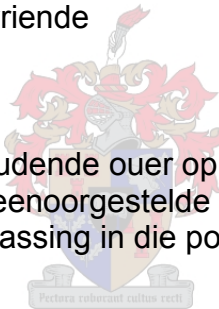
2.1 Inleiding	15
2.2 Aanleidende oorsake vir egskeiding	15
2.3 Egskeiding as krisis	17
2.4 Die egskeidingsproses	19
2.4.1 Die voor-egskeiding- en besluitnemingsfase	24
2.4.2 Die egskeidingsfase	25
2.4.3 Die post-egskeidingsfase	27
2.5 Egskeiding as rouproses	28
2.6 Die psigo-sosiale impak van egskeiding op die gesin	29
2.6.1 Die impak van egskeiding op die kinders	29
2.6.2 Die ouderdom van die kinders	31
2.6.3 Geslag van die kinders	32
2.6.4 Ouerlike konflik	33
2.6.5 Omstandighede na die egskeiding	33
2.7 Egskeidingsbemiddeling	35
2.8 Huidige wetgewing in Suid-Afrika met betrekking tot egskeiding	36
2.8.1 Gronde vir egskeiding	36
2.8.2 Bestrede en onbestrede egskeidings	38
2.8.3 Beskerming van die belange van kinders	39
2.8.4 Die betaling van onderhoud	41
2.9 Samevatting	41

HOOFSTUK 3

DIE AANPASSING VAN DIE GESKEIDE VROU IN DIE POST-EGSKEIDINGSFASE

3.1 Inleiding	43
3.2 Veranderinge op vele gebiede	43
3.3 Die verwerking van verliese	44
3.3.1 Die verlies van die verlede	44
3.3.2 Die verlies aan die hede	45
3.3.3 Die verlies aan die toekoms	45
3.3.4 Die verlies aan selfvertroue	45
3.3.5 Die verlies aan betekenis	45
3.3.6 Die verlies aan ondersteuning	45
3.3.7 Die verlies aan status	45
3.4 Herdefiniëring van identiteit en uitgebreide veranderinge na egskeiding	46
3.4.1 Selfbeeld	46
3.4.2 Verhouding met gewese man	48
3.4.3 Verandering in finansiële status	51
3.4.4 Ondersteuningsnetwerk en vriende	52
3.4.5 Gesondheid	54
3.4.6 Spiritualiteit	55
3.4.7 Die rol van die enkelouer	56
3.4.8 Die invloed van die toesighoudende ouer op die kinders	57
3.4.9 Nuwe verhoudings met die teenoorgestelde geslag	57
3.5 Faktore wat bydra tot die aanpassing in die post-egskeidingsfase	58
3.6 Samevatting	59

HOOFSTUK 4

TEORETIESE PERSPEKTIEWE EN DIE BYDRAE VAN DIE MAATSKAPLIKE WERKER TOT EGSKEIDINGSAANPASSING

4.1 Inleiding	60
4.2 Perspektiewe van belang tot maatskaplike werk	60
4.2.1 Algemene Sisteemperspektief	60
4.2.2 Ekologiese Perspektief	61
4.2.2.1 Agtergrond en teoretiese fundering	61
4.2.2.2 Gitterman se "Life Model"	63
4.2.3 Sterkte Perspektief	64
4.2.4 Feministiese Perspektief	65
4.3 Maatskaplikewerk-intervensie	67
4.3.1 Rol van die maatskaplike werker	68
4.3.2 Egskeidingsterapie	69
4.3.3 Groepwerk met geskeide vrouens	70
4.4 Samevatting	71

HOOFSTUK 5

EKSPLORASIE VAN GESKEIDE VROU SE ERVARINGS EN PERSEPSIES VAN HULLE AANPASSING IN DIE POST-EGSKEIDINGSFASE

5.1 Inleiding	72
5.2 Navorsingsmetode	72
5.3 Navorsingsresultate	75
5.3.1 Inligting van deelnemers	75
5.3.2 Egskeiding as proses	75
5.3.3 Besluitneming	77
5.3.4 TEMA EEN: Spanning	79
5.3.4.1 Finansiële spanning	80
5.3.4.2 Spanning oor gesondheid	85
5.3.4.3 Spanning wat ontstaan uit die oorbelading van rolle	87
5.3.4.4 Spanning in die verhouding met die gewese man	89
5.3.4.5 Ervaring op die platteland	93
5.3.5 TEMA TWEE: Spiritualiteit	95
5.3.5.1 Spirituele krisis	95
5.3.5.2 Besluit om te skei	97
5.3.5.3 Spirituele verdieping en afhanklikheid	98
5.3.5.4 Vorming van identiteit	99
5.3.5.5 Rol van die kerk	100
5.3.5.6 Van woede tot hoop	102
5.3.6 TEMA DRIE: Ondersteuning	102
5.3.6.1 Ondersteuning van familie	103
5.3.6.2 Ondersteuning van gewese skoonfamilie	105
5.3.6.3 Gesamentlike vriende	106
5.3.6.4 Ondersteuning van enkelopende vriende	109
5.3.6.5 Ondersteuning van die kerk	111
5.3.6.6 Professionele ondersteuning	112
5.3.6.7 Algemene ondersteuning op die platteland	115
5.4 Samevatting	116

HOOFSTUK 6

EKSPLORASIE VAN GESKEIDE VROU SE ERVARINGS EN PERSEPSIES VAN HULLE AANPASSING IN DIE POST-EGSKEIDINGSFASE (VERVOLG)

6.1 Inleiding	118
6.2 TEMA VIJF: Persoonlike groei	118
6.2.1 Verligting	119
6.2.2 Innerlike dryfkrag	120
6.2.3 Objektiewe denke	121
6.2.4 Bewustelike neem van stappe	122
6.2.5 Ontdekking van sterktes	125
6.2.6 Selfhandhawing	127
6.2.7 Rol van die kerk	128

6.2.8 Verhouding met die kinders	129
6.2.9 Nuwe identiteit	130
6.2.10 Nuwe verhoudings	131
6.3 Samevatting	132

HOOFSTUK 7

GEVOLGTREKKINGS EN AANBEVELINGS

7.1 Inleiding	133
7.2 Gevolgtrekkings en aanbevelings	133
7.2.1 Gevolgtrekkings wat verband hou met Tema 1: Spanning	133
7.2.2 Gevolgtrekkings wat verband hou met Tema 2: Spiritualiteit	135
7.2.3 Gevolgtrekkings wat verband hou met Tema 3: Ondersteuning	137
7.2.4 Gevolgtrekkings wat verband hou met Tema 4: Persoonlike Groei	139
7.2.5 Aanbevelings ten opsigte van verdere navorsing	142
7.2.6 Navorsers se refleksie op die studie	142

BRONNELYS	144
------------------	-----

LYS VAN TABELLE

Tabel 2.1	Oorsaaklike faktore wat 'n rol by egskeiding speel	16
Tabel 2.2	Kaslow se diaklektiese model van fases in die egskeidingsproses	21
Tabel 5.1	Profiel van deelnemers	75
Tabel 5.2	Tema een: Spanning	77
Tabel 5.3	Tema twee: Spiritualiteit	95
Tabel 5.4	Tema drie: Ondersteuning	102
Tabel 6.1	Tema vier: Persoonlike Groei	119

BYLAE A

Toestemmingsvorm vir deelnemers

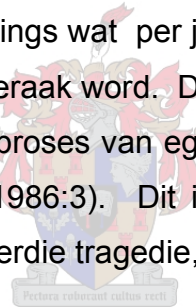
HOOFSTUK 1

ALGEMENE ORIËTERING TOT DIE STUDIE

1.1 INLEIDING EN RASIONAAL

Die hoë egskeidingsyfer in ons samelewing weerspieël 'n wêreldwye fenomeen. Volgens statistiek in Amerika is reeds in 1999 bereken dat een uit elke twee egpare uiteindelik in die egskeidingshof sal beland (Dreman, 1999:150), terwyl 18 persent van huwelike (alle rasse ingesluit) in Suid-Afrika ontbind word (Statistiek Suid-Afrika, 2002). Britse statistiek het in 1996 reeds aangetoon dat een uit elke vier kinders wat in Engeland gebore word, aan egskeiding blootgestel sal word voordat hulle skoolgaande ouderdom bereik (Herbert, 1996:2).

Hoewel statistiek uiters noodsaaklik vir navorsing is, bied dit slegs verwerkte inligting aan oor die aantal egskeidings wat per jaar met 'n aanduiding van die getal persone en kinders wat daardeur geraak word. Dit is egter geen duidelike weergawe van hoe die geskeide persone die proses van egskeiding en die aanpassing daarna persoonlik ervaar nie (Arendell, 1986:3). Dit is dus nodig dat die stem van die geskeide vrou as deelnemer aan hierdie tragedie, gehoor moet word.

Die trauma van egskeiding word deur Greeson, Hallingsworth en Wasburn (1991, in De Klerk, 2002:3) as 'n tragedie beskryf:

“... a cyclone that rips through lives and leaves devastation in its wake. People whose lives have been shattered walk carefully through the rubble, trying to salvage bits and pieces of memories and relationships that have survived”.

In hierdie oorweldigende trauma is gevoelens soos moedeloosheid, misverstande, konflik, teleurstelling, depressie, verwerping, mislukking, angs, hartseer en eensaamheid deel van die pyn van egskeiding (Van Wyk en la Cock, 1988:44; Buitendach, 1990:395; Wegsheider-Cruse, 1994:4). Hoewel verskeie definisies vir egskeiding bestaan, wat almal die beëindiging van 'n verhouding impliseer, bied Marais (1992:6) se omskrywing van egskeiding 'n omvattende verduideliking van die ontwrigting en kompleksiteit van egskeiding: dis 'n emosionele krisis, 'n baie

stresvolle lewensverandering, veranderinge in sosiale reëls, rolle, verhoudinge en ondersteuningstelsels; psigologiese skeiding vind plaas, in 'n proses wat sosiale, emosionele en wetlike komponente bevat. Egskeiding is dus nie 'n eenmalige gebeurtenis nie en kan dikwels oor 'n lang tydperk plaasvind. Dit is 'n proses wat gekenmerk word deur verskillende fases, naamlik die voor-egskeidingsfase, die egskeiding self, en die na-egskeidingsfase (Bohannon, 1970; Marais 1992:6; Baum, 2004:181-183; Alpaslan, 2005:5). Elke fase het sy eie pyn en emosies wat verwerk moet word. In die post-egskeidingsfase word emosionele energie geveg om deur die puinhoop van 'n gebroke huwelik te stap en stukkies op te tel, om weer met die lewe aan te gaan.

Behalwe die geskeide vrou se ekonomiese aanpassings en die neem van volle verantwoordelikheid vir die kinders, is twee van die moeilikste fasette van die post-egskeidingsfase vir haar die ontwikkeling van 'n nuwe, saakliker verhouding met haar gewese man, sowel as die herdefiniëring van haarself (Thompson en Amato 1999:xviii). Laasgenoemde proses het te doen met die ontdekking van wie sy nou eintlik is, wat haar waarde is, hoe sy deur die gemeenskap gesien word, maar ook hoe sy haarself in terme van spiritualiteit aanvaar (Nichols, 1993:xv). Dit is dikwels in die post-egskeidingsfase waar die geskeide vrou met die realiteite van egskeiding gekonfronteer word om 'n nuwe lewe te begin. Al hierdie veranderinge bring spanning en uitdagings in die aanpassing na egskeiding mee (Molina, 2000:146).

Volgens verskillende skrywers word die eerste twee jaar na die egskeiding gekenmerk deur psigologiese wanbalans en verwarring totdat die ewililibrium herstel is (Arendell, 1986:162; Carter en McGoldrick, 1989; Dreman, 1993). Dit is juis in hierdie post-egskeidingsfase waar daar volgens Van Rooyen (1983:2) "hoë eise aan die geskeide vrou as enkelouer gestel word omdat sy verskeie gekompliseerde aanpassings gelyk moet hanteer, haar egosterkte deur die egskeiding verswak word, daar 'n maatskaplike verandering in verskeie rolle in werking tree, en sy nuwe verantwoordelikhede moet dra binne 'n verminderde sosiale en finansiële ondersteunende sisteem".

Egskeiding fokus op twee doelstellings: Die eerste doel is om uit die huwelik te ontsnap wat vir ten minste een van die egliede, ondraaglik begin word het. Die

tweede doel is om 'n nuwe lewe te begin (Wallerstein en Blakeslee, 1989:xi). Laasgenoemde skrywers is van mening dat hierdie proses om 'n nuwe lewe te begin, beter keuses impliseer, asook die aanleer van nuwe menswaardigheid, die regstelling van foute, die in oënskou neem van persoonlike volwassenheid, die bepaling van doelstellings, persoonlike groei en om 'n beter ouer vir die kinders te wees. Ten spyte van die stigma en negatiewe wat aan egskeiding kleef, hoef egskeiding nie noodwendig 'n "ry van die pad af" ervaring te wees nie, maar dit kan ook die neem van 'n ander pad inhou (Nichols, 1993:xv). Die uitdagings van hierdie nuwe lewe, veral in 'n plattelandse omgewing waar bure, vriende en die gemeenskap intens bewus is van die egskeidingsituasie, en gesamentlike vriendskappe skielik verdeel word of selfs vervaag en die arbeidsmark beperk is, bring dit eiesoortige uitdagings vir die geskeide vrou mee. Dit kan dus voordele inhou om vroue vanuit 'n spesifieke kulturele en spirituele agtergrond, se ervarings van aanpassing na egskeiding te ondersoek, sodat dit beter verstaan kan word, en dienslewering meer spesifiek gerig sal wees (Molina, 2000:145).

Daar bestaan dus 'n behoefte om die ervarings en persepsies van geskeide vroue, veral met betrekking tot die post-egskeidingsfase, te verstaan. Hiervoor is dit nodig om deur die bril van die geskeide vrou te kyk sodat verdere "subjektiewe ervarings" by die reeds bestaande literatuur oor egskeiding gevoeg kan word.

1.2 MOTIVERING VIR DIE STUDIE

Weens die betrokkenheid as maatskaplike werker by geskeide vroue in die platteland, het daar by die navoser 'n behoefte ontstaan om beter toegerus te word met akademiese kennis rakende die problematiek rondom egskeiding. 'n Verdere behoefte het hieruit voortgevloei: die plattelandse geskeide vrou het eiesoortige uitdagings, soos om vriende te deel met hulle gewese eggenote, beperkte beroepsgeleenthede op die arbeidsmark en gepaardgaande swakke salarisse, 'n beperkte ondersteuningstelsel betreffende kinderversorging en terapeutiese dienste, sowel as oorbetrokkenheid by en/of onttrekking aan die gemeenskap.

Baie internasionale navorsing is die afgelope drie dekades gedoen oor egskeiding en 'n sterk literatuurbasis is oor dié onderwerp beskikbaar. Skrywers soos Arendell (1986), Nichols (1993), Wegscheider-Cruse (1994), Thompson en Amato (1999) en

Everett en Lee (2006) se belangstelling is hoofsaaklik gefokus op die post-egskeidingsfase en die mate waarin geskeide persone hulleself herdefinieer en die herstelproses na egskeding as 'n positiewe ervaring kan deurloop.

Hoewel egskeding ook in Suid-Afrika aan die toeneem is, beweer Luttig (1997:46-50) na aanleiding van 'n studie wat deur die Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing gedoen is, dat min wetenskaplike navorsing in die veld van egskeding in Suid-Afrika gedoen is. Luttig (1997) beveel ook aan dat meer kliniese observasie en in-diepte onderhoude benut word om die psigo-sosiale implikasies van egskeding in Suid-Afrika te kan verifieer. De Klerk (2002:7) beaam Luttig (1997) se standpunt en noem na aanleiding van 'n deeglike literatuursoektog na Suid-Afrikaanse navorsing oor egskeding, dat navorsing oor die effek van egskeding in vergelyking met dit wat oorsee gedoen is, eintlik nog in sy "kinderskoene" is.

In NEXUS-databasis van die National Research Foundation, wat alle geregistreerde studies in Suid-Afrika bevat, is 231 studies opgespoor wat verband hou met egskeding. Hierdie studies handel hoofsaaklik oor, om 'n paar temas te noem, die volgende onderwerpe: Die invloed van egskeding op kinders in verskeie lewensfases (Basson, 2002; Henning, 2005), groepsbegeleidingsprogramme en egskedingsberading (Van Rooyen, 1983; Buitendach, 1990; Smith, 1999), egskedingsbemiddeling (Folb, 1993; De Jong, 2002), wetlike aspekte ten opsigte van toesig en beheer van kinders (Bezuidenhout, 2000; Kimberg, 2001) en groepwerk met geskeide vaders (Landman, 1986). 'n Studie wat min of meer met die post-egskedingsfase verband hou, is gedoen deur Van Wyk (1986) waarin die geskeide vrou se rekonstruksie van haar sosiale werklikheid, vanuit 'n sosiologiese perspektief, nagevors is. Geen kwalitatiewe navorsing kon gevind word oor die ervaring en persepsies van geskeide vroue in die post-egskedingsfase nie.

'n Sinvolle kwalitatiewe studie van Willem de Klerk (2002) vanuit 'n teologiese oriëntering was gemik op die rekonstruksie van geskeide persone tydens die egskeding, sowel as in die na-egskedingsfase. 'n Ander studie vanuit 'n sielkundige perspektief is gedoen deur Boon (2001) met spesifieke fokus op die ondersteuningstelsels wat vroue in die post-egskedingsfase gehelp het met aanpassing. 'n Verdere onlangse kwalitatiewe studie deur Nurek (2006) was gemik

op die Joodse geskeide moeder (in Kaapstad) en haar persepsies en ervarings van probleme in verband met kinderopvoeding. Nurek (2006) beveel ook aan dat verdere kwalitatiewe studies ten opsigte van ander kulturele groepe gedoen word. Hoewel probleme met kinderopvoeding 'n oorheersende komponent uitmaak van die post-egskeidingsfase waar afhanklike kinders betrokke is, wil die navorser op ander komponente in die post-egskeidingsfase fokus, met spesifieke verwysing na faktore wat die aanpassing versterk, of strem. Greeson, Hallingsworth en Wasburn (1991:71) is van mening dat die sleutel tot aanpassing in die post-egskeidingsfase, ondersteuning is, wat in 'n groot mate professionele begeleiding impliseer. Begeleiding deur die maatskaplike werker tydens die herstelproses in die post-egskeidingsfase, impliseer 'n deeglike kennis van hoe die geskeide persoon, en in die geval van hierdie studie, die geskeide vrou, haar wêreld beleef en watter faktore 'n bydrae kan lewer tot die herstelproses. Everett en Lee (2006:i) meen dat 'n kundige en ingeligte gesinsterapeut 'n belangrike verskil kan maak om die destruktiewe proses van egskedding in positiewe aanpassing en groei te help verander.

Uit die voorafgaande blyk dit dat daar 'n behoefte bestaan aan 'n studie wat spesifiek fokus op die geskeide vrou se aanpassing in die post-egskeidingsfase, met spesifieke verwysing na die invloed van werk, godsdiens en vaardighede op haar selfbeeld, sowel as haar herinskakeling in die gemeenskap, veral ten opsigte van die ondersteuning van familie en vriende, nuwe verhoudings, verhouding met die gewese eggenoot, bronne van inkomste, persoonlike gevoel oor hoop en uitdagings vir die toekoms. 'n Ondersoek na laasgenoemde komponente, met die uitgangspunt dat egskedding nie noodwendig negatief hoef te wees nie, maar dat dit ook persoonlike groei en nuwe uitdagings impliseer, blyk dus nodig te wees.

1.3 PROBLEEMSTELLING

Creswill (1994:71) is van mening dat kwalitatiewe navorsing meestal begin met die vrae "wat" of "hoe"? Die inleiding hier bo, en die motivering vir die studie wat bespreek is, bring die volgende navorsingsvrae na vore:

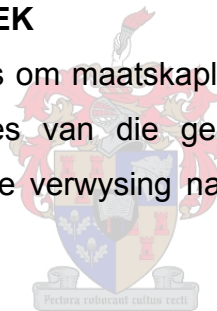

1. Hoe ervaar geskeide vroue hulle aanpassing, en die herdefiniëring van hulleself in die post-egskeidingsfase en hou dit verband met hoe hulle die huwelik ervaar het?
2. Wat is geskeide vroue se persepsies oor hul sterktes en uitdagings in die post-egskeidingsfase ten opsigte van persoonlike herstel? Hoe word hierdie sterktes ontdek en aangewend?
3. In hoe 'n mate kan maatskaplike werkers tydens intervensie fokus op areas wat werklik vir die geskeide vrou essensieel en onontbeerlik is tydens herstel na egskeding?

Ten einde intervensie meer spesifiek te rig, is dit noodsaaklik om die geskeide vrou se gedagtes, gevoelens, ervarings en gedrag ten opsigte van die post-egskeidingsfase te verstaan.

1.4 DOEL VAN DIE ONDERSOEK

Die doel van hierdie ondersoek is om maatskaplike werkers en terapeute se begrip van die ervarings en persepsies van die geskeide vrou ten opsigte van die egskedingsproses, met spesifieke verwysing na die aanpassing tydens die post-egskeidingsfase, te bevorder.

Om bogenoemde doel te bereik, is die volgende doelwitte geformuleer:

- 1.4.1 Om deur middel van 'n literatuurstudie die egskedingsproses en die invloed daarvan op die gesin in oënskou te neem;
- 1.4.2 Om deur middel van 'n literatuurstudie die geskeide vrou se posisie ten opsigte van haar aanpassing en herdefiniëring in die post-egskeidingsfase te verken en te bespreek;
- 1.4.3 Om vanuit verskeie teoretiese perspektiewe die bydrae van die maatskaplike werker tydens post-egskeidingsintervensie te bespreek;
- 1.4.4 Om die aanpassing van die geskeide vrou in die post-egskeidingsfase deur middel van 'n kwalitatiewe ondersoek, te identifiseer en te beskryf.

1.5 METODE VAN ONDERSOEK

Volgens Henning (2004:15) hou metodologie verband met die spesifieke wyse en metode wat gebruik word in die soeke om ons wêreld beter te verstaan, daarom kan metodologie beskryf word as die plan wat gevolg moet word om die navorsing uit te voer. Vervolgens sal die wyses, metodes en beplanning ter uitvoering van die navorsing, uiteengesit word.

1.5.1 Literatuurstudie

Die literatuurstudie sal verband hou met die proses van egskeiding en die gepaardgaande emosies en belewenisse soos in die literatuur beskryf, die take van die na-egskeidingsfase, strukturele veranderinge en funksionering van die enkelouergesin, die invloed van werk en spiritualiteit op die selfbeeld van die geskeide vrou, herinskakeling met die oog op vriendskappe en nuwe verhoudinge, en die geskeide vrou se verhouding met haar gewese man. Volgens Delport en Fouché (in De Vos, Strydom, Fouché en Delport, 2005:263) word 'n literatuurstudie gedoen sodat navorsers hulle kan vergewis van die huidige stand van kennis oor die navorsingsprobleem en om te leer hoe ander navorsers dieselfde probleem beskou. Boeke, vaktydskrifte, artikels en ongepubliseerde Meesters- en Doktorale verhandelings is vanuit die J.S. Gericke-biblioteek, Universiteit van Stellenbosch, sowel as die Erica Theron Leeskamer van die Departement Maatskaplike werk, bestudeer. Verdere literatuur en verhandelings wat nie by die Universiteit van Stellenbosch beskikbaar was nie, is per interlening van ander universiteite en biblioteke aangevra. Die NEXUS-databasis en ander internetbronne is gebruik in die navorser se soeke na verdere inligting.

1.5.2 Empiriese ondersoek

Die ondersoeker het kwalitatiewe navorsingsmetodes gebruik, en 'n fenomenologiese studie onderneem om, soos Leedy en Omrod (2001:153) dit beskryf, te poog om mense se persepsies en perspektiewe te bepaal en begrip van 'n spesifieke situasie te verkry. Hierdie ondersoek het probeer sin maak van mense se ervarings om sodoende 'n post-moderne perspektief op die studie te bring. Marlow (1993:27) beskryf 'n verkennende studie as 'n metode waarmee nuwe insigte in 'n veld verkry word, veral as daar nie baie inligting daarvoor beskikbaar is nie. In die lig hiervan is 'n verkennende en beskrywende studie gedoen, gesien die min

kennis oor die blanke, geskeide vroue in die Suid-Afrikaanse platteland, en dié vroue se ervaring van die post-egskeidingsfase. Die ervarings van geskeide vroue kan dus eerstehands beskryf word.

Die navorser het besluit om die metode van ondersoek te gebruik binne die raamwerk van die proses van kwalitatiewe navorsing soos voorgestel deur De Vos, Strydom, Fouché en Delport (2005) waar die verskillende fases van die kwalitatiewe navorsingsproses uiteengesit is. Die fases word vervolgens bespreek.

Fase een: Kies die navorsingsprobleem

Die motivering en rede vir die navorsing is reeds bespreek.

Fase twee: Besluit op 'n kwalitatiewe navorsingsbenadering

McCracken (1988, in Schoeman en Botha, 1991:49) is van mening dat kwalitatiewe navorsing “does not survey a terrain, but mines it”. Getalle is daarom van sekondêre belang en daar word eerder intensief met 'n paar deelnemers gewerk, as oppervlakkig met baie persone. Die kwalitatiewe navorsingsbenadering leen hom dus uitstekend tot die “dieper delf” en blootlê van belangrike data wat nog nie voorheen ontdek is nie. Volgens Tutty, Rothery en Grinnell (1996:14) word 'n kwalitatiewe ondersoek beskryf as 'n studie van mense in hulle natuurlike omgewing en hulle alledaagse lewe en word daar gepoog om te verstaan hoe mense leef, hoe hulle praat en optree, en wat mense boei, bekoor en bekommer. Stiles (1993, in Henning, 2005:80) bevestig die genoemde uitgangspunt van kwalitatiewe navorsing dat dit menslike gedrag eerder wil verstaan en beskryf, as om dit te verduidelik. Vanuit genoemde outeurs se persepsies van 'n kwalitatiewe navorsing, probeer hierdie studie dus om sin te maak van die ervarings en persepsies van geskeide vroue tydens die post-egskeidingsfase in die hedendaagse lewe: hoe hulle leef; wat hulle bekoor en wat hulle bekommer.

Fase drie: Beplanning

Rubin en Babbie (1993:1) beskryf 'n navorsingsontwerp as 'n “blueprint or formula” wat tydens die navorsingsproses gekies word om die navorsingsvraag en ooreenstemmende teoretiese paradigma te verbind aan 'n strategie om die navorsing

uit te voer. In die lig hiervan, maak die doel van 'n navorsingsontwerp, soos Mouton en Marais (1990:35) dit beskryf, dus sin: "...om die betrokke navorsingsprojek sodanig te beplan en te struktureer dat die uiteindelijke geldigheid van die navorsingsbevindinge verhoog word".

De Vos et al (2005:269) identifiseer vyf strategieë van ondersoek, waaruit die navorser besluit het om van fenomenologie as navorsingsontwerp gebruik te maak. Die finale resultaat van 'n fenomenologiese studie is volgens Leedy en Omrod (2001:153) 'n algemene beskrywing van die verskynsel gesien deur die oë van die mense wat dit eerstehands ervaar het. Leedy en Omrod (2001:153) is dus van mening dat fenomenologie probeer om mense se persepsies, perspektiewe en spesifieke situasie te verstaan.

Die rede waarom fenomenologie as ontwerp gekies is, was om die persepsies en ervarings van geskeide vroue oor hul aanpassing en persepsies in die post-egskeidingsfase te ondersoek. Die navorser hoop dat hierdie studie 'n begrip vir die sterktes en uitdagings wat geskeide vroue in die post-egskeidingsfase ervaar, sal weergee. Daar is tegerlykertyd van die verkennende en beskrywende metodes van ondersoek gebruik gemaak, aangesien Guba en Licolin (1994, in De Vos et al 1998:242) redeneer dat gedurende die proses van interaksie tussen die ondersoeker en die deelnemer, die deelnemer se wêreld deur middel van die kwalitatiewe navorsingsmetode ontdek en geïnterpreteer word.

In hierdie stadium van die ondersoek behoort die navorser die volgende vrae te vra te vra: Hoe sal ek die inligting verkry? Met wie sal ek praat? Waarheen moet ek gaan? Wat moet volgende gedoen word? (De Vos et al, 1998:253). Genoemde vrae in ag geneem, is besluit om van doelbewuste steekproefneming gebruik te maak, aangesien Marlow (1993:113) van mening is dat dié metode die elemente waarna die navorser op soek is, insluit, en dit hou direk verband met die probleem wat nagevors word. Gepaard hiermee is daar ook 'n sneeubal-soektog in ander dorpe onderneem. Volgens Babbie (2001:180) word daar van 'n sneeubal-soektog gebruik gemaak as die navorser by 'n paar deelnemers wat gebruik word inligting verkry van persone met dieselfde populasie, wat gevolglik ook as deelnemers gebruik kan word.

Die deelnemers was geskeide vroue in plattelandse dorpe in die Boland, Wes-Kaap. Die insluitingskriteria was soos volg: Blanke, Afrikaanse geskeide vroue, met afhanklike kinders, wat tussen een en drie jaar geskei is, wat 'n vaste betrekking het, en nie weer getrou het nie. Literatuur dui daarop dat die eerste twee jaar na die egskeiding die meeste geskeide vroue in 'n staat van emosionele weerbaarheid en onstabieliteit verkeer (Arendell, 1986:3; Carter en McGoldrick, 1989; Emmery, 1999:252), terwyl ander skrywers van mening is dat dit van een tot drie jaar neem om die psigologiese ewilbrium te herstel. In die lig hiervan is besluit om die navorsing te doen op deelnemers wat tussen een en drie jaar geskei is. Na die vyfde in-diepte onderhoud is 'n punt van versadiging bereik, aangesien dieselfde inligting herhaal is (De Vos et al, 2005:294).

Fase vier: Implementering

Die metode waarop data versamel is, is deur die gebruik van semi-gestruktureerde, in-diepte onderhoude wat op oudioband opgeneem is. Vir die opname van die onderhoud is vooraf toestemming gevra en die noodsaaklikheid van die prosedure verduidelik sodat waninterpretasie van die data voorkom word (Nurek, 2006:56). Onderhoude is onmiddellik na afhandeling getranskribeer (Henning, 2004:76). In kwalitatiewe navorsing onderskei Greef, in De Vos et al (2005:292) tussen ongestruktureerde en semi-gestruktureerde onderhoude. Eersgenoemde onderhoude word gebruik sonder om die navorser se vorige inligting, ondervinding en menings van die spesifieke area van ondersoek te benut. Semi-gestruktureerde onderhoude word georganiseer rondom spesifieke areas van belang vir die navorsing, terwyl daar steeds buigbaarheid in trefwydte en diepte toegelaat word. Deelnemers is tyd gegun om "gemaklik te wees" deur aan hulle 'n paar algemene vrae te vra wat hulle die geleentheid gegun is om hulle gedagtes te organiseer (Alpaslan, 2003:255).

Aangesien egskeiding 'n sensitiewe area van ondersoek is, was die navorser daarvan bewus dat tydens die onderhoud intense gevoelens kon "loskom" wat daartoe kon lei dat die deelnemer verdere berading en ondersteuning kan benodig. Die navorser het dus voorsorgmaatreëls getref vir verdere berading benodig sou word, indien die deelnemer dit sou verkies. Die onderhoud is ook die volgende dag

telefonies opgevolg om die deelnemers se ervaring van die vorige dag se onderhoud, te peil.

Volgens Barrit (1986, in Leedy en Omrod, 2001:153) is die belangrikste taak van data-analise om sekere temas in mense se beskrywing van hulle ervarings te identifiseer. Dey (1993, in Henning, 2004:129) sluit hierby aan en meen dat data-analise tweeledig van aard is: eerstens word 'n klein hoeveelheid data geselekteer en tweedens word dit gekategoriseer, 'n proses wat kodering genoem word. Nadat onderhoude getranskribeer is, beveel Creswell (1998, in Leedy en Omrod, 2001:154) sekere stappe met betrekking tot data-analise vir fenomenologiese studies aan, naamlik: Identifiseer opmerkings wat met die onderwerp korreleer; groepeer opmerkings in betekenisvolle eenhede; soek uiteenlopende perspektiewe en bou 'n samestelling van verskeie menings. Genoemde stappe is ook in die data-analise van hierdie navorsingsprojek gevolg.

Fase Vyf: Interpretasie en aanbieding

Krefting (1991:215-222) gee 'n volledige uiteensetting van Guba se model van betroubaarheid tydens data-interpretasie. Hiervolgens word kriteria geïdentifiseer om betroubaarheid te verseker wanneer die kwalitatiewe navorsingsproses onderneem word. Geloofwaardigheid, toepaslikheid, deurlopendheid en neutraliteit is die vier kriteria waarteen die proses van data-interpretasie geassesseer moet word. De Vos et al (1998:351) sit ook vier strategieë van Guba uiteen om te verseker dat geen vooroordele in die resultate van kwalitatiewe navorsing nie voorkom nie. Die navorser het genoemde kriteria tydens die proses van data-interpretasie voor oë gehou.

1.5.3 Etiese aspekte

De Vos et al (2005:57) beskryf etiek as 'n stel morele beginsels wat duidelike reëls en gedragsverwagtinge vir die navorser daarstel. Punch (1986, in Schoeman en Botha, 1991:57) noem 'n paar etiese kwessies wat deur die kwalitatiewe navorser ondervind kan word, naamlik: die verkryging van instemming, bepaling van etiese kodes, misleiding, privaatheid, nadelige beïnvloeding, identifikasie, vertroulikheid en negatiewe beïnvloeding van die navorsingsveld sodat ander navorsers nie weer daar toegelaat sal word nie. Die navorser was uiters bewus van die sensitiewe

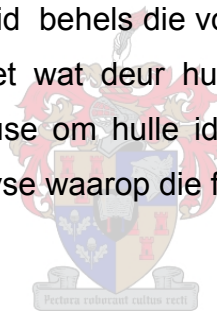
onderwerp van die navorsing en het die volgende enkele etiese beginsels tydens die navorsing gevolg:

1.5.3.1 Verkryging van instemming

Deelnemers is ten volle ingelig oor die aard van die navorsing en die prosedure wat gevolg gaan word. Dit het die deelnemers ook in staat gestel om 'n ingeligte besluit te neem of hulle aan die navorsing wou deelneem. Hulle is ook vooraf ingelig oor hulle reg om te weier om sekere vrae te antwoord indien hulle so voel en hulle reg om van die onderhoud te onttrek indien hulle so verkies (De Vos et al, 2005). Met inagneming van hierdie aspekte, was dit nodig om skriftelik by deelnemers toestemming te verkry om in die navorsing te gebruik (Sien Bylae A).

1.5.3.2 Vertroulikheid

Dit was noodsaaklik dat die navorser die aspek van vertroulikheid met die deelnemers uitklaar. Vertroulikheid behels die volgende: deelnemers se begrip van wie toegang tot die inligting het wat deur hulle verskaf word, hoe die inligting hanteer gaan word, en hulle keuse om hulle identiteit te beskerm. Verder is die deelnemers ook ingelig oor die wyse waarop die finale inligting aangebied gaan word (Henning, 2004:73).

Die uitklaring van die rol van die navorser hou ook verband met die doel van die navorsing. Dit is noodsaaklik dat die navorser die deelnemers van haar oortuiging sal inlig en dat die stemme van geskeide vrouens gehoor sal word om 'n meer akkurate perspektief te verkry oor hoe geskeide vroue hulself in die post-egskeidingsfase herdefinieer, aanpas en reconstrueer. As geregistreerde maatskaplike werker is die navorser bewus van die Etiese Kode van die Beroepsraad en was deurentyd daarop ingestel om die riglyne te handhaaf.

1.6 OMSKRYWING VAN KERNBEGRIPPE

Vir die doeleindes van hierdie studie word die volgende terme gedefinieer:

- **Egskeiding** verwys na 'n emosionele, sosiale en wetlike proses waardeur gewese huweliksmaats van die persoonlikheid en invloed van die gewese huweliksmaat, skei (Parkinson, 1987).

- **Egskeidingsaanpassing** verwys na 'n toestand waarin die geskeide persoon relatief vry is van simptome en tekens van fisiese en sielkundige onstabieleit; in staat is om voldoende in die daaglikse rolle en verantwoordelikhede van die huis, gesin, werk en vrye tyd te funksioneer, en waar 'n onafhanklike identiteit met betrekking tot die gewese egmaat of die status van getroud wees, gevorm is (O'Leary, Franzioni, Brack en Zirps, 1996:88).
- **Post-egskeidingsfase** verwys na die fase van aanpassing en herstel nadat die egskeiding wetlik afgehandel is. In hierdie studie verwys dit na die eerste twee of drie jaar na egskeiding waarin aanpassings vir herstel gemaak word.
- **Persepsies** verwys na die wyse waarop 'n persoon 'n situasie of verhouding waarneem afhangede van hoe hy/sy die situasie beoordeel (Lazarus, 1999).
- **Ervarings** verwys na wat met 'n persoon gebeur, wat en hoe hy/sy dit sien, voel en beleef. Omdat omstandighede, persone en gebeurtenisse op verskillende wyses deur verskillende mense ervaar word, sal mense se persepsies van genoemde elemente ook verskil (Nurek, 2006).

1.7 BEPERKINGE VAN DIE STUDIE

Hierdie studie het ook sy beperkinge. Omdat daar nie van ewe-kansige steekproefneming gebruik gemaak is nie, maar wel van doelbewuste steekproefneming, waarvan al vyf die deelnemers van 'n spesifieke agtergrond en spirituele oriëntasie is, kan die resultate nie veralgemeen word nie. Die bevindinge behoort dus teen die agtergrond van die spesifieke steekproef beoordeel te word. Nietemin stem die bevindinge baie ooreen met die in die literatuurstudie soos aangedui in hoofstukke twee en drie. Die pyn van emosionele verwerping en daarmee saam die soeke na sosiale aanvaarding in 'n plattelandse omgewing, het sterk na vore getree.

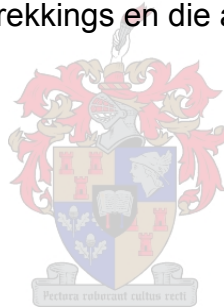
1.8 STRUKTUUR VAN DIE TESIS

Die tesis bestaan uit ses hoofstukke en die struktuur van die tesis is soos volg:

- 1.1.1 In hoofstuk 1 word die algemene oriëntering van die navorsingsprobleem, doel van die studie en metode van ondersoek, vervat en kernbegrippe uiteengesit.

- 1.1.2 Die tweede hoofstuk het ten doel om na aanleiding van die literatuurstudie, 'n agtergrond oor die proses van egskeiding, die invloed daarvan op alle betrokkenes, sowel as die wetlike aspekte met betrekking tot egskeiding, te bied.
- 1.8.1 Hoofstuk 3 fokus op die geskeide vrou se aanpassing in die post-egskeidingsfase met behulp van 'n uitgebreide literatuurstudie. Hierdie hoofstuk dien as agtergrond vir die tema van die navorsing.
- 1.1.3 In hoofstuk 4 word egskeiding vanuit verskillende perspektiewe benader en die rol van die maatskaplike werker, sowel as egskeidingsterapie en groepwerk met geskeide vrouens word kortliks bespreek.
- 1.8.2 Hoofstuk 5 handel oor die data-analise en die temas wat daaruit voortgespruit het.
- 1.1.4 In hoofstuk 6 word die laaste tema aangebied wat uit die data-analise voortgespruit het.
- 1.8.3 Hoofstuk 7 sluit die gevolgtrekkings en die aanbevelings van hierdie studie in.

HOOFSTUK 2

LITERATUUROORSIG: EGSKEIDING AS 'N PROSES EN DIE IMPAK DAARVAN OP DIE GESINSLEDE

“Divorce, like marriage, could be seen as a long-term, even lifetime, process that one manages either well or poorly” (Nichols, 1993: 5).

2.1 INLEIDING

Egskeiding is nie 'n eenmalige gebeurtenis nie, en elke gesinslid wat daarby betrokke is, word op verskillende wyses geraak. Die doel van hierdie hoofstuk is om die egskeidingsproses en die invloed daarvan op die gesin, in oënskou te neem.

Die volgende kwessies sal dus bespreek word: Die oorsake en die proses van egskeiding; egskeiding as 'n rouproses en die emosies en verliese wat daarmee gepaard gaan. Daarna sal die impak en implikasies van egskeiding op die gesin bespreek word, asook die psigologiese take vir ouers en kinders wat na die egskeiding as deel van die verwerkingsproses afgehandel moet word. Die genoemde komponente van egskeiding sal as agtergrond vir die bydrae van die maatskaplike werker kan dien.

2.2 AANLEIDENDE OORSAKE VIR EGSKEIDING

Huweliksverbodding kan verskeie oorsake hê, terwyl die aard en intensiteit van probleme dikwels oor jare ervaar kan word. In sommige huwelike kan daar weens enkele oorsake 'n skielike verbodding van die huwelik plaasvind. Vervolgens sal 'n paar navorsers se menings in dié verband bespreek word.

Die geskeide persoon vind dit in die algemeen moeilik om 'n logiese verduideliking te gee van die gebeure wat aanleiding gegee het tot 'n egskeiding. Buitendach (1990:236), 'n Suid-Afrikaanse navorser, het 'n lys van faktore saamgestel wat as stressors beskryf kan word, en dikwels aanleiding gee tot huweliksverbodding. Genoemde skrywer meld ook dat meer as een faktor kan bydra tot huwelikspanning en verbodding. In 'n ander Suid-Afrikaanse studie oor buite-egtelike verhoudings, is bevind dat swak kommunikasie en “conflict avoidance affairs” daartoe lei dat egpare nie verskille en teleurstellings met mekaar kan deel nie (Fourie, 1992:62). Swak kommunikasie- en konflikthanteringstyle kan dus ook gesien word as 'n rede vir verwydering tussen gades.

Wegscheider-Cruse (1994:4), 'n Amerikaanse skrywer, benader die oorsaaklike faktore van huweliksverbrokkeling uit 'n ander hoek, en noem dat behalwe 'n verskeidenheid oorsake, die gebrek aan emosionele intimiteit die grootste oorsaak vir egskeiding is.

Dit is egter noodsaaklik om in gedagte te hou dat geen enkel faktor die oorsaak vir egskeiding is nie. Buitendach (1987:32) verwys na faktore buite en binne die huweliksverhouding wat 'n bydraende rol kan speel. Faktore wat buite die huweliksverhouding 'n rol kan speel is onder andere, die gesin van oorsprong, buite-egtelike swangerskappe en tiener-huwelike, verandering in waardes, verhoogde verstedeliking en die bewustheid oor die mens en sy eie vermoëns. Genoemde skrywer is verder van mening dat faktore binne die huweliksverhouding soos konflikhantering, kommunikasie, alkoholisme en dwelmafhanlikheid, en swak keuse van 'n huweliksmaat, ook 'n rol kan speel.

Vervolgens word 'n tabel aangebied van die oorsaaklike faktore vir egskeiding gesien vanuit 'n Suid-Afrikaanse (Buitendach, 1987) en Amerikaanse (Wegscheider-Cruse, 1994) uitgangspunt.

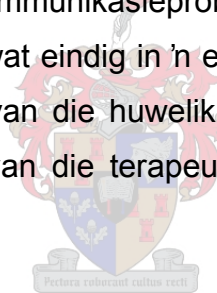
Tabel 2.1 Oorsaaklike faktore wat 'n rol by egskeiding speel

Buitendach: Suid-Afrikaanse Navorsing Stressors wat aanleiding gee tot egskeiding	Wegscheider-Cruse: Amerikaanse Navorsing Stressors wat aanleiding gee tot egskeiding
Swak kommunikasie	Gebrek aan emosionele intimiteit
Finansiële probleme	Swak kommunikasie
Inmenging deur skoonfamilie	Probleme met skoonfamilie
Botsende kulture	Man se onvermoë om finansiëel te sorg
Verskillende kerkverbande	Emosionele mishandeling
Verskille ten opsigte van die opvoeding van die kinders	Verdeelde waardes met betrekking tot kinderopvoeding
Verskillende belangstellings	Seksuele onvervuldheid
Fisiese aanranding	Verveling binne die huweliksverhouding
Jaloesie	Gebrek aan vriendskap
Voortdurende rusie	Werk wat 'n oorheersende rol speel
Onverenigbaarheid	Gebrek aan liefde
Onvervulde emosionele behoeftes	Man se onvermoë om vrou se buitenshuise Arbeid te aanvaar
Swak voorafgaande kennis van huweliksmaat	
Afwesigheid van respek en ware liefde	

Uit die voorafgaande tabel blyk dit dat by Suid-Afrikaners kwessies soos kultuur en kerkverband 'n groter rol speel by huweliksverbrokkeling as in Amerika. Verder blyk dit dat die Amerikaners meer klem plaas op gebrekkige emosionele intimiteit, gebrek aan vriendskap en seksuele onvervuldheid as oorsake vir egskeiding. By sowel die Suid-Afrikaners as die Amerikaners was kommunikasie-probleme, inmenging deur skoonouers en verskil in opvoeding van kinders as oorsaaklike faktore by egskeiding gelys.

Volgens Textor (1989:5) word die agteruitgang van 'n huwelik soms voorafgegaan deur lewensoorange soos die geboorte van 'n kind, die leënes-stadium of tydens aftrede. Onvoorsiene omstandighede of krisisse soos die afdanking by werk, die geboorte van 'n gestremde kind, langdurige siektetoestand en die dood van 'n ouer kan ook volgens genoemde skrywer bydra tot die agteruitgang van 'n huwelik.

Uit bogaande blyk dit dus dat kommunikasieprobleme dikwels aanleiding gee tot 'n psigiese skeiding in die huwelik wat eindig in 'n egskeiding. Die aard van die faktore wat bydra tot die verbrokkeling van die huwelik speel wel 'n rol tydens terapie en kennis daarvan kan die begrip van die terapeut vir die kliënt se omstandighede verhoog.

2.3 EGSKEIDING AS KRISIS

Namate bogenoemde oorsaaklike faktore verskyn, word spanning verhoog en dit lei uiteindelik tot 'n krisis wat die egskeidingsproses aan die gang sit. Aangesien elke egskeiding uniek is en elke egpaar die krisis en die impak daarvan verskillend beleef, moet daar gewaak word teen veralgemenings. Carter en McGoldrick (1989:346) is van mening dat egskeiding 'n krisis in die gesin se lewensiklus is, en 'n staat van disekwilibrium vir elkeen wat daarby betrokke is, veroorsaak. Ahrons (in Carter en McGoldrick, 1989:337) meen verder dat tydens egskeiding daar 'n oorgangskrisis plaasvind waar die bemeestering van sommige ontwikkelingstake onderbreek en verder onderhandel moet word. Laasgenoemde skrywers, sowel as Peck en Manocherian (1989:347), is voorts van mening dat die lewensiklus en gepaardgaande ontwikkelingstake van die gesin ook 'n rol speel in die intensiteit van die krisis van egskeiding. Gesinne se belewenis van die intensiteit van die krisis sal

dus verskil en dit word soos volg deur Carter en McGoldrick (1989:347-364) verduidelik:

- **Jong getroude egpare sonder kinders:** Hier is ontwrigting die minste, aangesien minder persone betrokke is en minder definitiewe rolle en tradisies gevorm is.
- **Gesinne met voorskoolse kinders:** Sodra kinders betrokke is, moet die egpaar hulle verhouding met mekaar sowel as met die gemeenskap, familie en vriende herdefinieer.
- **Gesinne met laerskoolkinders:** Wallerstein en Kelly (1980) het gevind dat egskedding die moeilikste vir kinders tussen die ouderdom van ses en agt jaar oud is. Wanneer die egskedding intense konflik meebring, ervaar die kinders 'n lojaliteitskrisis.
- **Gesinne met tieners:** As gevolg van die aard van 'n adolessent se eie verwarring, behels die reaksie tot die egskedding woede, 'n begeerte na 'n stabiele huis en 'n behoefte aan duidelike grense tussen hulle en hulle ouers, veral ten opsigte van kwessies soos seksualiteit, verhoudinge en huishoudelike take. In hierdie stadium het ouers reeds diep bande met kinders gevorm en die egskedding kan weer ontaard in lojaliteitsverdeling wat verdere emosionele verpligtinge op die tieners plaas. Die ekonomiese verdeling van bates, waaraan mans vir 15 tot 20 jaar gewerk het, is vir sowel man as vrou 'n verlies, en plaas 'n geweldige ekonomiese las op die enkelvrou, aangesien tieners meer finansiële uitgawes meebring as kleiner kinders.
- **Gesinne met kinders wat die huis verlaat het:** Die huwelik word baie kwesbaar as kinders nie meer die middelpunt van versorging is nie. By egskedding bring dit dikwels 'n verlies aan 'n tuiste mee en die kinders voel deur albei ouers verlate. Kwessies ontstaan rondom hul eie verhoudinge en toekomstige huwelike. Die grootste risiko hier is dat die volwasse kind tuis verantwoordelik voel om die versorgende ouer (dikwels die moeder) te versorg en sien homself/haarself as 'n plaasvervanger van die ontbrekende ouer.
- **Gesinne wat ouer en amper bejaard is:** Daar is soveel bande wat deur die huwelik gesmee is, naamlik kinders, kleinkinders, familie en vriende.

In hierdie stadium is egskedding problematies, want dit bring finansiële onsekerheid sowel as emosionele aanpassing mee.

In die lig van bogenoemde is Bursik (1991, in De Klerk, 2002:135) van mening dat die aard, omvang en intensiteit van die egskeddingskrisis deur verskeie faktore, of veranderlikes beïnvloed word, naamlik:

- **Ouderdom:** Dit wil voorkom asof ouer persone die egskedding meer intens beleef;
- Die **lengte** van die huwelik: hoe langer die huwelik geduur het, hoe groter die krisis;
- **Kinders** by huwelike waar geen kinders betrokke is nie, is die krisis oor 'n lang tydperk nie so groot nie;
- Die **aantal en ouderdom van die kinders:** hoe ouer die kinders, hoe meer ontwrigtend is die egskedding en hoe groter is die egskeddingskrisis.

Die egskeddingsproses word vervolgens bespreek en kortliks uiteengesit.

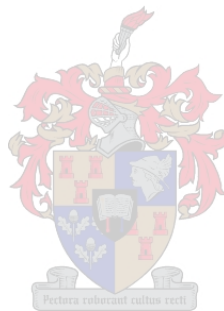
2.4 DIE EGSKEIDINGSPROSES

Tradisioneel is egskedding gesien as 'n kort-termyn krisis wat betrokkenes eers na die egskedding raak, maar hierdie persepsie het verskuif nadat navorsers soos Bohannan (1970) vir die eerste keer ses stasies of fases van die egskeddingsproses onderskei het. Hierdie fases word deur Bohannan (1970) as volg uiteengesit: emosionele skeiding, die regsgeding, ekonomiese egskedding, die hantering van gesamentlike ouerskap, gemeenskapsvraagstukke en psigiese egskedding. Ahrons en Rodgers (1987) is van mening dat elke gesinslid op 'n ander wyse deur die verskillende fases geraak word, en dit is nodig dat elkeen hom- of haarself sal definieer as deel van 'n gesin wat skei, en dan meganismes aanleer vir 'n nuwe identiteit en herintegrering in die gemeenskap.

Kaslow (1995:273), 'n terapeut wat ook baanbrekerswerk in Amerika gedoen het in die veld van egskeddingsbemiddeling, het by Bohannan (1970) se model 'n stadium bygevoeg, naamlik godsdienstige skeiding. In sommige godsdienste, byvoorbeeld die Ortodokse Jode, moet beëindiging van 'n huwelik eers voor 'n rabbi plaasvind

voordat persone weer kan trou (Kaslow, 1995:280). Vir persone met 'n sterk godsdienstige agtergrond, het dit ook 'n simboliese betekenis dat die huwelik ontbind is, en dat hulle as lidmaat van die kerk na egskeiding aanvaar word. Kaslow (1995) het die sewe stadiums verder onderverdeel in drie fases, naamlik voor-egskeiding, tydens egskeiding en die post-egskeidingsfase. Skrywers soos Van Staden (1987) en Wallerstein en Blakeslee (1989), ondersteun hierdie laasgenoemde drie fases en meld dat sekere emosies gekoppel is aan elke fase wat tydens die terapeutiese proses aandag moet verdien.

Kaslow (1995: 272-273) se diaklektiese model, met verskillende fases, stadiums, gevoelens wat daarmee gepaard gaan, ooreenstemmende gedrag, terapeutiese benaderings en die bemiddelingskwessies wat aandag verlang, word vervolgens in tabelvorm aangebied.

Tabel 2.2 Kaslow se diaklektiese model van fases in die egskelingsproses

Phase	Stage	Feelings	Behaviors	Therapeutic approaches	Mediation Issues
Pre divorce: A time of despair	1. Emotional divorce	Disillusionment	Avoiding the issue	Marital Therapy(one couple)	
		Dissatisfaction	Sulking and/or crying	Couples Group Therapy	
		Alienation	Confronting partner		
		Anxiety	Quarrelling		
		Disbelief			
		Despair	Denial	Marital Therapy(one couple)	
		Dread	Withdrawal (physical and emotional)	Divorce Therapy	
		Anguish		Couples Group Therapy	
		Ambivalence	Pretending all is fine		
		Shock	Attempting to win		
		Emptiness	back affection		
		Anger	Asking friends, family,		
		Chaos	clergy for advice		
		Inadequacy			
		Low self-esteem			
		Loss			
		Depression			
		Detachment			

Tabel geneem uit Kaslow, F.W. 1995. The dynamics of divorce therapy. In Mikesell, R.H., Lusteran, D. & McDaniel, S.H. (eds) *Integrating Family Therapy*, pp. 272-273.

Tabel 2.2 Kaslow se diaklektiese model van fases in die egskedingsproses (vervolg)

During divorce: A time of legal involvement	2. Legal Divorce	Self-pity	Bargaining	Family Therapy	Set the stage for mediation-
		Helplessness	Screaming	Individual Adult Therapy	orientation session
			Threatening	Child Therapy	Ascertain parties' understanding of the process and its appropriateness for them
			Attempting Suicide		
			Consulting an attorney or mediator		
	3. Economic Divorce	Confusion	Separating physically	Children of Divorce	Define the rules of mediation
		Fury	Filing for legal divorce	Group Therapy	Identify the issues and separate therapeutic issues
		Sadness, Loneliness	Considering financial settlement	Child Therapy	from mediation issues
		Relief	Deciding on custody/visitation schedule	Adult Therapy	Focus on parental strengths, children's needs, and formulating best possible Co-parenting and residential arrangement
		Vindictiveness			
	4. Co-parental divorce	Concern for children	Grieving and mourning	Same as above, plus family therapy	Negotiate and process the issues and choices
	And the problems of custody	Ambivalence	Telling relatives and friends		
		Numbness	Re-entering work world (unemployed woman)		Reach Agreement
		Uncertainty	Feeling empowered to make choices		Analyze and Formalize agreement

Tabel 2.2 Kaslow se diaklektiese model van fases in die egskedingsproses (vervolg)

	5. Community	Indecisiveness	Finalizing divorce	Adults:	
	Divorce	Optimism	Reaching out to new friends	Individual Therapy	
		Resignation	Undertaking new Activities	Singles Group Therapy	
		Excitement	Stabilizing new lifestyle and		
		Curiosity	daily routine for children	Children:	
		Regret	Exploring new interests and	Child Play Therapy	
		Sadness	possibly taking a new job	Children's Group Therapy	
	6. Religious	Self-doubt	Gaining church acceptance	Divorce ceremony for	
	Divorce	Desire for church approval	Having a religious divorce	total Family	
		Fear of God's displeasure	ceremony administered	Adult Therapy	
		or wrath	Making peace with	Pastoral Counselling	
			spiritual self		
Post Divorce: A time	7. Psychic	Acceptance	Resynthesis of identity	Parent-Child therapy	Return to mediation
of exploration and	Divorce	Self-Confidence	Completing psychic divorce	Family Therapy	when changed circumstances
Re-equilibrium		Energy	Seeking a new love objective	Group Therapies	require a renegotiation of
		Self-worth	and making a commitment	Children's Activity	the agreement
		Wholeness	to some permanency	Group Therapy	
		Exhilaration	Becoming comfortable with		
		Independence	new lifestyle and friends		
		Autonomy	Helping children accept		
			finality of parents' divorce		
			and their continuing		
			relationship with both parents		

Bogenoemde uiteensetting is volgens die navorsers andersyds 'n volledige weergawe van die egskedingsproses, en andersyds 'n uitstekende hulpmiddel om die kliënt tydens die terapeutiese proses te begelei. Kaslow (1995:271) maak egter daarvan melding dat die fases wat in die tabel beskryf word, nie noodwendig agtermekaar verloop nie, en dat sekere individue nie deur al die stadiums gaan nie. Die verskillende stadiums bied egter 'n breë oorsig en help sowel die kliënt as die terapeut om sensitiewe kwessies aan te raak en strategieë op te stel.

Volgens Hagemeyer (1986) en Rossiter (1991, in De Klerk, 2002:148) ontstaan daar probleme wanneer terapeute die stadiums slaafs navolg, aangesien persone wat deur egskeding gaan, nie die stadiums en gebeure in dieselfde volgorde mag ervaar nie. Terapeute behoort kennis te dra van die fases, stadiums, gevoelens, gedrag en spesifieke kwessies wat rondom die egskedingsproses sentreer, en elke kliënt moet volgens sy/haar spesifieke behoeftes benader word.

Na aanleiding van die emosionele beleving deur die verskillende gesinslede soos in die bogaande tabel weergegee, word drie stadiums, naamlik die voor-egskeding, die egskeding self en die post-egskedingsfase, vervolgens kortliks toegelig:

2.4.1 Die voor-egskedings- en besluitnemingsfase:

Hierdie fase word gekenmerk deur verhoogde huweliksontevredenheid en die veroorsakende faktore (soos in 2.1 genoem) tree al hoe meer op die voorgrond terwyl 'n patroon van herhaalde versoening en weer probeer dikwels voorkom (Van Wyk en La Cock, 1988:24). Daar vind ook 'n afname in huweliksintimiteit plaas (Buitendach, 1987:38; Textor, 1989:4; Wallerstein en Blakeslee, 1989:8) en dit raak bekend in die gemeenskap dat daar huweliksprobleme is.

In hierdie stadium vind daar 'n ongemaklikheid en toename in interpersoonlike konflik plaas wat dikwels uitloop op emosionele en fisiese aanranding (Henning, 2005:44). Ouers raak so behep met hulle eie konflik dat hulle nie ingestel is op die behoeftes van die kinders nie, met gevolglike swakker dissipline en ongeroetineerde huislike take. Emosioneel is hierdie stadium vir alle betrokke partye die moeilikste, maar veral vir die kinders, aangesien hulle afhanklik is van hulle ouers se besluit om te skei. Van Wyk en La Cock (1988:28) noem dat dit verbasend is hoeveel kinders

egter meen dat hulle gelukkiger sou gewees het as hulle ouers vroeër geskei het sodat hulle hulle eie lewens meer kon geniet. Hierdie stadium kan dikwels oor jare uitgerek word, tot nadeel van almal daarby betrokke (Wallerstein en Blakeslee, 1989:8). Kaslow (1995:271) beskryf hierdie fase as een van emosionele skeiding wat dikwels baie lank kan voortduur.

Volgens Delpont (2002:43) verswak kommunikasie verder indien huweliksprobleme nie opgelos word nie. Daar is nie meer sprake van intimiteit en toegeneentheid nie, terwyl emosionele skeiding begin plaasvind. Nichols (1993:10) beskryf hierdie stadium as 'n ervaring wat dikwels onbewustelik verloop, waarin een of albei egliede die motivering en energie verloor om met die huwelik voort te gaan. Die besluit om te skei word deur een van die partye geneem, terwyl angs by die ander party ontstaan sowel as hernieude pogings tot intimiteit en “weer probeer” (Buitendach, 1987:39), net om te ontdek dat die huwelik nie meer werk nie (Nichols, 1993:17).

Hierdie fase kan strek oor etlike jare voor die wetlike egskeiding plaasvind. Crosby et al (in Delpont, 2002:42) beskryf die verloop van die pre-egskeidingsfase as 'n geleidelike afname in huweliksbevrediging, gepaardgaande met toenemende spanning in die huweliksverhouding. Van Staden (1987:82) beskryf die emosies wat aan hierdie krisisperiode gekoppel word as die belewenis van angs, spanning, skuldgevoelens, verwarde denke en verlies aan eie waarde. Persone word met hulle eie onvermoëns gekonfronteer en staan dikwels magteloos voor die bedreiging waaraan hulle niks kan doen nie. Die meeste egmaats leef emosioneel apart en daar is later nie meer sprake van 'n seksuele verhouding nie (Textor, 1989:7). Die besef dat die huwelik onherstelbaar is, laat een van die egliede besluit om die egskeidingsgeding aanhangig te maak.

Wanneer daar finaal besluit is om te skei, word die volgende fase betree.

2.4.2 Die egskeidingsfase

Dit is gewoonlik in hierdie stadium dat een van die egmaats die huis verlaat en wanneer fisiese skeiding plaasvind. Die realiteit van egskeiding kan soms verpletterend en baie pynlik wees, maar terselfdertyd kan gevoelens van verligting en hoop ervaar word. Peck en Manocherian (1989:335) meld dat, ten spyte van

hierdie verligting wat ervaar word, geen geskeide persoon werklik voorberei is op die emosionele en fisiese impak van egskeiding nie. Tydens hierdie fase vind dan 'n hele reeks verskuiwings plaas, na die besluit om te skei.

Kaslow (1995:276) beskryf die egskeidingsfase as die periode waar wetlike, ekonomiese en fisiese kwessies rondom die kinders se versorging en verdere opvoeding uitgeklaar moet word. Verder moet albei egmaats ook oor hulle eie toekoms besin. Fisiese verskuiwing deur die moeder en haar kinders vind plaas deurdat hulle 'n ander tuiste moet vind. Dikwels word kinders ontwig deurdat ander skole, en daarmee nuwe vriendskappe ontgin moet word. Daar vind ook soms 'n verandering van werk plaas, en die toesighoudende ouer moet, ten spyte van die emosionele las van egskeiding en voltydse versorging van die kinders, ook genoemde veranderings hanteer.

Tydens hierdie fase is die gemeenskap intens bewus van die egskeiding en drastiese veranderings vind plaas in terme van ondersteuning en vriendskappe. Kinders en ouers word gekonfronteer met ongewone rolle en verhoudings in die nuwe gesinstruktuur. Hulle moet nuwe verantwoordelikhede aanvaar, probeer om probleme op te los en eksperimenteer dikwels met 'n nuwe leefstyl in 'n nuwe omgewing (Henning, 2005:45). Wallerstein en Blakeslee (1989:8) is van mening dat die geskeide persoon vanweë sy/haar uiteindelige status as geskeide persoon, dikwels 'n "adolessensie-fase" beleef. Tydens hierdie fase ontstaan daar 'n begeerte om seksuele gevoelens uit te leef in 'n poging om selfaanvaarding, na maande en soms jare van emosionele mishandeling en aftakeling, te bevorder.

Woede as 'n oorheersende emosie kom in hierdie fase voor. Die realiteit van egskeiding en die gepaardgaande verliese bring intense gevoelens van woede mee (Van Wyk, 1986:63) terwyl die gewese maats mekaar blameer en by mekaar foutvind vir die redes van die beëindiging van die huwelik (Wallerstein en Kelly 1980:14). 'n Drastiese vermindering in inkomste by die vrou as toesighoudende ouer (Arendell, 1986:36) dra verder by tot woede, depressie en psigologiese onstabieleit.

Nichols (1993:18) beskryf alleenheid, naas woede, as een van die sterkste emosies gedurende hierdie fase. Geskeide persone oorweeg dit om terug te keer na hul

gades, al het hulle hul maats as gevaarlik, ontrou, self-gesentreerd en vol haat ervaar. Selfs tussen 'n klomp persone met wie die geskeide persone sterk bande het, soos byvoorbeeld vriende, ouers en kinders, verdwyn die gevoel van alleenheid nie.

2.4.3 Die post-egskeidingsfase

In hierdie stadium word die gesin gekenmerk deur 'n sin van nuwe stabiliteit in terme van 'n nuwe, veilig funksionerende eenheid (Wallerstein en Blakeslee, 1989:10). Kaslow (1995:271) is van mening dat hierdie fase, ook beskryf as die psigiese skeidingsfase, van twee tot vier jaar kan neem om 'n staat van ewilibrum te bereik. As die rouproses afgehandel is, word 'n fase van verhoogde selfontdekking, groei en herdefiniëring betree. Kinders begin ook aanvaar dat versoening tussen hulle ouers nie gaan realiseer nie en die nuwe gesin begin gemaklik raak met die nuwe leefstyl en vriendskappe. Brown (in Carter en McGoldrick, 1989:387) beskryf hierdie fase ook as een van stabiliteit waarin tyd, energie en aandag geskenk moet word aan die normale ontwikkelingstake van die lewensiklus. In hierdie stadium begin objektiwiteit intree en die geskeide persoon begin die positiewe en negatiewe aspekte van die egskedingskrisis te erken en verwerk.

De Klerk (2002) beskryf die post-egskedingsfase as 'n fase van herstel en rekonstruksie. Daar vind nie net emosionele herstel plaas nie, maar ook spirituele herstel en 'n nuwe identiteit. Buitendach (1987:38) verwys na hierdie stadium as 'n "tweede adolessensie" waarin die geskeide persoon weer geïnteresseerd raak in nuwe stokperdjies, verhoudinge en reis. Selfvertroue word weer ondervind en die toekoms is nie meer 'n bedreiging nie. Nichols (1993:21) beskryf dit as 'n ervaring om innerlik en emosioneel 'n enkel persoon te word en jouself nie meer as "getroud" te sien nie.

Uit voorafgaande fases kan afgelei word dat die egskedingskrisis bepaald in sekere stadiums plaasvind. Die tema van verlies staan sentraal in die egskedingskrisis. Persone wat verlies weens egskeding ervaar, gaan ook deur 'n rouproses wat nodig is om deur te werk. Aangesien sommige skrywers meen dat die verskillende stadia van die egskedingsproses ook ooreenstem met die rouproses, soos deur Kübler-

Ross (1974) beskryf word, gaan die rouproses tydens die egskeidingsfase kortliks bespreek word.

2.5 EGSKEIDING AS ROUPROSES

Volgens skrywers soos Van Rooyen (1983:26-32) en Buitendach (1990:242) stem die rouproses wat geskeides na die dood van die huweliksverhoudings deurloop, nou ooreen met die rouproses wat ondervind word tydens die afsterwe van 'n geliefde. Alpaslan (2005:7) verwys na Kübler-Ross (1974), 'n Amerikaanse psigiater wat die volgende fases in die rouproses onderskei:

- Skok en ontkenning
- Woede
- Onderhandeling
- Depressie
- Aanvaarding

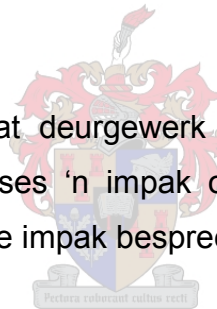
Behalwe die identifisering en die hantering van die geskeide persoon se gevoelens, is dit noodsaaklik dat daar ook geleentheid gegun word om oor die dood van die huweliksverhouding en die veelvuldige verliese wat egskeiding meebring, te rou (Alpaslan, 2005:7). Volgens laasgenoemde skrywer sluit hierdie verliese die volgende in: die verlies aan 'n huweliksmaat, die verlies aan status om getroud te wees en die voordele wat daarmee gepaard gaan sowel as onbereikte drome en ideale. De Klerk (2002) voeg ook die volgende by, naamlik verlies van die verlede, hede en toekoms, verlies van 'n selfbeeld en selfvertroue, en verlies aan ondersteuning.

Aangesien egskeiding met verliese gepaard gaan, is gevoelens van hartseer dikwels oorweldigend, maar ook 'n natuurlike uitvloeisel van die rouproses. Haynes (1981) en Arendell (1986) is van mening dat daar wel 'n verskil tussen die dood van 'n geliefde en egskeiding bestaan. Hoewel die persepsie bestaan dat die dood van 'n geliefde groter probleme in die aanpassingstydperk behoort mee te bring, dui navorsing daarop dat geskeide vroue meer as weduwees, groter psigiese onstabieliteit in hul aanpassingstydperk beleef (Kitson, Lopata, Holmes en Meyering, 1980:299). Haynes (1981) beklemtoon ook die feit dat egskeiding met verliese gepaard gaan, en dat die geskeide persoon wel oor sy verliese moet treur: "It was the loss of a dream of a life together, of a plan for a partnership. It was the loss of a

style of life and the commitment to another person. It was a loss of a definition of one's self as a party to a marriage" (Haynes, 1981:25).

Die gemeenskap handhaaf geen seremonie vir die verlies aan 'n maat deur egskeiding nie. In teenstelling hiermee word die dood van 'n geliefde afgesluit met 'n begrafnis en ander rituele rondom die dood. Wiseman (1975, in Buitendach, 1987:56) se gevolgtrekking is dat ..."griefwork must be done in great thoroughness or there will remain the danger of constantly living in the presence of the open casket of a dead marriage". Die meeste persone trou deur middel van 'n godsdienstige seremonie, daarom kan mense ook 'n seremonie ter afsluiting van hulle huwelik sien as 'n seremonie waarin hulle as geskeide persone in die gemeenskap, maar ook as lid van 'n kerk verder aanvaar word (Haynes, 1981:25; Kaslow, 1995:280). Die ontbreking van so 'n seremonie veroorsaak dikwels dat gevoelens van mislukking, verwerping, vernedering, minderwaardigheid, nutteloosheid en doelloosheid sterk tydens die rouproses oorheers.

Behalwe die proses van rou wat deurgewerk moet word en die hantering van emosies, het die egskeidingsproses 'n impak op die psigososiale lewe van elke gesinslid. Vervolgens word hierdie impak bespreek.

2.6 DIE PSIGO-SOSIALE IMPAK VAN EGSKEIDING OP DIE GESIN

Enige poging om die post-egskeidingsgesin te verstaan, moet begin by die gevolge wat egskeiding vir elke gesinslid inhou. Moeders, vaders en kinders word almal verander deur die egskeidingsproses, en elke lid van die gesin gaan deur verskillende emosies wat hanteer moet word. Aangesien hierdie navorsing fokus op geskeide vroue met afhanklike kinders, en laasgenoemde se versorging en voortdurende afhanklikheid van die moeder 'n sentrale tema tydens die post-egskeidingsproses uitmaak, gaan daar gevolglik dieperliggend gekyk word na die impak van egskeiding op die kinders.

2.6.1 Die impak van egskeiding op die kinders

Emmery (1999:3) is van mening dat egskeiding deurlopende spanning by kinders veroorsaak. Dit bring nie net skeiding en verlies van kontak met een ouer mee nie, maar ook 'n gebroke verhouding met albei ouers. Kinders is dikwels ook vasgevang

in die konflik tussen hulle ouers. Verder bring egskeiding merkbare finansiële stremming vir kinders en ouers mee, aangesien dit na egskeiding vir die eerste paar jaar slegs oor oorlewing gaan (Arendell, 1986:2).

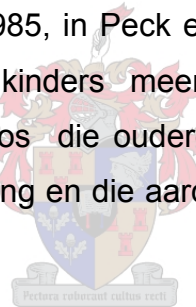
Navorsing oor die invloed van egskeiding op kinders stem dikwels nie ooreen nie. Van Staden (1987:197) meen dat een van die redes hiervoor die onvermoë van navorsers is om egskeiding as 'n proses vir kinders te evalueer. Wallerstein en Kelly (1980) beskryf die kinders se ervaring van egskeiding as 'n proses wat in drie stadiums verdeel word, naamlik die inisiële, 'n oorgangs- en 'n herstabiliseringsfase. Die inisiële fase volg op die ouers se besluit om te skei. Aangesien kinders in hierdie stadium soms aggressief optree om uiting aan hulle gevoelens te gee, word dit dikwels vererger deur die ouers se onvermoë om die gedrag te hanteer. Ouers is so vasgevang in hulle eie verlies en warboel van gevoelens, dat hulle nie besef die aggressiewe gedrag maar net 'n uitvloeiende van die persoonlike krisis is wat die kinders beleef nie. Volgens Wallerstein en Kelly (1980) vind die oorgangsfase plaas wanneer die ergste emosionele gevoelens onder beheer is of reeds verdwyn het, ongeveer 'n jaar na die ouers se egskeiding. Tydens die herstrukturingsfase, wanneer die kind by een van die ouers woon en hy gewoon geraak het aan besoeke van die ander ouer, sowel as nuwe vriendskappe gesmee het, begin die kind by sy sosiale en ekonomiese veranderings op daaglikse basis aan te pas.

Hoewel kinders die egskeidingsproses in verskillende ouderdomsgroepe weens hul ontwikkelingsfase verskillend ervaar, is dit van belang om te let op die volgende reaksies van kinders in alle ouderdomsgroepe, soos deur Van Staden (1987:198) uiteengesit:

- **Spanning en angs:** Kinders is onseker of hulle deur albei ouers beskerm en liefgehe gaan word in die toekoms.
- **Vrees vir verlating:** Dit hou verband met die vader wat die huis verlaat het. Verdere gevoelens van verwerping en skeidingsangs bring algemene geïrriteerdheid, slaapsteurnisse en swak konsentrasie mee.
- **Verwarring:** Wanneer die egskeidingsbesluit aan die kinders meegedeel word, is dit noodsaaklik dat die ouers nie konflik voor die kinders voortsit nie, aangesien dit verdere verwarring meebring.

- **Ontkenning:** Dit vind plaas in die vorm van leuens oor die egskeiding om hulself te beskerm; fantasering en idealisering oor die afwesige ouer sowel as ontkenning van laasgenoemde se foute.
- **Hartseer** oor verskeie verliese wat plaasgevind het, naamlik verlies aan ouerlike eenheid, omgewingsbronne, vriende, ondersteuning.
- **Woede:** Gevoelens van woede word ook dikwels op die toesighoudende ouer uitgehaal en dit weerspieël dieper gevoelens van onsekerheid en vind uiting in teëpraat, ongehoorsaamheid, negativisme en weiering om die ander ouer te sien.
- **Hiperaktiwiteit** in die vorm van aandagtrekkery.
- **Psigo-somatiese simptome** kom algemeen voor: Gebrek aan eetlus, maagpyn, slaapsteurnisse, angsdrome en rusteloosheid word ondervind.

Bogenoemde reaksies kom in die meeste ouderdomsgroepe voor, maar 'n studie gedoen deur Lowrey en Settle (1985, in Peck en Manocherian, 1989:344) dui aan dat die invloed van egskeiding op kinders meer betekenisvol is indien daar gekyk word na sekere veranderlikes, soos die ouderdom van die kind, geslag, ouerlike konflik, omstandighede na egskeiding en die aard van die ouers se ooreenkoms ten opsigte van die kinders.

2.6.2 Die ouderdom van kinders

Navorsing deur Wallerstein en Kelly (1980) en Emmery (1988, in Dreman, 2000:45) toon aan dat die korttermyn-effek van egskeiding op kinders jonger as ses jaar meer aanpassingsprobleme getoon het, terwyl hulle langtermyn-aanpassing na tien jaar beter was as dié van ouer kinders wat die egskeiding meer intens beleef het. Die rede vir die korttermyn ontwrigting, maar positiewe langtermyn-aanpassing is toe te skryf aan die feit dat kinders jonger as ses jaar oud, se vlak van kognitiewe ontwikkeling nog nie so sterk ontwikkel is nie en dit moontlik hul langtermyn-aanpassing bevorder. Hierdie kinders het minder van hulle ouers se konflik en egskeiding onthou.

In teenstelling met bogenoemde bevinding, dui Fürstenberg en Allison (1985, in Dreman, 2000:47) se navorsing daarop dat kinders wat tydens egskeiding jonger was, moeiliker op die lang termyn aangepas het. Dit kan verband hou met die feit

dat jonger kinders groter blootstelling aan stiefouers, stiefgesinne sowel as die moeder se saamleefmaats as adolessente het en daarom meer deur egskeiding beïnvloed word. Laasgenoemde stelling beklemtoon die intense aanpassings wat kinders telkens moet maak wanneer daar veranderings in die gesin plaasvind. Die aanpassing in alle ouderdomsgroepe verbeter met verloop van tyd (Dreman, 2000:47). Uit bogenoemde blyk dit dat daar teenstrydige bevindinge ten opsigte van die impak van egskeiding op die ouderdom van kinders bestaan, maar dat daar in ag geneem moet word dat 'n verskeidenheid van faktore en veranderlikes 'n rol by die impak van egskeiding op die kind speel.

2.6.3 Geslag van kinders

Verskeie studies het aangedui dat egskeiding 'n groter impak op die psigososiale aanpassing van seuns as dié van dogters het (Peck en Manocherian, 1989:344). Die rede is dat toesig en beheer gewoonlik aan moeders toegestaan word en seuns die verlies aan daaglikse kontak met hulle vaders meer negatief beleef as meisies (Wallerstein en Kelly, 1980:202). Laasgenoemde skrywers is van mening dat die sterk band tussen die moeder en dogter noodsaaklik is vir die langtermyn-aanpassing van dogters, terwyl 'n sterk verhouding van die seuns en hulle moeders deurlopend 'n baie groot rol speel. Tydens genoemde skrywer se navorsing was daar wel 'n beduidende korrelasie tussen die ego aanpassing van seuns en 'n gesonde vader-seunverhouding. In hierdie verband kan die rol van die afwesige vader nie onderskat word nie. 'n Studie onderneem deur Amato en Rezac (1994) toon aan dat seuns minder gedragsprobleme openbaar waar hulle gereelde en gesonde kontak met hulle nie-residensiële vaders het. In hierdie studie is dogters minder geaffekteer deur die mate van kontak met biologiese vaders.

Dogters toon eerder hulle ontsteltenis deur angstigheid of onderdrukte reaksies wat nie maklik deur ouers raakgesien word nie (Cummings en Davies, 1994:141). Daar kan egter nie tot die gevolgtrekking gekom word dat dogters minder deur egskeiding geraak word nie. Die verkeerd geïnterpreteerde reaksie van dogters hou dikwels verband met die "perfect child", waar dogters probeer om die toesighoudende ouer se welstand te bevorder deur haar eie psigologiese reaksies te onderdruk (Cummings en Davies, 1994:141).

2.6.4 Ouerlike konflik

Alle kinders betrokke by egskeiding word aan ouers se verbale argumente en konflik blootgestel. Oppawsky (2000) het 'n studie gedoen van Duitse kinders wie se ouers geskei is, tussen die ouderdom 3 en 18 jaar oud. Vanuit die perspektief en ervaring van die kinders, was die ouers se getwis, geskree en konstante konflik, die mees negatiefste ervaring vir die kinders. Oppawsky (2000:146) is van mening dat baie van die kinders se reaksies soos vrees, aggressie, haat, vyandigheid teenoor ouers, skaamte as gevolg van die ouers se gedrag en 'n afname in akademiese prestasies bepaal word deur die intensiteit van ouerlike konflik. Vanuit hierdie Duitse kinders se perspektief was verminderde en beskaafde ouerlike konflik die belangrikste bydrae wat ouers kon lewer om trauma tydens die egskeidingskrisis en daarna vir kinders te verminder.

Aansluitend by bogenoemde konflik tussen ouers en die uitwerking daarvan op die kinders se aanpassing, het navorsers soos Dreman, Spielburger en Fried (1999:26) bevind dat woede ouerlike kognitiewe prosesse en gedrag beïnvloed: wanneer die moeder kwaad is, sy ook die kinders se gedrag negatief beoordeel in teenstelling met moeders wat gelukkig is. Hierdie kognitiewe vooroordele beïnvloed dus die langtermyn ouer-kindverhouding, sowel as langtermyn-aanpassing by kinders. Uit bogenoemde studies blyk dit dus dat die huis wat 'n veilige tuiste vir kinders behoort te wees, dikwels ontaard in 'n slagveld en 'n onveilige plek waar kinders op hulle ouers se spanning, frustrasies en aggressie reageer.

Thompson en Amato (1999:xv) is verder van mening dat kinders se aanpassing in die post-egskeidingsfase sterk beïnvloed word deur die omstandighede voor egskeiding, veral met betrekking tot die intensiteit van huwelikskonflik, en die sielkundige ondersteuning wat kinders tydens hierdie tydperk ontvang. Hiervolgens kan die afleiding gemaak word dat dit wil voorkom asof die begeleiding en intervensie wat kinders tydens die egskeidingsproses ontvang, hulle aanpassing verder bevorder.

2.6.5 Omstandighede na die egskeiding

Die graad van verandering waaraan kinders na die egskeiding blootgestel word, beïnvloed ook die vermoë van kinders om aan te pas (Peck en Manocherian, 1989).

As 'n sosiologiese eenheid is dit voor die hand liggend dat die post-egskeidingsgesin voortgaan met gesinstake, rolle en verantwoordelikhede net soos die getroude gesin: voortgesette groei vind plaas vir sy lede; gesinskrisisse en probleme word hanteer, roetinetake word uitgevoer, en sosiale geleenthede word gereël (Walsh, 1982:299).

Oor die langtermyn- aanpassing van kinders na egskeiding, is navorsers van mening dat die aanpassing en psigo-sosiale welstand van die toesighoudende ouer 'n deurslaggewende rol speel in die aanpassing van kinders in die post-egskeidingsfase. Die psigologiese aanpassing en die kwaliteit van ouerlike versorging deur die toesighoudende ouer korreleer volgens Silitsky (1996) en Spruit en Iedema (1998, in Henning, 2005:56), sowel as Hansen (1986) en Amato (1993, in Zimmerman, Brown en Portes, 2004:2) met die emosionele aanpassing van kinders. In samehang hiermee, word die intieme ouer-kindverhouding wat gekenmerk word deur warmte, emosionele ondersteuning, konstantheid en gesonde dissiplinerig, geïdentifiseer as suksesvolle buffers teen die negatiewe uitwerking van egskeiding. Verdere navorsing gedoen deur Hetherington (1993) en Vuchinich, Vuchinich en Wood (1993, in Zimmerman, Brown en Portes, 2004:3) het bevestig dat kinders van toesighoudende moeders wat psigo-sosiaal gesond en goed aangepas is, ook goed in die post-egskeidingsfase aangepas het. Hieruit kan afgelei word dat ten spyte van die spanning en trauma wat kinders tydens die egskeiding beleef, die liefdevolle ondersteuning van die toesighoudende ouer die kind se aanpassing bevorder.

Die rol van die vader, veral met betrekking tot die seuns, moet nie onderskat word nie. In 'n studie gedoen deur Amato en Rezac (1994: 191) het kinders, veral seuns, minder gedragsprobleme getoon waar hulle gereelde en gesonde kontak met die nie-residensiële vader gehad het. Dieselfde bevindinge word bevestig in 'n studie deur Wallerstein en Kelly (1980:220). Die term "Father Alienation Syndrome" dui op die afwesigheid van die vader, maar verwys ook na die wyse waarop toesighoudende moeders omstandighede gebruik om die sindroom te versterk. Dit beklemtoon dat moeders die nie-toesighoudende vader verneder en verkleineer om hom van die kinders te vervreem (Lowenstein, 1998:505). Uit voorafgaande is dit duidelik dat stewige ouer-kindverhoudinge juis die kinders se aanpassing in die post-

egskeidingsfase bevorder en dat die gedrag van vaderlike vervreemding nie bevorderlik vir aanpassing is nie.

Die ekonomiese toestand van die enkelouergesin na egskedding het ook 'n invloed op die kinders se psigososiale aanpassing. Indien die gaping tussen die enkelouergesin se ekonomiese status en dié van die vader al hoe groter word, kan 'n gevoel van bitterheid en woede by die moeder en kinders gekweek word (Wallerstein en Kelly, 1980:231). Dikwels is tieners verplig om die gesin se inkomste aan te vul deur naweke vir ekstra sakgeld te werk (Arendell, 1986:44). Volgens Henning (2005) bly dit vir tieners moeilik om voortdurend die nie-toesighoudende vader vir bykomende finansiële bydraes, soos vir skoolgelde, te kontak.

Daar moet ook gemeld word dat in sekere gevalle, veral waar aanranding en seksuele misbruik deur die vader geïnisieer is, kontak vir 'n tydperk gestaak word.

2.7 EGSKEIDINGSBEMIDDELING

Voortslepende intense konflik tussen ouers wat die egskedding voorafgaan, sowel as tydens en na die egskedding, het 'n ernstige psigososiale effek op die kinders. Egskeddingsbemiddeling kan 'n rol speel wat vir alle betrokke partye voordelig is. Haynes (1981:4) is van mening dat die bemiddelingsproses die trauma van egskedding vir die egpaar minder pynlik maak, en dit die egpaar help om hulle menswaardigheid te behou, sowel as die kinders te ondersteun met hulle emosionele en omgewingsaanpassing.

Nadat egpare besluit het om te skei, en die hele proses van egskedding so draaglik as moontlik vir al die betrokke partye wil maak, is egskeddingsbemiddeling die ideale opsie om belangrike besluite rakende die toesig en beheer van kinders, sowel as die verdeling van bates, te benut. Ten spyte van die voordele van egskeddingsbemiddeling, word dit nog nie in Suid-Afrika in dieselfde mate benut as in lande soos Amerika en Engeland nie, waar dit selfs in sekere state verpligtend geword het.

Folberg en Taylor (1984:4) beskryf bemiddeling as die proses waardeur die betrokkenes met behulp van 'n neutrale persoon (sielkundige, maatskaplike werker

of prokureur), sistematies deur onopgeloste kwessies werk, alternatiewe oorweeg word en 'n gesamentlike ooreenkoms verkry word wat al die betrokke partye se behoeftes aanspreek. In die proses van bemiddeling word die deelnemers se verantwoordelikheid verhoog wanneer besluite ten opsigte van hulle eie toekoms, geneem word. Egskeidingsbemiddeling kan dus as 'n selfbemaagtigingsproses beskou word.

Uit bogenoemde definisie is dit dus duidelik dat egskeidingsbemiddeling

- 'n menslike benadering tot egskeiding verleen;
- 'n stelsel bied waar die regsproses ondersteunend kan wees;
- die kliënt se verantwoordelikeheidsin en selfbeskikkingsmag bevorder; en
- nuwe vlakke van verwagting vir geskeide gesinne bied.

Tydens egskeidingsbemiddeling word die feit dat ouerskap vir altyd is, beklemtoon, en dit gee hoop aan effektiewe ouerskap na egskeiding.

2.8 HUIDIGE WETGEWING IN SUID-AFRIKA MET BETREKKING TOT EGSKEIDING

Elke maatskaplike werker of terapeut wat betrokke is by persone wat skei, behoort kennis te dra van die basiese egskeidingswetgewing, die proses daarvan en die implikasies vir die kliënt en die afhanklike kinders. Vervolgens word die huidige wetgewing in Suid-Afrika bespreek.

2.8.1 Gronde vir egskeiding

Wetgewing rakende aansoek vir egskeiding word in terme van Wet 70 van 1979, wat bekend staan as die Wet op Egskeiding, gedoen. (Vervolgens sal hierna as “die Wet” verwys word). Volgens die Wet bestaan daar twee gronde vir egskeiding, naamlik, die onherstelbare verbrokkeling van die huwelik, sowel as die geestesongesteldheid of die voortdurende bewusteloosheid van 'n party in die huwelik (Cronjé en Heaton 1999:141; Van Wyk en La Cock, 1988:53). Laasgenoemde skrywers is van mening dat feitlik alle egskeidings wat toegestaan word, op grond van die onherstelbare verbrokkeling van 'n huwelik toegestaan word.

Nadat een van die egliede 'n egskeidingsgeding by 'n prokureur aanhangig gemaak het, bepaal die hof volgens artikel (4)1 van die Wet of 'n egskeiding toegestaan word indien dit oortuig is dat

- i. daar nie meer 'n normale huweliksverhouding tussen die egpaar bestaan nie; en
- ii. daar geen redelike vooruitsig op die herstel van 'n normale huweliksverhouding tussen die egliede is nie (Cronjé en Heaton 1999:141).

Die vraag ontstaan nou: Wanneer is 'n huweliksverhouding verbrokkel en nie meer normaal nie? Volgens Van Wyk en La Cock (1988:50) word 'n huwelik as verbrokkel beskou as ...”die egpaar nie meer as man en vrou saamleef nie, wanneer hulle nie meer met mekaar praat nie (behalwe as dit noodsaaklik is), wanneer hulle gedurig met mekaar twis en stry, wanneer een of albei aanvoer dat daar geen liefde in hul huwelik is nie en dat hulle moet skei, wanneer een gade weier om saam met die ander uit te gaan of enigiets met sy of haar familie te doen hê, en wanneer pogings om versoen te raak, telkens misluk”. Genoemde skrywers is van mening dat wanneer hierdie simptome in 'n huwelik voorkom, dit bepaal word dat die “konsortium” aan 'n einde gekom het. Laasgenoemde begrip is 'n beskrywing vir die kameraadskap, liefde, toegeneentheid, diensbaarheid aan mekaar en wanneer die seksuele verhouding nie meer in die huwelik bestaan nie (Cronjé en Heaton, 1999:60).

Wanneer dit duidelik is dat die huwelik verbrokkel is, moet die prokureur vasstel of daar enige moontlikheid bestaan dat die huweliksverhouding weer genormaliseer kan word. Volgens Van Wyk en La Cock (1988:53) speel maatskaplike werkers, huweliksberaders en kliniese sielkundiges hier 'n deurslaggewende rol om vas te stel of die huweliksverhouding met berading herstel kan word. Indien daar na die hof se mening 'n moontlikheid bestaan tot versoening van die huwelik, kan die hof die verrigtinge uitstel sodat die poging tot versoening aangewend kan word (De Klerk, 2002:195).

Indien 'n egskeidingszaak ingestel word, is dit nodig dat die feite wat die bewering staaf dat die egpaar se huwelik onherstelbaar verbrokkel het, duidelik in die

dagvaarding weergegee word (Van Wyk en La Cock, 1988:53). Volgens artikel (4) 2 van die Wet op Egskeiding is die bewys van 'n onherstelbare huwelik:

- waar die partye vir 'n ononderbroke tydperk van minstens een jaar voor die datum waarop die skeisaak ingestel is nie as man en vrou saamgeleef het nie;
- waar een van die partye owerspel gepleeg het en die party wat die skeisaak aanhangig maak dit as onversoenbaar met 'n voortgesette huweliksverhouding beskou; en
- waar die verweerder as 'n gewontemisdadiger verklaar is en daarvolgens gevangenisstraf moet uitdien.

In hierdie verband is dit nodig om te noem dat die eiser seker moet wees van die redes en gronde waarom hy/sy aansoek doen vir 'n egskeiding, aangesien dit die afhandeling van die saak kan bespoedig. In hierdie tyd word eisers dikwels ontmoedig om met die proses voort te gaan, aangesien dit baie dokumentasie vereis in die vorm van verklarings en dikwels mediese of polisieverklarings insluit. Hierdie proses is nie net emosioneel uitmergelend nie, maar dit beteken dat ervarings en gebeurtenisse waarvan daar eerder vergeet wil word, weer oopgekrap en nuwe wonde veroorsaak word (De Klerk, 2002:200).

2.8.2 Bestrede en onbestrede egskeidings

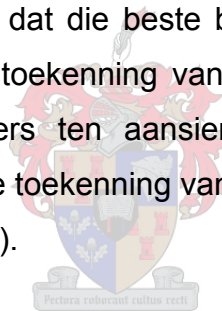
Volgens Cronjé en Heaton (1999:169) is 'n egskeiding onbestrede as albei partye saamstem dat die egskeiding die oplossing vir die ongelukkige huwelik is; oor die verdeling van die boedel saamstem, geen verskille toon oor die reëlings in verband met die kinders se toesig en beheer nie, en saamstem oor die onderhoud wat betrokke is. Waar een van die partye nie saamstem oor die ontbinding van die huwelik nie, word die egskeiding teëgestaan dikwels om een van die volgende redes: vermakerigheid, godsdienstige redes, oorafhanklikheid van die ander party en onrealistiese hoop dat die huwelik slegs tydelik ongelukkig is (Cronjé en Heaton, 1999: 169).

Tydens bestrede egskeidings word elke party deur 'n prokureur in die hof verteenwoordig wat gevolglik die koste van egskeidingsgedinge onmenslik duur

maak. Die spanning en emosies wat hiermee gepaard gaan, rek die egskeidingsproses verder uit tot nadeel van alle partye, maar dikwels tot finansiële voordeel van die betrokke prokureurs. Dit is dus noodsaaklik dat kliënte na prokureurs aanbeveel word wat kennis en ervaring op die gebied van egskeiding het. Prokureurs wat geakkrediteerde egskeidingsbemiddelaars is, kan die kliënt baie tyd, finansies en uitgerekte, intense emosies spaar. Die groot koste van egskeidingsake het tot gevolg dat kliënte, veral vroue wat dit nie kan bekostig nie, dikwels die opsie van onbestrede egskeiding kies.

2.8.3 Beskerming van die belange van kinders

Voor die inwerkingtreding van die Wet op Egskeiding het die reël gegeld dat die skuld van die ouers ten aansien van die egskeiding wel by die toekenning van bewaring en toegang tot kinders in ag geneem kon word wanneer die hof nie andersins kon besluit wat in belang van die kind sou wees nie. Dit blyk egter nou duidelik uit artikel 6 van die Wet dat die beste belang van die kinders die enigste oorweging is wat die hof by die toekenning van bewaring en toegang in ag moet neem. Die skuld van die ouers ten aansien van die egskeiding speel dus hoegenaamd nie meer 'n rol by die toekenning van bewaring van en toegang tot hulle kinders nie (De Jong 2002:19, 20).

Pretorius (1993:64) noem dat die Wet op Egskeiding voorsiening maak vir die regte en pligte van ouers tydens egskeiding en dit kan as volg opgesom word:

- Artikel 6 beskryf die hof se rol en bevoegdhede;
- Artikel 6(1) verwys na die beste belang van minderjarige kinders; Artikel 6(2) maak voorsiening dat die hof oor die bevoegdheid beskik om 'n ondersoek aan te vra ten einde te bepaal of die beste reëlings vir die kinders getref is;
- Artikel 6(3) handel oor die toesig en beheer, sowel as die onderhoud van die betrokke kinders; en
- Artikel 6(4) maak voorsiening vir regsverteenvoerding vir die kinders indien dit aangevra sou word (Pretorius, 1993:64).

Met verwysing na Artikel 6(2) waar die hof oor die bevoegdheid beskik om 'n maatskaplike ondersoek aan te vra ten opsigte van die beste reëlings vir die kinders, is De Jong (2002:22) van mening dat ouers wat besig is om te skei, aan 'n vernederende proses van ondervraging en evaluering blootgestel word, en dat die besluitnemingsproses rakende hulle eie kinders uit hulle hande geneem kan word. Dit dra verder by tot die gevoel van verlies en wanhoop wat dikwels deur geskeide persone ervaar word.

Volgens De Jong (2002) is die adversatiewe stelsel dus daartoe geneig om die emosionele spanning en konflik wat gewoonlik met die egskeidingsproses gepaard gaan, te vererger. Die aanbevelings van die Hoexterkommissie is in die Wet op Bemiddeling in Sekere Egskeidingsaangeleenthede (Wet 24 van 1987) vervat. Hierdie wet het op 1 Oktober 1990 in werking getree. Aldus Hoffmann en Lind (in De Jong, 2002:45) is daar sedert die Wet op Bemiddeling in Sekere Egskeidingsaangeleenthede vir die eerste keer erkenning gegee aan die belangrike rol wat lede van professies in die sosiale en gedragwetenskappe in die egskeidingsproses speel, terwyl Scott-MacNab (in De Jong, 2002:45) van mening is dat dit die begin van Suid-Afrika se bemiddelingsdienste in gesinshoue was.

Uit bogaande is dit dus duidelik dat 'n egskeiding nie net juridiese gevolge het nie, maar ook op psigo-sosiale gebied ingrypende implikasies het. Dit wil dus voorkom of na die Wet op Bemiddeling in Sekere Egskeidingsaangeleenthede, lede van die regslui en die sosiale wetenskappe mekaar in die egskeidingsproses as komplementêr begin beskou het, eerder as opposisie.

Uit die voorafgaande breedvoerige bespreking van die Suid-Afrikaanse wetgewing rakende egskeiding, word twee belangrike aspekte na vore gebring: Enersyds is dit belangrik dat maatskaplike werkers deeglik kennis dra van regsgeleerdes in hulle omgewing wat die egskeidingsproses saam met kliënte kan deurloop op 'n menslike wyse, en nie net gefokus is op finansiële gewin nie. Andersyds behoort maatskaplike werkers deeglik kennis te neem van die praktyk van egskeidingsbemiddeling en die voordele wat dit vir die kliënt inhou. Die groot finansiële kostes en uitmergelende emosies betrokke by bestrede egskeidings, kan

dikwels vir kliënte gespaar word as die maatskaplike werker ander opsies soos egskeidingsbemiddeling aan kliënte voorstel.

’n Verdere aspek wat betrekking het op die egskeidingswetgewing, is die betaling van onderhoud.

2.8.4 Die betaling van onderhoud

Reëlins wat geld vir die betaling van onderhoud, word vervat in Artikel 7 (5) van die Wet. Die volgende faktore word in ag geneem:

- Die betrokke partye se finansiële inkomste;
- Finansiële behoeftes en verpligtinge wat nagekom moet word;
- Die betrokke partye se ouderdom;
- Die duur van die huwelik;
- Die partye se lewenspeil voor die egskeiding;
- Die partye se gedrag rakende die verbokkeling van die huwelik; en
- Ander faktore wat volgens die hof se oordeel billik in aanmerking geneem behoort te word.

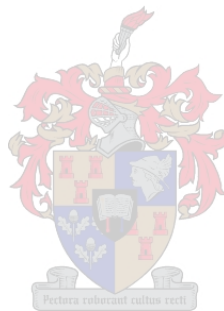
Wanneer bogenoemde faktore in ag geneem is, maak die hof ’n billike bevel tot die betaling van onderhoud deur een party aan ’n ander, vir ’n bepaalde tydperk, of totdat ’n hertroue of dood die bevel verander (De Klerk, 2002:196). In die praktyk is die afwesigheid van betaling, of gebrekkige betaling van onderhoud dikwels een van die faktore wat aanpassing in die post-egskeidingsfase bemoeilik. Verder lei dit tot hernieude konflik tussen die geskeide persone wat aanpassing vir die geskeide vrou en haar kinders bemoeilik. In Suid-Afrika bestaan daar geen ondersteuning deur die staat aan geskeide vroue met afhanklike kinders soos in Amerika of in Engeland nie, en is geskeide vroue verder uitgelewer aan ’n proses van finansiële verarming.

2.9 SAMEVATTING

In die voorafgaande hoofstuk is verskeie aspekte rakende egskeiding bespreek, wat noodsaaklik is as agtergrondkennis vir maatskaplike werkers wat met geskeide vroue en hulle gesinne werk. ’n Oorsig is gebied oor die oorsake van egskeiding, die impak daarvan op veral die kinders, en daarnaas is egskeiding as ’n proses wat in drie fases verloop, naamlik die voor-egskeiding, die egskeiding- en die post-

egskeidingsfase, uiteengesit. Aangesien egskeiding 'n proses is wat soms oor jare strek, is daar probeer om die gevoelens en gebeure wat elke fase verteenwoordig, te bespreek. Weens die intensiteit van die verliese wat ervaar word, kan die egskeidingsproses ook met 'n rouproses vergelyk word waar emosies soos skok, ontkenning, hartseer, woede, aanvaarding en hoop deurgewerk moet word. Die rol van egskeidingsbemiddeling en die voordele daarvan, sowel as die huidige egskeidingswetgewing is ook kortliks bespreek.

Met hierdie hoofstuk as agtergrond, sal daar in die volgende hoofstuk gefokus word op die geskeide vrou se aanpassing en herdefiniëring in die post-egskeidingsfase.

HOOFSTUK 3

DIE AANPASSING VAN DIE GESKEIDE VROU IN DIE POST-EGSKEIDINGSFASE

3.1 INLEIDING

Die geskeide vrou se aanpassing in die post-egskeidingsfase is onderworpe aan vele veranderings, verliese en emosies wat hanteer moet word. Die doel van hoofstuk 3 is daarop gemik om die posisie van die geskeide vrou se aanpassing na egskeding volgens die literatuur te verken en te bespreek. Hierdie hoofstuk sal inhoud verleen aan die veranderings, verliese en emosies wat die geskeide vrou in die post-egskeidingsfase ondervind. Daarna sal aandag geskenk word aan enkelouerskap, die verhouding met die gewese man, finansiële status, die vrou as tuisteskepper en huisbestuurder, en die invloed van werk en vriende. Verder sal die rol van spiritualiteit, psigo-sosiale funksionering, maar ook die positiewe veranderinge wat egskeding vir die geskeide vrou teweegbring het, aandag geniet.

3.2 VERANDERINGE OP VELE GEBIEDE

Die tydperk net na die egskeding is gewoonlik gevul met traumatiese veranderinge in die daaglikse lewe van die geskeide vrou. Hierdie veranderinge sluit 'n nuwe blyplek, drastiese verlaging in inkomste en meegaande lewenstandaard, verandering in huishoudelike bestuur, ouerlike rolle en funksies, verandering in familieverhoudinge, verdeelde en nuwe vriendekringe, dikwels verandering van werk en 'n nuwe saakliker verhouding met die geskeide man in (Arendell, 1986:147; Quinney en Fouts, 2003:56; Baum, Rahav en Sharon, 2005:48).

Verder het hierdie reeks veranderinge ook 'n impak op die wyse waarop die geskeide vrou haarself en haar wêreld sien. In hierdie fase definieer die geskeide vrou haar eie identiteit, in terme van haarself en met haar gewese man. Egskeding dwing ook die geskeide persoon om sy/haar eie waardes, keuses, verhoudings en rolle te herdefinieer (Baum et al, 2005:48). Die geskeide vrou bevind haarself dus midde-in 'n intense aanpassingstydperk wat direk na die egskeding volg. Gedurende hierdie tydperk is die geskeide vrou besig om haarself los te maak van haar vorige

lewensmaat, sy probeer om sekuriteit en stabiliteit te herwin en kry weer perspektief op haar nuwe lewensituasie.

Indien bogenoemde veranderings plaasvind en 'n aanpassingstydperk tot gevolg het, is dit noodsaaklik om die term “egskeidingsaanpassing” met die oog op die inhoud van hierdie hoofstuk, te definieer. O’Leary, Franzioni, Brack en Zirps (1996:88) beskryf egskedingsaanpassing as volg:

“ Being relatively free of signs or symptoms of physical or mental illness; being able to function adequately in the daily role responsibilities of home, family, work, and leisure; and having developed an independent identity unrelated to the ex-spouse of the status of being married”.

Uit bogenoemde definisie kan afgelei word dat die aanpassingsproses nie oornag plaasvind nie, en die meeste skrywers noem dat die aanpassingstydperk na gelang van omstandighede, kan duur van twee tot drie jaar (Van Wyk en La Cock, 1988:100).

3.3 DIE VERWERKING VAN VERLIESE

Egskeding impliseer eerstens die verlies aan verhoudinge wat reikhalssende gevolge meebring. Mens se lewens is georganiseer rondom spesifieke verhoudings wat aan hulle lewens betekenis gee en wanneer hierdie verhoudings ontbind, disintegreer 'n hele struktuur, aangesien elke dag se roetine dikwels rondom hierdie verhoudings sentreer (Riessman, 1990:3). Verder noem Everett en Volgy (1991:511) dat in die verlies van hierdie verhouding, daar ook 'n verlies aan binding, aan interpersoonlike en strukturele sekuriteit, familiële identifikasie, lojaliteite, en die toekoms van die gesin, ervaar word.

De Klerk (2002:138-141) som die verliese wat na egskeding vir die vrou plaasvind, as volg op:

3.3.1 Die verlies van die verlede

Rossiter (1991:149) noem dat 'n geskeide persoon in 'n sekere opsig haar verlede verloor en wonder of sy al die jare met 'n vreemdeling saamgebly het.

3.3.2 Die verlies aan die hede

Die finansiële voorspoed van mans in teenstelling met die finansiële agteruitgang van die geskeide vrou, en die belegging in die huwelik waarop hulle nie nou vrugte van die belegging kan pluk nie, word direk na egskeiding as 'n intense verlies ervaar.

3.3.3 Die verlies aan die toekoms

Rossiter (1991:23) noem dat daar tydens die huwelik van 'n gesamentlike toekoms waarin gesamentlike ideale verwesenlik sou word, gedroom word. Tydens egskeiding word hierdie ideale en drome vernietig, en voel geskeide vroue dikwels dat hulle nie 'n toekoms het nie (Wallerstein en Blakeslee, 1989:279).

3.3.4 Die verlies aan selfvertroue

Geskeide vroue het oor die algemeen 'n gebrek aan selfvertroue, voel dat hulle nie 'n goeie oordeel het nie, voel hulle menswaardigheid is aangetas en hulle voel weerloos. Verder het die gebrek aan selfvertroue ook implikasies vir sosiale verhoudings.

3.3.5 Die verlies aan betekenis

Rosewater (1988:144) is van mening dat egskeiding 'n gevoel van mislukking meebring, aangesien vroue grootgemaak is met die idee dat dit hulle taak is om die huwelik te koester en te bewaar.

3.3.6 Die verlies aan ondersteuning

Al was die huwelik hoe onaanvaarbaar, was die huweliksmat daar vir finansiële ondersteuning, hy het gehelp met die kinders se versorging, take in die huis gedeel, en die gevoel van alleenheid was nie daar nie. Hierdie ondersteuningsnetwerk word na egskeiding verbreek. Wallerstein en Blakeslee (1989:7) noem dat egskeiding die enigste familiekrisis is waarin sosiale ondersteuning wegval. Vriende, familie, bure en selfs die kerk bly dikwels op 'n afstand.

3.3.7 Die verlies aan status

In 'n patriargale samelewing soos in Suid-Afrika, waar die vrou se status dikwels aan die identiteit van die man gekoppel is, bring egskeiding 'n verlies aan status vir die

geskeide vrou mee. Die benaming “enkelloper” en “geskeide vrou” dra ‘n stigma wat moeilik versoenbaar is, nie net vir die geskeide vrou nie, maar ook vir die gemeenskap.

Behalwe bogenoemde verliese wat deur die geskeide vrou ervaar word, noem De Klerk (2002:142) verder dat vroue saam met die verlies ook geweldige skuldgevoelens ervaar. Veral vrouens met kinders voel dat hulle hul kinders die voorreg van ‘n vader tuis ontnem.

Bogenoemde verliese vorm ook deel van die rouproses (soos in die vorige hoofstuk beskryf) wat ‘n egskeiding meebring. Dit is is vir die geskeide persoon belangrik om oor hierdie verliese te rou. Alleen deur daarvoor te huil, word die angs en woede minder, maar bring dit ook perspektief oor dit wat verloor is (Wallerstein en Blakeslee, 1989:279). Met inagneming van hierdie verliese sal die herdefiniëring van die geskeide vrou se identiteit vervolgens van naderby beskou word.

3.4 HERDEFINIËRING VAN IDENTITEIT EN UITGEBREIDE VERANDERINGE NA EGSKEIDING

Egskeiding bring vele veranderinge in rolle, verhoudinge, situasies en ontwikkeling mee en daar is ‘n verskeidenheid faktore wat ‘n invloed het op die aanpassing in die post-egskeidingsfase. Gevolglik sal ‘n paar veranderlikes bespreek word wat ‘n rol by die aanpassing tydens die post-egskeidingsfase speel.

3.4.1 Selfbeeld

Selfbeeld verteenwoordig die wyse waarop ‘n individu vaardig, belangrik, effektief en waardevol voel (Germain en Gitterman, 1996:17), daarom het egskeiding ‘n vernietigende effek op die identiteit van ‘n geskeide vrou (Wallerstein en Kelly, 1980:29; Textor, 1989:199; De Klerk, 2002:140). Volgens Riessman (1991:177) is die vrou se identiteit vervleg met intimiteit wat ‘n sentrale rol in die vrou se sin van wie sy eintlik is, speel. Laasgenoemde skrywer is van mening dat wanneer vroue die huwelik betree, hulle verwagtinge van beskerming en versorging koester (wat intimiteit impliseer), daarom dat hulle ook ‘n deel van hulle identiteit tydens egskeiding verloor. Verder meen Vandenplas-Holper en Campos (1990:96) dat, weens die vrou se versorgingsinstink en verantwoordelikhede teenoor afhanklikes

(kinders en man sowel as die gemeenskap) haar identiteit dikwels vaag en sonder grense kan wees. In die proses waarin sy haarself “gee”, is sy meer op die verwagtinge en behoeftes van haar man en ander afhanklikes ingestel, as op haar eie behoeftes. Sy offer selfs haar eie naam en van op om dié van haar man aan te neem.

Verder word dogtertjies van kleins af geleer om eendag te trou en kinders te hê – dit is deel van wie hulle behoort te wees. In ’n huwelik word die egmaats geleer om hulleself te gee: ’n gewilligheid om ’n deel van jou eie “comfort zone” op te offer, en ook onafhanklikheid, kontrole en daarmee saam ’n kapasiteit om jou egmaat se behoeftes, begeertes en waardes net so belangrik as jou eie te ag (Nichols, 1993:160). Dis dus geen wonder dat egskeiding, met die verliese aan verhoudinge wat dit meebring, ook ’n verlies aan selfbeeld meebring nie. In terme van self-identiteit word geskeide vroue dikwels vir die eerste keer gekonfronteer met wie hulle werklik is en kan egskeiding die geleentheid wees waarin die mees intense self-ondersoek nog ooit plaasgevind het. In hierdie self-ondersoek is dit noodsaaklik dat geskeide vrouens hulle eie sterktes ontdek en grense aan hulle identiteit stel.

Weens bogenoemde identiteitskrisis is baie skrywers dit eens dat die psigiese skeidingsfase tydens die post-egskeidingsfase vir die geskeide vrou belangrik is om haar eie identiteit te vorm. Nichols (1993:20) praat van hierdie stadium as “...the experience of becoming single again, internally and emotionally”.

Menige skrywers sien egskeiding dus nie net as ’n intense identiteitsverlies nie, maar ook ’n geleentheid vir persoonlike groei en identiteitsvorming (Van Wyk en La Cock, 1988; Nichols, 1993; Winters, 1993; Wegscheider-Cruse, 1994). Selfstandigheid, besef van eie waarde, verantwoordelikebesef, nuwe doelstellings en nuwe uitdagings is dikwels deel van die nuwe identiteitsvorming van geskeide vroue (De Klerk, 2002; Baum, Rahav en Sharon, 2005). Egskeiding kan dus beskou word as ’n groeiproses waardeur die geskeide vrou die verantwoordelikhede en uitdagings vasberade aanvaar en uitvoer, om sodoende vir haarself, asook van die gemeenskap agting te kry (Van Wyk, 1986:273).

Verder verplig egskeiding vroue om broodwinners te wees en buitenshuise arbeid verhoog gevolglik die vrou se persepsie van haarself. Werksidentiteit en psigologiese welstand, ten spyte van die arbeidsvlak, blyk dus met mekaar te korreleer en is 'n verdere faktor wat aanpassing in die post-egskeidingsfase kan bevorder (Duffy, Thomas en Trayner, 2002:552). Arendell (1986:147) noem dat vir deelnemers in haar studie, onafhanklikheid van hulle gewese mans, asook om in beheer te wees van haar omstandighede, vir hulle tekens van persoonlike groei was.

Uit die voorafgaande kan waargeneem word dat egskeiding vir baie vroue nie net 'n verligting van 'n uiters ongelukkige huwelik is nie, maar ook 'n geleentheid tot selfontwikkeling en persoonlike groei. In hierdie verband kan die egskeiding ook 'n ander kant toon, naamlik die ontdekking van die self en ontginning van potensiaal vir 'n nuwe identiteit.

3.4.2 Verhouding met gewese man

Van die moeilikste fasette van die post-egskeidingsfase is die ontwikkeling van 'n nuwe, saakliker verhouding tussen die geskeide vrou en haar gewese man (Thompson en Amato 1999:xviii). Die betrokkenheid van kinders bring mee dat die egmaats na egskeiding tog steeds op 'n manier aan mekaar verbind bly en noodgedwonge kontak moet hê. Hoewel egskeiding die huweliksmats se verhouding beëindig, duur ouerskap steeds voort. Alpaslan (2005:24) noem dat 'n paar dekades gelede die standpunt gehuldig is dat na 'n egskeiding alle kontak met die maats verbreek moet word om die egskeiding suksesvol te beëindig. Vandag besef navorsers (Wallerstein en Blakeslee, 1989; Sammons, 2001) dat die kinders se emosionele en ekonomiese stabiliteit en aanpassing beter is wanneer ouers steeds 'n aktiewe en positiewe rol in hulle kinders se lewens speel.

Wrewel, vyandigheid en bitterheid is dikwels die belangrikste faktor wat kommunikasie tussen die geskeide pare afbreek, en onnodige druk op die kinders plaas (Van Wyk en La Cock, 1988:104). Ter bevordering van die kinders se emosionele aanpassing na egskeiding, is dit nodig dat ouers effektief met mekaar, selfs na die egskeiding, moet kan kommunikeer (Taylor, 2005:157).

'n Verdere vraag ontstaan nou in hierdie verband, naamlik: Hoe hanteer ouers 'n beskaafde verhouding ter wille van die kinders, maar ten spyte van haat, woede, teleurstelling en vyandigheid teenoor mekaar? Kahn (1990:93-120) en Taylor (2005:159) stel voor dat die partye hulle verhouding na die egskeiding moet herdefinieer vanaf 'n romanties/emosionele verhouding na 'n besigheidsverhouding. Laasgenoemde verhouding sal die gewese egmaats leer om die sukses en produktiwiteit van hulle kommunikasiepatrone te bevorder. Taylor (2005) benadruk die feit dat hierdie besigheidsverhouding nie spontaan ontstaan nie, en dat ouers daarin opgevoed moet word sodat die emosionele aspekte wat dikwels na vore kom en misverstande veroorsaak, uitgeskakel kan word. Die komponente van hierdie besigheidsverhouding laat geskeide egmaats voel dat hulle gerespekteer word en dat daar na hulle geluister word. Verder verleen dit ook 'n gevoel van bemagtiging as ouers met mekaar oor hulle kinders kan praat en bring mee dat die ervaring van die post-egskeidingsfase draagliker vir albei partye raak.

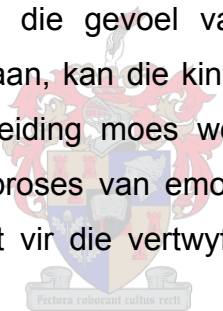
Taylor (2005:159) het 'n model van "Treating your ex-husband with C.A.R.E." voorgestel wat ontwikkel is uit 'n mediese model (gebruik in die Bayer Institute for Health Care Communication in New Haven, Connecticut) van Keller en Baker (1999, in Taylor, 2005) wat in Verpleegkunde vir die versorging van pasiënte in 'n hospitaal gebruik is. Hy stel vyf stappe voor waarin daar met sorg met die gewese egmaat omgegaan moet word, naamlik:

- 3.3.1.1 "Connect with your ex-spouse;
- 3.3.1.2 **A**ppreciate your ex-spouse's situation;
- 3.3.1.3 **R**espond to what your ex-spouse's needs are;
- 3.3.1.4 **E**mpower your ex-spouse to problem solve with you, and
- 3.3.1.5 Participate in **C.A.R.E.** repair with your ex-spouse".

Indien bogenoemde beginsels toegepas kan word, sal die egskeiding so draaglik as moontlik vir al die partye gemaak word en die beginsel van respek en menslikheid versterk word, terwyl die kinders ondersteun word in die moeilike proses van egskeiding. Taylor (2005:159) beklemtoon dat hierdie besigheidsverhouding nie spontaan ontstaan nie, en dat ouers daarin opgevoed moet word sodat die emosionele aspekte wat dikwels na vore kom en misverstande veroorsaak,

uitgeskakel kan word. Kinders moet ook die vrymoedigheid hê om by die nie-toesighoudende ouer te gaan kuier, terwyl 'n deel van die saaklike verhouding tussen die geskeide egmaats rondom gesprekvoering oor finansies, onderhoud en die veranderende behoeftes van die kinders behoort te wentel.

In die praktyk word bogenoemde “besigheidsverhouding” selde teëgekrom en is intervensie van uiterste belang. Geskeide persone openbaar dikwels die diepgewortelde behoefte om vriende te bly na die egskeiding, maar die realiteit is dat vyandigheid en onverwerkte woede dikwels in die pad staan van 'n besigheidsverhouding wat veronderstel is om respek te modelleer. Nichols (1988, in De Klerk, 2002:244) is van mening dat die “vriendelike” egskeidingsdiskoers probleme kan veroorsaak. Hy noem dat dit vir die meeste mense emosioneel onmoontlik is om na die tyd goed met mekaar oor die weg te kom as hulle in die eerste instansie nie eers saam onder een dak kon funksioneer nie. Andersyds is dit ook vir die kinders skadelik en die gevoel van skynheiligheid wat met so 'n vriendelike egskeiding gepaard gaan, kan die kinders verwar. Nichols, 'n predikant wat self deur die pyn van egskeiding moes worstel, noem dat die mite van 'n “vriendelike egskeiding” ook die proses van emosionele herstel na die egskeiding kan vertraag deur ruimte te laat vir die vertwyfeling of egskeiding tog die regte besluit was (De Klerk, 2002:244).

In aansluiting by bogenoemde mite van “vriendelike egskeiding”, herdefinieer Nichols (1988, in de Klerk 2002:245) ook versoening na egskeiding. Laasgenoemde skrywer verduidelik dit as volg:

“Die tradisionele definisie van versoening is die einde van alle verskille en konflik. 'n Positiewe, gelukkige, verhouding kom tot stand en versoening het vir persone wat geskei is 'n ander betekenis. Dit beteken om 'n einde te maak aan alle vyandige gedrag wat lei tot wedersydse vernietiging van mekaar. Egskeiding is die begin van 'n nuwe kontrak waarin ooreengekom word dat hulle nie meer mekaar sal ‘doodmaak’ nie. Grense word opnuut getrek. Alle afbrekende gedrag word gestaak”.

Uit die voorafgaande is dit duidelik dat die verhouding met die gewese egmaat een van die moeilikste aspekte in die post-egskeidingsfase is. Met onderliggende vyandigheid, wantroue en onverwerkte woede wat dikwels in die post-egskeidingsfase voortduur, kan die konsep van 'n "besigheidsverhouding" slegs realiseer indien albei egmaats professionele intervensie benut. Intervensie het in hierdie opsig 'n tweeledige doel: die verwerking van dieperliggende negatiewe gevoelens, sowel as die skep van 'n verhouding wat veral vir die kinders se aanpassing na egskeding, voordelig is.

3.4.3 Verandering in finansiële status

Die meeste enkelmoeders ervaar finansiële probleme wanneer hulle die rol van primêre versorging oorneem, 'n rol wat nie voor die egskeding van hulle verwag is nie (Hill en Milton, 1999:92). Egskeding impliseer 'n nuwe rol as bestuurder van finansies van die huishouding en dit bring dikwels 'n verhoogde bewuswording van die verminderde inkomste mee (Sakraida, 2005:83). Verder bring die afgeskaalde leefstyl van die geskeide vrou spanning mee en sy bly gedurig bewus van uitgawes en inkomste wat moet klop. Bogolub (1995) en Wallerstein en Blakeslee (1989) noem dat geskeide vroue juis in die post-egskeidingsfase besluit om hulle loopbane te bevorder deur verdere opleiding te ondergaan. Laasgenoemde laai verdere spanning op die geskeide vrou, by die rolle wat sy reeds moet vervul.

Ten spyte van die verlies aan inkomste, geniet sommige vroue die beheer oor inkomste na 'n egskeding, al behels dit 'n laer inkomste (Spanier en Thompson, 1984:85). Hierdie kontrole oor finansies hou dikwels verband met 'n eggenoot wat tydens die huwelik onbeheers geld aan verslawende middels spandeer het, of die feit dat die vrou geen seggenskap oor die finansies gehad het nie. Vroue wat sulke situasies in hulle huwelike beleef het, beskou die post-egskeidingsfase as 'n uitdaging om op finansiële gebied te beplan en te bestee.

Een van die regsgevolge van 'n egskeding is die herverdeling van die bates van die geskeide paar (Van Wyk en La Cock, 1988:85). Laasgenoemde outeurs stel voor dat indien 'n egpaar nie tot 'n vergelyk kan kom oor die verdeling van bates nie of vind dat die onderhandeling verdere spanning verhoog, egskedingsbemiddeling as opsie moet oorweeg. Spanier en Thompson (1984:87) noem in hierdie verband dat

veral ouer geskeide vroue voel dat hulle uitgesluit is by hulle gewese eggenoot se versekeringspolis, hoewel hulle ook gedurende die huwelik daartoe bygedra het. Terselfdertyd is middeljarige geskeide vroue ook meer bekommerd oor hulle finansiële voorsiening tydens aftrede.

3.4.4 Ondersteuningsnetwerk en vriende

Alvorens die onderwerp van sosiale ondersteuning ondersoek word, is dit noodsaaklik dat die term gedefinieer word. Cobb (1976, in Chireboga en Catron, 1991:195) se definisie van sosiale ondersteuning beskryf dit as inligting wat 'n individu ontvang wat haar daarvan oortuig dat ander vir haar omgee, en dat sy bemin word en waarde het. Chireboga en Catron (1991) noem verder dat sosiale ondersteuning ook betekenisvolle inligting insluit om nood te verlig. Laasgenoemde kan ook eerder gesien word as maatskaplike hulp, in plaas van sosiale netwerk. Behalwe emosionele ondersteuning waaraan geskeide vroue 'n behoefte het, het hulle ook behoefte aan praktiese ondersteuningsdienste soos hulp in die soeke na verblyf, kinderopasdiens, raad, hulp met huiswerk, herstelwerk of die verskuiwing van meubels (Textor, 1989:19).

Egskeiding is 'n ingrypende gesinskrisis waarin die sosiale ondersteuningstrukture ook dikwels verdwyn. Wallerstein en Blakeslee (1989:7) tref 'n vergelyking tussen egskeiding en dood sowel as natuurrampe. In laasgenoemde twee krisisse kom mense aangehardloop om hulp aan te bied, maar by 'n egskeiding word die teendeel dikwels ervaar. Die skrywers noem: "Friends are afraid that they will have to take sides; neighbours think it is none of their business. Although half of the families in our study belong to churches or synagogues, not one clergyman came to call on the adults or children during divorce. Grandparents may be helpful but are apprehensive about getting caught in the crossfire."

Bogenoemde navorsers se beskrywing van die gebrek aan ondersteuningsnetwerke tydens egskeiding is ongelukkig raak in die praktyk. Na egskeiding verskuif die ondersteuningstelsel dikwels vanaf ou vriende en getroude egpare na nuwe, enkelopende, meer informele vriendskappe (Peck en Manocherian, 1989:340).

In aansluiting hierby huldig Silwer, Wortman en Crofton (1990, in Boon, 2001:16) die standpunt dat slagoffers wat in 'n lewenskrisis verkeer, nie altyd die hulp en ondersteuning kry wat hulle nodig het om die spesifieke krisis te hanteer nie. Mense wat 'n lewenskrisis in die gesig staar, ondervind die verleentheid dat, indien hulle weerloosheid en gebrek aan hantering openbaar, ander mense eerder weg beweeg, in plaas daarvan om ondersteuning te bied. Aan die ander kant, as hulle nie hulle behoeftes duidelik maak nie, ontvang hulle ook geen ondersteuning nie. Dit wil dus voorkom asof daar 'n fyn balans bestaan tussen die vra van hulp ter ondersteuning en die onderdrukking van behoeftes vir ondersteuning. In die praktyk het die navorser ook ondervind dat geskeide vroue in voortdurende konflik met laasgenoemde verleentheid verkeer. Weens gevoelens van verwerping en 'n gebrek aan sosiale vaardighede, is dit moeilik vir geskeide vroue om vir hulp te vra.

Sosiale isolasie weens gebrek aan ondersteuning het 'n negatiewe impak op die emosionele, psigologiese en fisiese gesondheid van geskeide persone. Die kwaliteit van die ondersteuningsnetwerk speel ook 'n groter rol om 'n beter resultaat te verkry as die hoeveelheid ondersteuning (Duffy en Smith, 1991, in Duffy, Thomas en Trayner, 2002:551). Dit wil ook voorkom asof vriende 'n groter spektrum van ondersteuning met betrekking tot blootstelling aan die gemeenskap, hulp met ouerskap en sosiale integrasie, bied. Die tipe ondersteuning wat familie gee, versterk tradisionele waardes wat persoonlike groei minder stimuleer as die hulp van vriende.

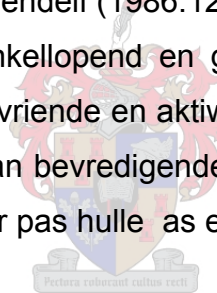
Geskeide vroue verloor dikwels hulle vorige vriende gedurende en in die tyd na die egskeiding wat die gevoel van verwerping en eensaamheid verder versterk (Textor, 1989:19). Volgens Arendell (1986:129) is daar verskeie redes waarom vriende in hierdie krisistyd onttrek. Vriende voel ongemaklik om die veranderinge wat egskeiding meebring, te hanteer. Sommige vriende word daaraan herinner dat hulle eie huwelike broos is, en vermy dus die geskeide persoon. Die geskeide vrou se knap finansiële situasie, sowel as haar verlaging in lewenstandaard, beperk ook aktiwiteite wat hulle saam kan geniet. Daarteenoor duur die vriendskap met die gewese man dikwels voort. Arendell (1986:130) noem dat die geskeide vroue in haar studie se emosionele trauma verder versterk is deur intieme vriende, wat, in plaas van aanmoediging en ondersteuning bied, wegbly sonder rede. Baie van die

geskeide vroue se kinders kon ook nie die “wegbly” van goeie vriende verstaan nie (Arendell, 1986:131). Parkinson (1987:20) noem dat geskeide persone ook dikwels gesamentlike vriende vermy om hulself te beskerm teen skinder en kritiek. Die feit is dat lojaliteitsverdeling van gesamentlike ou vriende dikwels veroorsaak dat hulle wegbly, eerder as om kant te kies.

Wanneer die huwelik verbrokkel, vind die geskeide vrou en haar kinders dikwels ondersteuning by die grootouers wat praktiese hulp en ondersteuning desperaat benodig. Grootouers se omstandighede en veral behuising, is dikwels nie ingerig om 'n volwassene met kinders te huisves nie, terwyl dit moeilik is vir die geskeide persoon om 'n hernieude afhanklikheidsstatus te verkry, wat self ook dikwels 'n verlies aan volwasse status en selfbeeld versterk (Parkinson, 1987:20).

'n Verdere probleem waarmee geskeide vroue worstel is die feit dat hulle voel dat hulle sosiaal nêrens inpas nie. Arendell (1986:129) noem in bogenoemde studie dat die vroue met die status van enkellopend en geskei, 'n sterk behoefte toon aan sosiale kontak met volwassenes, vriende en aktiwiteite buite hulle werk. Die meeste geskeide vroue het 'n behoefte aan bevredigende verhoudings met mans, insluitend seksuele verhoudinge. Maar waar pas hulle as enkellopendes met kinders in?

Geskeide vroue se ondersteuning kom hoofsaaklik van ander enkellopendes (Dutton-Douglas en Walker, 1988:177). Deur by ander vroue betrokke te raak wat haar omstandighede ken, vind die geskeide vrou geleentheid vir kameraadskap, aanvaarding en emosionele ondersteuning. Die vroue kan mekaar ook ondersteun met praktiese raad en hulp oor eensaamheid, kinderversorging, en ander probleme. In die proses van ondersteuning word krag, bekwaamhede en probleemoplossingsvaardighede gedemonstreer.

3.4.5 Gesondheid

Tydens en direk na die egskeiding ervaar geskeide vroue gewoonlik 'n agteruitgang in hulle gesondheid en die simptome hou dikwels verband met angs en spanning. Wallerstein en Blakeslee (1989:53) het in hulle navorsing gevind dat vroue die volgende fisieke simptome aanmeld: verkoues, hoofpyn, rugpyn, hardlywigheid, migraine, dermontsteking en hoë bloeddruk. Ander deelnemers het sielkundige

probleme aangemeld, maar hulle kon nie die hulp van sielkundiges en terapeute bekostig nie.

Walker (1994:29) noem dat haar kliënte swak konsentrasievermoë, konstante moegheid, versteurde slaappatrone, afname of toename in gewig, psigosomatiese siektes, afname in libido, huilerigheid, depressie, angstigheids en oormatige spanning gepresenteer het. Gepaard hiermee dui navorsing verder aan dat geskeide persone 'n hoë risiko toon vir sielkundige stoornisse, met spesifieke verwysing na depressie (Huddleston en Hawkins, 1991; Walters-Chapman, Price en Serovich, 1995), terwyl ander ondersoek die verhoogde voorkoms van selfmoord, alkoholisme en manslag onder geskeides aandui (Bloom, Hodges, Kern en McFaddin, 1985; Amato, 2000). Uit die voorafgaande kan afgelei word dat egskeiding 'n geweldige impak op die psigo-somatiese gesondheid van geskeide vroue het.

3.4.6 Spiritualiteit

Egskeiding word deur Spaniol en Lannan (1985, in Nathanson, 1995) gesien as 'n spirituele krisis in die geloofslewe van die geskeide persone. Carmody (1991) noem dat sommige geskeides voel dat hulle geestelik verraai is en God opnuut bevraagteken, terwyl Nichols (1993, xvi) 'n geskeide predikant en terapeut, van mening is dat egskeiding twee implikasies meebring: dit bring mense nader aan die kerk, of die ervaring van egskeiding dryf hulle juis weg van die kerk en gemeenskap van gelowiges.

Nathanson (1995:185) het in haar studie met geskeide vroue gevind dat drie temas in die spirituele belewenis tydens egskeiding voorgekom het. Eerstens het onvergenoegdheid en ongeloof dikwels oorheers waarin hulle geloof in God en hulle waardes bevraagteken is en tweedens het egskeiding gelei tot spirituele groei, waar herdefiniëring van geestelike waardes, identiteit en vergifnis belangrike faktore is. Derdens het egskeiding 'n bevestiging van geloof tot gevolg gehad en is persoonlike groei bevorder. Vir 83 persent van die deelnemers in genoemde studie het spiritualiteit en hulle geloof in God hulle egskeidingsherstel bevorder. Verder is Cornett (1992:101) van mening dat maatskaplike werkers wat 'n spirituele dimensie tot die mens-in-sy-omgewing konsep toevoeg, beter begrip vir die kliënt met betrekking tot sterktes ter bevordering van die aanpassingsproses sal hê.

3.4.7 Die rol van enkelouer

Egskeiding bring 'n gebrek aan ondersteuning deur die vorige man, sowel as aan inkomste, bystand met ouerskap en daaglikse huistake mee. Dit gee verder aanleiding tot die oorbelading van rolle en rolkonflikte weens die vereistes aan die geskeide vrou om rolle soos huishoudster, versorger, broodwinner, toepasser van dissipline en opvoeder te wees (Hill en Hilton, 1999:93).

Die verskeidenheid rolle wat die geskeide vrou behoort te vertolk, behels 'n reorganisering van sisteme, take en verantwoordelikhede. Skrywers soos Wallerstein en Kelly (1980:100-120) en Textor (1989:307-309) vermeld 'n paar veranderings wat in die rolaanpassing van die geskeide vrou as enkelmoeder plaasvind. Hierdie veranderings kan soos volg opgesom word:

- Nuwe grense binne die enkelouersistiem word gevorm, sodat elke gesinslid bewus is van die reëls, kommunikasie en samewerking, sowel as rolle en verantwoordelikhede. Nuwe verhoudings ontstaan en ou roetines verander.
- Intergenerasieverhoudings word op 'n nuwe wyse bepaal en begrens. Verhoudings met die vorige skoonouers word bemoeilik en soms gekompliseerd. Grootouers bly grootouers, maar hulle is nie langer deur die huwelik aan die gewese eggenoot verbind nie.
- Die enkelouer-kindverhouding is blootgestel aan veranderinge en impliseer dikwels 'n baie nou verhouding met die toesighoudende moeder met gevolglik groter gesinsverantwoordelikhede. Probleme ontstaan wanneer veral die oudste kind 'n "ouer-kind" word en volwassenes se verantwoordelikhede moet dra. Hierdie kinders verloor 'n normale deel van kind-wees en is dikwels tussen die ouer-subsistiem en die kinder-subsistiem vasgevang.
- Omdat die geskeide vrou oorweldig word deur die verantwoordelikhede van ouerskap, word 'n vriendskapsverhouding met die kinders aangegaan. Dit bring verder mee dat gesag ondermyn word en die kinders gryp die kans aan om met manipulerende gedrag gesag omver te werp.
- Een van die kinders word soms as 'n sondebok uitgesonder, veral as hy/sy ooreenkomste met die gewese man toon met betrekking tot geslag, voorkoms en persoonlikheid; so word negatiewe gevoelens en vyandigheid geprojekteer.

Indien bogenoemde veranderinge wat die geskeide vrou in rolaanpassing ervaar in oënskou geneem word, blyk dit dat die belangrikste taak wat sy direk na die egskeding moet aanleer, dié van die stel van duidelike grense is. Weens die skuldgevoelens wat sy ervaar as gevolg van die egskeding, het sy dikwels vae en onduidelike grense wat kinders en ander belangrike persone in haar lewe kan uitbuit.

3.4.8 Die invloed van die toesighoudende ouer op die kinders

Die aanpassing van die toesighoudende ouer tydens en na die egskeding, speel 'n belangrike rol by die aanpassing van die kinders. Volgens Silitsky (1996) speel die psigologiese aanpassing, sowel as die kwaliteit van ouerskap van die toesighoudende ouer, 'n belangrike rol by die emosionele aanpassing en gedrag van kinders. Die moeder se aanpassing en die kinders se gedrag en aanpassing korreleer met mekaar (Spruit en Iedema, 1998).

3.4.9 Nuwe verhoudings met die teenoorgestelde geslag

Direk na die egskeding bevind geskeide persone hulle dikwels in verhoudings wat nie noodwendig op 'n huwelik uitloop nie. Nichols (1993:183) beskou hierdie belangrike verhoudings as “oorgangsverhoudinge” wat die geskeide persoon help om weer lief te hê en om te gee na 'n egskedingsproses wat emosioneel baie pynlik was. Daar moet egter gewaak word teen vinnige besluite oor 'n volgende huwelik, aangesien die meeste van hierdie verhoudinge slegs die genesingsproses bevorder. Nichols (1993:189-193) beskryf die doel van hierdie oorgangsverhoudinge soos volg:

- Die oorgangsverhouding herstel selfvertroue, veral met betrekking tot seksuele vaardighede, asook om belangrike bande met ander te smee.
- Die oorgangsverhouding dien ook as emosionele beskerming teen die diep, primitiewe, kinderlike vrees om verlaat en verwerp te word, soos dikwels die geval in egskeding is.
- Die oorgangsverhouding kan met die rouproses help. Dikwels vind die geskeide persoon kwaliteite en gedrag in die oorgangspersoon wat haar aan haar gewese maat herinner. Die vrou is soms in die proses van egskeding so besig om te oorleef, dat sy nie kans gegun word om oor die positiewe eienskappe van haar gewese man te rou nie. 'n Oorgangsverhouding kan hierdie rol vervul.

Geskeide vroue ervaar egskeiding as 'n belangrike ingryping wat hulle begrip van hulleself en die wêreld rondom hulle verander het. Dikwels is hulle so in beslag geneem met die oorsake wat gelei het tot hulle egskeiding, dat dit implikasies inhou vir nuwe verhoudinge in die post-egskeidingsfase. Hierdie fokus op foute van die verlede lei dikwels tot die aanleer van lewensvaardighede wat ook die geskeide persoon se persepsies ten opsigte van nuwe verhoudings verander (Schneller en Arditti, 2004:28).

Geskeide vroue spreek die begeerte uit om veranderings in hulle intieme verhoudings met mans aan te bring. Hierdie veranderings sluit beter kommunikasie- style asook beter konflikhanteringsvaardighede in (Schneller en Arditti, 2004:19). Verder is daar 'n groter begeerte na 'n gelyke vriendskapsband, eerder as passie. In genoemde ondersoek het jonger vroue ook 'n groter begeerte na intimiteit verlang as middeljarige en ouer vroue wat minder optimisties was oor hul vermoë om langtermyn-verhoudinge aan te knoop.

Uit bogenoemde is dit duidelik dat nuwe verhoudinge na die egskeiding wel ook positief ervaar kan word. Sonder intervensie en insig in die doel en inhoud van oorgangsverhoudinge, kan geskeide vroue in die strik beland om weer die vorige patrone van hulle egskeidings te herhaal. In hierdie opsig, sowel as by die aanleer van lewensvaardighede, is intervensie noodsaaklik.

3.5 FAKTORE WAT BYDRA TOT DIE AANPASSING IN DIE POST-EGSKEIDINGSFASE

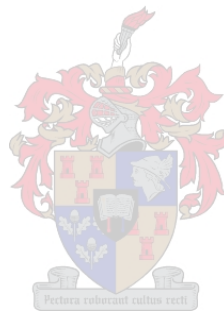
'n Paar vrae ontstaan wanneer faktore ondersoek word wat bydra tot die aanpassing in die post-egskeidingsfase. Hierdie vrae sluit die volgende in: Wat stel geskeide vroue in staat om die negatiewe effekte van egskeiding te verwerk, en dit te verander om 'n beter emosionele toestand te bereik as voor die egskeiding? Watter veranderlikes voorspel dat sommige geskeide vroue suksesvol sal aanpas by hulle status as enkelouers, terwyl ander vroue meer probleme sal ervaar?

In 'n studie gelei deur Pett (1982) is 'n intensiewe literatuurstudie gedoen oor spesifieke faktore wat met effektiewe post-egskeidingsaanpassing by geskeide vroue verband hou. Faktore wat die aanpassing positief beïnvloed het, was

ekonomiese faktore, persoonlike eienskappe, die kwaliteit van die gesin se verhouding met die nie-toesighoudende ouer, omstandighede met betrekking tot die egskeiding, kwantiteit en kwaliteit van die toesighoudende ouer se ondersteuningsnetwerk, asook die aanpassing van die kinders.

3.6 SAMEVATTING

Hierdie hoofstuk was 'n literatuurstudie oor die geldigheid van die navorsing. Daar is besin oor die begrip aanpassing sowel as oor die herdefiniëring van die identiteit in terme van selfbeeld, en die geskeide vrou se verhouding met haar gewese man. Daarna is die vrou se veranderde finansiële posisie, ondersteuningsnetwerk en spiritualiteit bespreek. Die rol van die geskeide vrou as enkelmoeder en die aangaan van nuwe verhoudings is oorsigtelik behandel en daar is op 'n bondige wyse gekyk na faktore wat 'n rol speel by die geskeide vroue se aanpassing in die post-egskeidingsfase.

HOOFSTUK 4

TEORETIESE PERSPEKTIEWE EN DIE BYDRAE VAN DIE MAATSKAPLIKE WERKER MET BETREKKING TOT EGSKEIDINGSINTERVENSIË

4.1 INLEIDING

In 'n beroep soos maatskaplike werk is dit nie moontlik om teorie van praktyk te skei nie. Maatskaplikewerk-praktyk is die proses waarin kennis en toegepaste teorie gebruik word om spesifieke veranderinge teweeg te bring (Sheafor, Horesji en Horesji, 2000:49). Genoemde skrywers is dit eens dat 'n praktyk-perspektief 'n spesifieke manier van kyk en dink oor die praktyk behels, wat beskou word as die lens waardeur die sosiale funksionering van die kliënt waargeneem word.

Bogenoemde in ag geneem, gebruik maatskaplike werkers 'n verskeidenheid van perspektiewe, teorieë, en modelle wat mekaar aanvul en dit kan dus gesien word as die maatskaplike werker se teoretiese oriëntasie tot die praktyk. Met betrekking tot intervensie ten opsigte van die geskeide vrou, blyk dit uit die teorie dat die Sisteem-, Ekologiese, Sterkte- en die Feministiese Perspektief relevant is.

Die doel van hierdie hoofstuk is om 'n oorsig te bied vanuit verskeie teoretiese perspektiewe en die bydrae van die maatskaplike werker te bespreek. Vervolgens sal hierdie hoofstuk 'n kort uiteensetting van bogenoemde perspektiewe bied. Daarna sal daar oorsigtelik en op 'n bondige wyse op egskeidingsterapie en groepwerk met geskeide vroue, as metodes van intervensie in maatskaplike werk, gefokus word.

4.2 PERSPEKTIEWE VAN BELANG VIR MAATSKAPLIKE WERK

Die Sisteem teorie het 'n wesenlike impak op maatskaplike werk sedert 1970 gehad. Twee vorms van die sisteemteorie word in maatskaplike werk onderskei, naamlik die Algemene Sisteem-perspektief en die Ekologiese Sisteem-perspektief.

4.2.1 Algemene Sisteem-perspektief

'n Sisteem bestaan uit verskillende dele wat almal 'n invloed op mekaar het. Guttman (1991:43) meen dat die gesinslede nie net verwant is aan mekaar nie, maar beskryf die gesin as 'n "cybernetic system that governs itself through feedback". Sheafor et

al (2002:90) beskryf verder hierdie wedersydse invloed as 'n simbiotiese verhouding wat tussen die dele van die sisteem bestaan, daarom sal verandering op een deel van die sisteem, ook 'n invloed op die ander hê. Payne (2005) is verder van mening dat sisteme 'n komplekse interaksie met mekaar het. Deur dit te ondersoek, kry die maatskaplike werker begrip vir die wyse waarop die gesinslede mekaar beïnvloed.

Met inagneming van bogenoemde, is dit belangrik om te verstaan dat elke lid van die post-egskeidingsgesin op so 'n wyse verwant is aan mekaar, dat verandering in een gesinslid ook die ander gesinslede sal beïnvloed. Ter illustrasie kan die volgende voorbeeld gebruik word:

Die geskeide vader vergeet om sy seun op die afgespreekte tyd by die toesighoudende moeder te kom haal. As gevolg hiervan, is die moeder verplig om haar planne te kanselleer. Die moeder is baie ontsteld en sy noem aan die kind dat sy haar planne moet laat vaar weens die vader se onverantwoordelikheid. Dit veroorsaak verdeeldheid in die kind se lojaliteite tussen moeder en vader, maar hy besluit egter om die moeder se kant te neem, want sy is die primêre versorger. Die volgende keer as die vader die seun kom haal, weier die seun om na sy vader te gaan, en noem dat sy vader nie 'n verantwoordelike persoon is nie. Die geskeide vader voel seergemaak en blameer die moeder. Hy besluit om die onderhoud ten opsigte van die kind twee weke laat te stuur (Goldsmith, 1982:301).

4.2.2 Ekologiese Perspektief

Ten einde begrip vir die geskeide vrou en haar omstandighede te verkry, sal die Ekologiese Perspektief as teoretiese raamwerk (Germain en Gitterman, 1996:6-24) in terme van agtergrond en teoretiese fundering, die ekologiese konsepte, sowel as die "Life Model" van maatskaplike werk-praktyk vervolgens uiteengesit word.

4.2.2.1 Agtergrond en teoretiese fundering

Die ekologiese perspektief beklemtoon die noodsaaklikheid om persone en hul omgewing as 'n eenheidsstelsel binne 'n spesifieke kultuur en historiese konteks te beskou. Vanuit 'n holistiese uitgangspunt, kan sowel die persoon (en sy biologiese, emosionele en sosiale prosesse) as die omgewing ten volle verstaan word in terme

van hulle verhouding, waarin albei mekaar voortdurend in 'n spesifieke konteks beïnvloed. Ekosistemiese modelle neem in ag dat gesinsisteme binne groter sisteme funksioneer, naamlik bure, skool, werk, die reg, en ekonomiese en politiese sisteme en dat die sisteme mekaar gedurig beïnvloed (Everett en Lee, 2006:40).

Die ekologiese denkkrigting beveel aan dat daar minder klem gelê word op die oorsake as op die gevolge, en dat maatskaplike werkers eerder sal probeer om wanaangepaste verhoudinge tussen mense en hulle omgewing, te verbeter. Vervolgens sal die konsepte van die Ekologiese Perspektief, wat die interaksie tussen mens en sy omgewing beklemtoon, uiteengesit word (Germain en Gitterman, 1996:6-24).

- **Persoon-omgewingspassing** dui op die aanpassing tussen 'n persoon se individuele en die kollektiewe behoeftes, regte, doelstellings en kapasiteit.
- **Aanpassing** vind voortdurend plaas, kognitief en sensories, en mense gebruik gedragsprosesse om hierdie passing tussen omgewing en mens te bevorder.
- **Lewenstressors** word tydens kritiese lewensituasies, soos egskeiding, gegenereer wat die persoonlike en omgewingsbronne bestuur. Sommige mense kan 'n lewenstressor as 'n geleentheid sien om te groei waar positiewe emosies ervaar word en vaardighede aangeleer word om sekere situasies te hanteer.
- **Spanning** is die interne reaksie tot 'n lewenstressor en word gekenmerk deur emosionele en fisiologiese uitvalle. Stres kan ook positief aangewend word om die uitdagings aan te pak en 'n gevoel van vaardigheid en self-bestuur word so bevorder.
- **Hanteringsvaardighede** verwys na spesiale gedrag wat aangeleer word om die eise wat lewenstressors meebring, te hanteer.
- **Verwantskap** verwys na familiebande, vriendskappe, positiewe gesinsbande, en die sin van "behoort aan" 'n ondersteuningsgroep. Verwantskap is ook gebaseer op idees rakende emosionele en sosiale alleenheid en sosiale netwerk-teorieë.

- **Vaardighede** verwys na die mens se innerlike gemotiveerdheid om te oorleef en sy omgewing positief te beïnvloed. Verskeie lewenservaringe lei tot die gevoel dat mense 'n bydrae kan lewer. Hierdie uitgangspunt is vir maatskaplike werkers noodsaaklik, aangesien dit die standpunt huldig dat die mens, ten spyte van sy negatiewe ervarings, tog 'n positiewe uitkoms op sy omgewing kan bring.
- **Selfbeeld** is die belangrikste deel van die selfkonsep; dit verteenwoordig die wyse waarop mense vaardig voel, gerespekteer word, en die moeite werd geag word. Dit beïnvloed die mens se denke en gedragspatroon op 'n kritiese wyse.
- **Selfbestuur** is die kapasiteit om beheer te neem oor jou eie lewe en verantwoordelikheid te neem vir jou besluite en gedrag, maar terselfdertyd die regte en behoeftes van ander persone in ag te neem. Kwessies soos mag en magteloosheid is van kritieke belang in terme van selfbestuur (Germain en Gitterman, 1996:6-24).

Behalwe bogenoemde konsepte van die Ekologiese Perspektief, is verdere konsepte deur Gitterman (1991) bygevoeg. Konsepte soos mag, magteloosheid en omgewingsbesoedeling, habitat en niche, 'n metaforiese beskrywing van mense se blyplek en status binne die gemeenskap, lewensloop, sowel as die individuele, historiese en sosiale tydsfaktor waarbinne sekere omstandighede plaasvind, is by die bestaande konsepte van die ekologiese perspektief geplaas. Vir die doeleindes van hierdie studie, sal bogenoemde konsepte as denkraamwerk vir intervensie gebruik word.

4.2.2.2 Gitterman se “Life Model”

In teenstelling met ander modelle in maatskaplikewerk-praktyk waar kliniese prosesse gebaseer is op die verbetering van persoonlike tekortkominge, het genoemde model 'n aanvullende uitgangspunt. Die “Life Model” (Germain en Gitterman, 1996:6-24) is op die volgende prosesse gefokus:

- Mense se sterktes, hulle innerlike motivering tot gesondheid, voortdurende groei en ontwikkeling van potensiaal;

- Verandering van omgewing, soos nodig, sodat welstand tot die maksimum onderhou kan word;
- Verhoging van die vlak van persoon/omgewings-passing vir individue, gesinne, groepe en gemeenskappe.

Bemagtiging is 'n belangrike komponent van hierdie model. Die geskeide persoon en maatskaplike werker word beskou as vennote waarin eersgenoemde en die maatskaplike werker verskillende, maar uiters belangrike kennis en ervaring deel om oplossings vir probleme te vind.

Bemagtiging as komponent van die Ekologiese Perspektief, is ook deel van die teoretiese fundering van die Sterkte-Perspektief en is noodsaaklik by intervensie van geskeide vroue in die post-egskeidingsfase. Ter bevordering van die aanpassing in die post-egskeidingsfase, is dit noodsaaklik om sterktes by geskeide vroue te ontdek en te ontwikkel. Vervolgens word laasgenoemde perspektief bespreek.

4.2.3 Sterkte-Perspektief

Volgens Saleeby (1997) gaan die Sterkte-Perspektief van die standpunt af uit dat alle persone 'n natuurlike krag en potensiaal het, en indien dit ondersteun word, kan dit positiewe groei teweegbring. Die implikasie is dat die maatskaplike werker 'n doelbewuste instelling ontwikkel om die kliënt se sterktes te identifiseer en daarop te fokus (Miley, O'Melia en Du Bois, 2004:79; Schulman, 1999:16). Vanuit hierdie perspektief word daar eerder gefokus op moontlikhede as op probleme en dit kom daarop neer dat die kliënt se sterktes (sy talente, kennis, potensiaal, hulpbronne) in die proses van doelwitbereiking gemobiliseer word.

Die Sterkte-Perspektief fokus op bemagtiging, om iewers te behoort, die ingebore vermoë om te oorleef en terug te veg, die proses van heling, dialoog en samewerking, sowel as geloof in die kliënt se belewenisse. In die praktyk skep die maatskaplike werker 'n oplossingsgebaseerde atmosfeer deur vaardighede soos taalgebruik, emosionele ondersteuning, ondersteunende gebare te toon en 'n stemtoon te gebruik wat hoop en opwinding oordra. Die fokus is op die kliënt se prestasies en vordering wat gekomplimenteer word (Miley et al, 2004:223).

Sleutelbegrippe vanuit die Sterkte-benadering sluit dus veerkragtigheid, bemagtiging en lidmaatskap in.

Volgens Saleeby (1997:12-15) behoort die volgende aannames van 'n praktyk gebaseer op die Sterkte-Perspektief tydens die intervensieproses in gedagte gehou te word:

- Elke individu, gesin en gemeenskap het sterktes, belangstellings, moontlikhede, kennis en vermoëns wat ontdek moet word in teenstelling met diagnose, swakhede of tekortkominge.
- Trauma (soos byvoorbeeld egskending), mishandeling, siekte en probleme kan skadelik wees, maar dit mag ook 'n bron van uitdagings en geleenthede wees.
- Niemand ken die kliënt se grense en kapasiteit vir groei en verandering nie, dit moet ontdek word.
- Die beste hulpverlening vind plaas deur met kliënte saam te werk en deur hulle aspirasies en doelwitte ernstig op te neem.

Die omgewing waarin die kliënt leef en funksioneer is vol hulpbronne wat ontdek en gebruik moet word (Saleeby, 1997, 12-15).

Indien daar in ag geneem word dat die geskeide vrou met gevoelens van verwerping en mislukking worstel (Van Wyk, 1986; Van Wyk en La Cock, 1988; Wallerstein en Blakeslee, 1989), is dit noodsaaklik om tydens en in die post-egskendingsfase haar sterktes te ontdek met die oog op doelwitbereiking, en die trauma van egskending te gebruik as bron van selfkennis en persoonlike groei.

Aangesien hierdie studie fokus op die ervarings en persepsies van die geskeide vrou en die intervensieproses spesifiek op die vrou gerig is, sal daar laastens op die Feministiese Perspektief, as 'n praktykraamwerk gefokus word.

4.2.4 Feministiese Perspektief

Die Feministiese benadering kan die beste verstaan word in teenstelling met tradisionele benaderings waar die vrou histories minder mag, minder invloed, en oor minder bronne as mans beskik, en waar die aanname gemaak word dat dit die

natuurlike bestel behoort te wees. Die Feministiese Perspektief daarteenoor, kyk na ooreenkomste tussen die twee geslagte en maak die gevolgtrekking dat vrouens en mans oor dieselfde potensiaal vir individuele ontwikkeling beskik (Freeman, 1984:xiii).

Die Feministiese Perspektief bevat vier aannames wat gewoonlik verband hou met die onderdrukking en misbruik van vroue, naamlik (a) patriargie, wat groot klem op die waarde van manlike leierskap plaas, (b) outoriteit (eer), (c) androsentrisme, waar die man meer werd en belangriker as die vrou geag word, sowel as (d) seksisme wat verwys na die rangorde van rolle en verantwoordelikhede in sosiale en ekonomiese strukture met betrekking tot geslag (Sheafor et al, 2000:95).

Na 'n egskeiding beleef vroue dikwels ekonomiese spanning en die oorbelading van rolle om as enkelouer alleen die mas op te kom. Verder word hulle ook deur die arbeidsmark uitgebuit, weens die feit dat hulle 'n huishouding moet hanteer met 'n salaris wat korreleer met laer lone vir vroue. Cammaert en Larsen (1988:16) is van mening dat vrouens oor die algemeen beperkte lewenskeuses as gevolg van hulle sosiale en ekonomiese onderdrukking beleef. Die doel vanuit 'n feministiese benadering is dus om vroue te help om bewus te raak van hulle opsies en self-aktualisasie deur sielkundige en ekonomiese outonomie te bevorder.

Die Feministiese Perspektief toon ooreenkomste met die van die Sterkte-Perspektief, deurdat sterktes, eerder as tekortkominge, benadruk word, terwyl die terapeutiese verhouding gebaseer is op bemagtiging. Verder is daar ook terapeutiese ooreenkomste met dié van die Persoon-gesentreerde benadering, deurdat daar op die kliënt se vermoë om positief en konstruktief vordering te maak, vertrou word. Die terapeut moet ook die kliënt aan om volgens sy waardes en lokus van kontrole, van wat reg en verkeerd is, op te tree. In teenstelling met die Persoon-gesentreerde benadering, beskou feministiese terapeute nie die terapeutiese verhouding as die doel om verandering teweeg te bring nie, maar is die rol van die verhouding om insig en introspeksie te ontwikkel, sowel as om vroue te bevry van die rolle wat hulle potensiaal onderdruk (Corey, 2005:355).

Met bogenoemde as agtergrond, blyk dit dat die Feministiese Perspektief 'n handige instrument is om die omstandighede van geskeide vroue te verstaan, aangesien hulle dikwels ondermyn en veroordeel word deur die patriargale samelewing waarin hulle leef. Volgens Sölle (1984, in De Klerk, 2002:34) kan die omstandighede waarin baie geskeide vroue hulle dus bevind, na verskeie feministiese skrywers se mening gesien word as die resultaat van onderdrukking op vele terreine.

Bogenoemde vier perspektiewe het ooreenkomste soos bemagtiging en die ontdekking van sterktes in gemeen. Met hierdie benadering as agtergrond, sal daar vervolgens bondig gefokus word op intervensie met geskeide vroue, naamlik egskeidingsterapie, en groepwerk met geskeide vroue.

4.3 MAATSKAPLIKEWERK –INTERVENSIË MET GESKEIDE VROU

Alvorens intervensie met geskeide persone plaasvind, is dit nodig om die behoeftes wat tydens en na die egskeiding vir volwassenes ontstaan, te ken en daarvolgens te beplan. Propst en Fries (1989:45) meen dat die probleme wat geskeide volwassenes ondervind, in drie kategorieë verdeel kan word, naamlik praktiese kwessies, interpersoonlike en sosiale verhoudings, en gesins- en familieverwante probleme.

'n Gebrek aan interpersoonlike verhoudings en eensaamheid wat daaruit voortspruit, is waarskynlik een van die belangrikste kwessies tydens intervensie (Propst en Fries, 1989:46). Laasgenoemde skrywers is van mening dat die maatskaplike werker se taak in hierdie verband van waarde is om geskeide persone bloot te stel aan groepe soos "Parents without Partners", enkelopende groepe waar nuwe vriendskappe gevind kan word, sowel as inligting oor dagversorging vir kinders en ondersteuningsgroepe deur kerke en vrywillige organisasies (Parkinson, 1987). In Pett (1982) se studie van faktore wat die post-egskeidingsaanpassing bevorder, was die grootte van die geskeide persoon se sosiale netwerk van wesenlike belang vir bevredigende aanpassing.

'n Verdere aspek wat intervensie noodsaak, is die praktiese probleme wat geskeide vroue ondervind wat weer 'n verdere impak op die bevordering van hulle aanpassing het. Probleme soos die regsproses, verdeling van bates, toesig en beheer van die kinders, die verkryging van ander verblyf, probleme met huishoudelike herstel en

onderhoud, die verkryging van werk, kinderversorging en finansies is deel van die praktiese probleme waarmee geskeide vroue te kampe het. Propst en Fries (1989) meen verder dat baie geskeide vroue ekonomiese probleme ondervind weens gebrek aan opleiding, geslagsdiskriminasie, minder werkservaring en die hoë koste van dagversorging van kinders.

Die drie basiese gesinsverhoudings wat geskeide vroue na die egskeiding problematies vind, is die verhouding met die vorige man, die verhouding met die kinders en die verhouding met ouers en vorige skoonouers. In hierdie verband noem Propst en Fries (1989) dat dit vir die geskeide vrou van hulp kan wees indien die maatskaplike werker riglyne kan verskaf oor hoe om probleemverhoudings te hanteer, sowel as hulp kan verleen ten opsigte van logistieke vir besoeke tussen kinders en die nie-toesighoudende vader. Verder is probleem-gefokusde vaardighede van nut om praktiese probleme die hoof te bied.

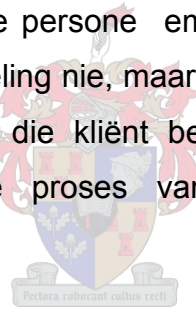
4.3.1 Rol van die maatskaplike werker

Gitterman (1991:19-20) is van mening dat indien die behoeftes van spesifieke weerlose persone (in hierdie geval geskeide vroue met afhanklike kinders) aangespreek moet word, moet maatskaplike werkers professioneel in 'n verskeidenheid van rolle vaardig wees. Dit sluit die volgende vaardighede in:

- As **instaatsteller**, wat die geskeide persoon bemoedig om haar intellektuele, emosionele en sosiale bronne gedurende die oorgangsfase te benut.
- As **opvoeder**, wat die geskeide vrou help om vaardighede, soos byvoorbeeld selfhandhawingstegnieke, probleemoplossingsvaardighede en stresbestuur, aan te leer.
- As **fasiliteerder**, sodat die geskeide vrou ondersteun kan word in besluitneming en die gevolge van besluitneming.
- As **koördineerder**, waar beskikbare bronne uit die gemeenskap by die kliënt se behoeftes gepas word, byvoorbeeld dagsorg vir kinders, of ondersteuningsgroepe vir enkellopendes.
- As **interne bemiddelaar**, wanneer die maatskaplike werker die gesin help om negatiewe kommunikasiepatrone te identifiseer en daaraan te werk (Gitterman, 1991:19-20).

Om bogenoemde rolle doeltreffend te vervul, is dit noodsaaklik dat maatskaplike werkers met die inhoud, dinamika en prosesse van egskeiding vertrouwd is (Ahrns en Rodgers, 1987; Kaslow, 1995). In hierdie verband gee Sprenkle (1989:177) algemene riglyne wanneer professionele persone by egskeidingsterapie en egskeidingsbegeleiding betrokke raak:

- Dit is belangrik om die inhoud van die egskeidingsproses, sowel as die kriteria van 'n konstruktiewe egskeiding te verstaan;
- Effektiewe egskeidingsterapie het 'n sterk didaktiese komponent. Persone wat deur 'n egskeiding gaan, voel dikwels dat hulle besig is om hulleself te verloor, daarom is dit belangrik dat terapeute aan die kliënt die proses van egskeidingsherstel verduidelik, en wat hy/sy in die tyd van emosionele disekwilibrium te wagte kan wees;
- Die terapeut behoort 'n balans tussen ondersteuning en konfrontering te verkry. Aangesien geskeide persone emosioneel diep gewond voel, is die korttermyn doelstelling nie heling nie, maar onderhouding. Aan die ander kant is dit ook noodsaaklik dat die kliënt begelei word ten opsigte van haar verantwoordelikheid in die proses van emosionele herstel (Sprenkle, 1989:177).

Met bogenoemde as agtergrond, sal egskeidingsterapie en groepsterapie vervolgens bondig bespreek word.

4.3.2 Egskeidingsterapie

Die egskeidingskrisis ontaard in 'n mallemeule-toestand waar gebeure en gevoelens so vermeng en verstrengel raak dat die geskeide persoon deur 'n proses begelei moet word om gebeure en gevoelens van mekaar te skei, om rasioneel te besin en insig te verkry oor die egskeiding (Alpaslan, 2005:2). Egskeidingsterapie is 'n proses van ondersteuning en die gee van leiding aan elke betrokke ter versekering van sy/haar optimale intellektuele, morele en emosionele ontwikkeling vir toekomstige funksionering (Marais, 1992:24). Verder is dit ook belangrik dat aan die individu hulp verleen word om die egskeiding te sien as 'n lewensverrykende leerervaring en om dié leerervaring in 'n sinvolle proses te omskep.

Indien bogenoemde omskrywings ontleed word, sowel as die rolle wat Gitterman (1991) aan die maatskaplike werker ten opsigte van hulpverlening toevoeg, sluit egskeidingsterapie en egskeidingsbegeleiding die komponente van ondersteuning, begeleiding, opvoeding in lewensvaardighede, die hantering van emosies en optimale persoons groei in.

Terapie tydens herstel in die post-egskeidingsfase behoort spesifiek en doelgerig te wees, daarom is effektiewe assessering volgens Granfold (1989:200) uiters noodsaaklik. Effektiewe assessering bepaal dus die inhoud van terapie wat by die spesifieke kliënt se behoeftes sal pas. Noodsaaklike temas, sowel as doelstellings vir egskeidingsterapie soos uiteengesit deur verskillende skrywers, naamlik Sutton en Sprenkle (1985), Van Staden (1987), Propst en Fries (1989), Sprenkle (1989), Marais (1992), Walker (1994) en Alpaslan (2005) word kortliks soos volg opgesom:

- Hantering van die huidige krisis
- Hantering van gevoelens, emosionele krisis en depressie
- Hantering van rouproses en verliese
- Die deurgae van inligting oor praktiese aangeleenthede, soos byvoorbeeld dagversorging, opstel van begroting en regsaspekte
- Hantering van verhouding met gewese man
- Hantering van ouer-kindverhouding en sake oor toesig en beheer
- Die ontwikkeling van sekere basiese lewensvaardighede soos selfhandhawingstegnieke en kommunikasievaardighede
- Assessering van innerlike sterktes
- Die versterking en ontwikkeling van die selfbeeld en die ontwikkeling van 'n outonome identiteit
- Die ontwikkeling van betekenisvolle verhoudings

Bogenoemde doelstellings en temas word ook in groepsterapie gebruik. Vervolgens sal enkele opmerkings oor groepsterapie gedoen word.

4.3.3 Groepwerk met geskeide vroue

Die aard van groepsintervensie met geskeide vroue val gewoonlik in een van die volgende kategorieë, naamlik opvoedkundig, ondersteunend, of die aanleer van

vaardighede (Textor, 1989:311), hoewel groepe ook elke genoemde komponent kan insluit. Dit is noodsaaklik dat daar in gedagte gehou word dat elke geskeide vrou se situasie uniek is, en dat terapeute daarom bedag sal wees om op 'n anonieme wyse kwessies aan te spreek wat vir die groeplede tot voordeel sal wees.

Groepsterapie sluit voordele soos die hantering van universele behoeftes en ondersteuning in (Corey, 2005:361). Verder is dit ook vir die geskeide vrou finansieel nie so duur soos egskeidingsterapie wat dikwels oor etlike maande kan strek nie. In 'n kwalitatiewe studie gedoen deur Qygard, Thuen en Solvan (2000), is spesifieke voordele deur die deelnemers uitgelig wat tydens groepsintervensie van belang was, naamlik, universaliteit (met ander woorde die behoeftes van groeplede was baie dieselfde), om van mekaar te leer, groepskohesie en katarsis.

Die waarde van universaliteit vir groeplede is dat hulle nie alleen met hulle probleme worstel nie. Deur ander vroue in die groep te ontmoet wat dieselfde gevoelens, gedagtes en ervarings deel, is vir die deelnemers van onskatbare waarde (Qygard, Thuen en Solvan, 2000:155). Behalwe dat die groepslede by mekaar leer, bied groepsintervensie 'n geleentheid aan die geskeide vrou om 'n netwerk van verhoudings op te bou (Marais, 1992:32). Dieselfde temas soos bespreek in egskeidingsterapie (4.4), behoort in groepsessies aangespreek te word. Dit is belangrik dat deelnemers reeds by die eerste byeenkoms 'n bydrae kan lewer oor die inhoud, lengte en duur van die beplande sessies, afhangende van die behoeftes van die groep.

4.4 SAMEVATTING

In hierdie hoofstuk is daar probeer om vanuit die Sisteem-, Ekologiese, Sterkte- en Feministiese Perspektief die geskeide vrou en haar situasie teoreties te verstaan. Verder is die verskeie rolle van die maatskaplike werker tydens intervensie kortliks bespreek. Daar is bondig inhoud verleen aan egskeidingsterapie en groepsintervensie en temas wat aangespreek behoort te word.

HOOFSTUK 5

EKSPLORASIE VAN GESKEIDE VROUE SE ERVARINGS EN PERSEPSIES VAN HULLE AANPASSING IN DIE POST-EGSKEIDINGSFASE

5.1 INLEIDING

Die doel van hierdie studie was om die ervarings en persepsies van geskeide vroue se aanpassing in die post-egskeidingsfase te ondersoek. In hierdie hoofstuk sal die metode van data-insameling sowel as die verkryging en analisering van data bespreek word. Daarna sal die resultate van die navorsing in vier hooftemas uiteengesit word, naamlik:

- Tema 1: Spanning
- Tema 2: Spiritualiteit
- Tema 3: Ondersteuning
- Tema 4: Persoonlike groei

Elke tema bevat ook subtemas waarin data aangebied en geïnterpreteer sal word deur dit met die literatuur te vergelyk. Data sal in direkte aanhalings en tabelle aangebied word.

5.2 NAVORSINGSMETODE

Kwalitatiewe navorsing is gebruik en 'n fenomenologiese studie is onderneem om, soos Leedy en Omrod (2001: 153) dit beskryf, te poog om mense se persepsies, perspektiewe en die begrip van 'n spesifieke situasie, te verkry.

Henning (2005:80) verwys na Stiles (1993) wat meen dat die doel van kwalitatiewe navorsing daarop gemik is om menslike gedrag eerder te wil verstaan en beskryf, as om dit te verduidelik. Vanuit genoemde outeurs se persepsies van kwalitatiewe navorsing, probeer hierdie studie dus om sin te maak van die ervarings en persepsies van geskeide vroue tydens die post-egskeidingsfase in die hedendaagse lewe.

Vyf blanke, geskeide vroue uit verskillende plattelandse dorpe in die Boland, Wes-Kaap, is as deelnemers betrek. Daar is van doelbewuste steekproefneming gebruik gemaak, in navolging van Marlow (1993:113) se mening dat genoemde metode die elemente van belang waarna die navorser op soek is, insluit, en dit direk met die

probleem wat nagevors word, verband hou. Tegerlykertyd is 'n sneeubal-soektog in ander dorpe onderneem. Die insluitingskriteria vir die deelnemers was soos volg: Blanke, geskeide, plattelandse vroue, wat tussen een en drie jaar geskei is, kinders het, 'n vaste betrekking het en nie weer getrou het nie. Hoewel ander deelnemers ook vir die navorsing beskikbaar was, het hulle nie aan al bogenoemde kriteria voldoen nie. Na die vyfde in-diepte onderhoud is 'n punt van versadiging bereik, aangesien dieselfde inligting herhaal is (De Vos et al, 2005:294), en daar is besluit om te volstaan by vyf deelnemers.

Die deelnemers is vooraf ten volle ingelig oor die aard van die navorsing en die prosedure wat gevolg gaan word. Dit het hulle in staat gestel om 'n ingeligte besluit te neem of hulle aan die navorsing wil deelneem. Skriftelike toestemming is van almal verkry (sien Bylae A). Die onderhoude het plaasgevind waar die deelnemers gemaklik gevoel het. Twee deelnemers met jong kinders het verkies om die onderhoud by die navorser se huis te doen, aangesien dit onderbrekings sou uitskakel. Twee deelnemers se onderhoude was by hulle huise, terwyl die laaste deelnemer se onderhoud by 'n vriendin se huis plaasgevind het, ook vanweë vertroulikheid en om onderbrekings te vermy.

Semi-gestruktureerde, in-diepte onderhoude wat ongeveer twee-en-'n-half uur elk geneem het, is op oudioband opgeneem. Vir die opname van die onderhoud is vooraf toestemming gevra en die noodsaaklikheid van die prosedure is verduidelik sodat waninterpretasie van die data voorkom kan word (Nurek, 2006:56). Deelnemers is voor die onderhoude tyd gegun om "gemaklik te wees" deur aan hulle 'n paar algemene vrae te vra. Vrae is nie aan elke deelnemer op dieselfde wyse gevra nie, maar die volgende areas was vir die navorser van belang, naamlik: Ondersteuning, verhouding met gewese man, finansies, selfbeeld en persoonlike groei, ervaring van egskeiding op platteland en faktore wat bygedra het tot die aanpassing, sowel as stremmende faktore.

Onderhoude is onmiddellik na afhandeling getranskribeer (Henning, 2004:73). Volgens Krefting (1991:215-222) is geloofwaardigheid, toepaslikheid, deurlopendheid en neutraliteit die vier kriteria waarteen die proses van data interpretasie geassesseer moet word. Laasgenoemde in ag geneem, is die

transkripsies vir die deelnemers teruggegee om deur te lees, om die geldigheid van die inhoud van die onderhoud te verifieer. Van die deelnemers het met die terugvoering van die transkripsies verdere ervarings meegedeel wat ook getranskribeer is.

Aangesien egskeiding 'n sensitiewe area van ondersoek is, is die navorser daarvan bewus dat tydens die onderhoud intense gevoelens kan "loskom" wat daartoe kan lei dat die deelnemer verdere berading en ondersteuning kan benodig. Die onderhoud is ook die volgende dag telefonies opgevolg om die deelnemers se ervaring van die vorige dag se onderhoud te peil. Al die deelnemers het na afloop van die onderhoud en tydens die ontlonting genoem dat dit vir hulle 'n positiewe ervaring was om hulle ervarings en persepsies te deel. Drie deelnemers het die volgende dag genoem dat hulle emosioneel moeg en gedreineer gevoel het. Hierdie ervarings beklemtoon bogenoemde feit dat egskeiding 'n sensitiewe area van ondersoek is.

Nadat onderhoud getranskribeer is, is Creswell (1998, in Leedy en Omrod, 2001:154) se stappe met betrekking tot data-analise vir fenomenologiese studies gevolg, naamlik: Opmerkings is geïdentifiseer wat met die onderwerp korreleer; daarna is opmerkings in betekenisvolle eenhede gesorteer; uiteenlopende perspektiewe is gesoek en 'n samestelling van verskeie menings is opgebou.

De Vos et al (2005:57) beskryf etiek as 'n stel morele beginsels wat duidelike reëls en gedragsverwagtinge vir die navorser daarstel. Weens die sensitiwiteit van die navorsing, was die navorser veral bewus van vertroulikheid en het dus enige inligting vermy wat enige deelnemer kon ontbloot. Vertroulikheid behels die volgende: deelnemers se begrip van wie toegang tot die inligting het wat deur hulle verskaf word, hoe die inligting hanteer gaan word, en hulle keuse om hulle identiteit te beskerm. Verder is die deelnemers ook ingelig oor die wyse waarop die inligting aangebied gaan word (Henning, 2004:73), sodat die etiese beginsel van vertroulikheid deurgaans gehandhaaf word.

Die uitklaring van die rol van die navorser hou ook verband met die doel van die navorsing. Dit is noodsaaklik dat die navorser die deelnemers van haar doelstellings

sal inlig en dat die stemme van geskeide vroue gehoor sal word om 'n meer akkurate perspektief oor hoe geskeide vroue hulself in die post-egskeidingsfase herdefinieer, aanpas en rekonstrueer, te verkry. As geregistreerde maatskaplike werker is die navorser verbind tot die Etiese Kode van die Beroepsraad en was daarop ingestel om die riglyne te handhaaf.

5.3 NAVORSINGSRESULTATE

Vervolgens word die inligting van die deelnemers, hulle ervaring van egskеiding as 'n proses en die aanleiding tot die besluitnemingsproses bespreek. Die verskillende temas wat uit die navorsing na vore getree het, word ook bespreek.

5.3.1 Inligting van deelnemers

Tabel 5.1 is 'n opsomming van die vyf deelnemers se persoonlike besonderhede.

Tabel 5.1 Profiel van Deelnemers

Deelnemer	Jare geskei	Apart gewoon voor egskеiding	Ouderdom	Beroep
1	1 jaar 6 maande	6 maande	51 jaar	Professioneel
2	3 jaar	18 maande	50 jaar	Professioneel
3	1 jaar 6 maande	6 maande	46 jaar	Administratief
4	2 jaar	1 week	35 jaar	Professioneel
5	1 jaar 6 maande	5 maande	32 jaar	Administratief

Drie van die deelnemers is middeljarige vroue, terwyl die ander twee deelnemers in hulle dertigerjare is. Om vertroulikheid te bevorder is beroepe gekategoriseer en die aantal afhanklike kinders is nie vermeld nie. Die deelnemers is van een tot drie jaar geskei wat in die literatuur beskryf word as die fase (na egskеiding) van emosionele disekwilibrium (Wallerstein en Blakeslee, 1989; Arendell, 1986). Volgens Bogolub (1995) verskil jonger vroue en middeljarige vroue se aanpassing in die post-egskеidingsfase. Laasgenoemde groep is bewus van die las van aftrede en die gesondheidsimplikasies daarvan, terwyl die verminderde moontlikheid van 'n hertrou ook 'n dieperliggende vrees is. Bogolub (1995) meen verder dat jonger vroue die opvoeding en grootmaak van hulle kinders in die post-egskеidingsfase, as intense inspanning beleef. Die resultate van hierdie studie beaam laasgenoemde skrywer se bevindinge.

5.3.2 Egskeiding as proses

Verskeie skrywers soos Bohannan (1970) en Ahrons (1987) beskou egskeiding as 'n proses wat in verskillende fases verloop, eerder as 'n eenmalige gebeurtenis. Die deelnemers het egskeiding en die aanpassing in die post-egskeidingsfase ook so beleef en twee van die deelnemers het dit as volg beskryf:

- “Daardie dag as jy skei, is alles nie net eensklaps reg en die man is uit jou lewe uit nie...al die seerkry, al die swaarkry en al die pyn, val nie sommer net eensklaps van jou af weg en jy is skielik vry nie, dit is regtig 'n proses, 'n proses van vry word, 'n proses van heel word, en veral as dit so lank gevat het soos by my...is dit 'n grootwordproses ook”.
- “Ons is amper twee jaar geskei, en ek voel soveel beter, dit is nie meer daardie bang gevoel soos in die begin dat jy nie weet of jy die regte besluit geneem het nie”.

Volgens Wallerstein en Blakeslee (1989) sluit die proses van aanpassing veelvuldige psigologiese take wat bemeester moet word, in, byvoorbeeld die verwerking van verliese, soeke na 'n nuwe identiteit en die bou van 'n nuwe toekoms. Nichols (1993:20) praat van hierdie stadium as...”the experience of becoming single again, internally and emotionally”. Die feit dat deelnemers die aanpassing as 'n proses beskou, en dat hulle na twee jaar baie minder psigologiese spanning ervaar (Stewart, 2005), is deur die deelnemers bevestig. Tschann, Johnson en Wallerstein (1989) het gevind dat die funksionering en hantering van die voor-egskeidingsfase van vroue 'n maatstaf is vir die post-egskeidingsaanpassing.

In die lig van bogenoemde, en weens die sensitiwiteit van die onderwerp, het die navorser gevoel dat die in-diepte onderhoude nie direk by die post-egskeidingsfase 'n aanvang kan neem nie, maar dat die ongelukkige huwelik 'n voorloper van die post-egskeidingsfase is en ook die aanpassing na egskeiding kan beïnvloed. Walsh (1982) noem in hierdie verband dat in die stadium na egskeiding, die gesinslede in 'n staat van disekwilibrium verkeer en die duur en intensiteit daarvan kan afhang van die spesifieke gesinslede, maar ook van die omstandighede wat voor- en tydens die egskeiding plaasgevind het. Laasgenoemde in ag geneem, is daar ter inleiding van

die onderhoude aan deelnemers gevra om kortliks hulle ervarings en persepsies oor hulle huwelike weer te gee. Weens die aard van 'n kwalitatiewe ondersoek, het daar eers 'n ryk beskrywing van data te voorskyn gekom wat nie geïgnoreer kon word nie. Dit is belangrik om te onthou dat egskeiding nie deur 'n enkele rede veroorsaak word nie en dat daar dikwels 'n hele paar faktore betrokke is waarom egskeidings plaasvind (Lowenstein, 2005). Gevolglik is daar besluit om die redes vir egskeiding, gesien vanuit die persepsies van die deelnemers, te noem, naamlik kommunikasieprobleme, finansiële probleme, oorheersing deur die man, gebrek aan respek en emosionele versorging, sowel as buite-egtelike verhoudings.

Deelnemers het ook ervaar dat die oorsake van hulle mislukte huwelike die voorbereiding vir die finale besluit was om te skei, terwyl die fisiese skeiding daarna gevolg het. Die besluit om te skei, en die emosies wat gekoppel is aan die fisiese skeiding, word vervolgens toegelig as voorbereiding vir die aanpassing in die post-egskeidingsfase.

5.3.3 Besluitneming

Egskeidingsterapeute soos Young en Long (1998:207) meen dat in die besluitnemingsfase die persone egskeiding as alternatief vir die voortgesette huwelikskonflik begin oorweeg. Hierdie fase word gekenmerk deur 'n dramatiese emosionele klimaat in die verhouding tussen man en vrou, terwyl spanning baie intens is. Volgens genoemde skrywers is die vlakke van kritiek hoog, en die egliede het beperkte vermoëns om oor daaglikse sake te kommunikeer. Van Staden (1987) noem dat in hierdie stadium die inhoud en betekenis van die huweliksverhouding deur die huweliksmaats bevraagteken word. Ervarings van deelnemers in hierdie studie stem ooreen met laasgenoemde gewaarwordinge:

- "...sy dreigemente dat ek my goed moet vat en loop, het ek êrens in my agterkop besluit om vir my 'n plek te kry, so hy het my eintlik grootgemaak vir hierdie stap..."
- "...en ek onthou die eendag was die toppunt toe hy vir my gesê het...toe het ek gedink ek is nou moeg hiervoor..."
- "... het ek besluit ter wille van oorlewing moet ek hier 'n breek maak, ter wille van my en die kinders..."

Radford, Travers-Gustafson, Miller, L'Archevesque, Furlong en Norris (1997) is van mening dat daar dikwels 'n presipiterende gebeurtenis plaasvind wat die onafwendbaarheid van egskeiding versterk. Daarna neem vroue dikwels met sekerheid die inisiatief en beplan aktiwiteite om uit te trek en te skei. Die meeste deelnemers kon so 'n voorval onthou, soos die volgende deelnemers dit ervaar het:

- "...en ek onthou die eendag was die toppunt toe hy vir my gesê het (sy beskryf die gebeurtenis)...toe het ek gedink ek is nou moeg hiervoor..."

Charney (2006:27) noem dat die besluit om te skei geneem word na 'n lang en ingewikkelde proses van probeer om die huwelik te verbeter en te red, terwyl albei egliede verantwoordelikheid moet neem vir hulle aandeel in die gebroke huwelik. Daar kom dus 'n tyd dat 'n moedige besluit geneem moet word ter wille van jouself en jou eie oorlewing. Uit die voorafgaande blyk dit dat geskeide vroue emosioneel voorberei word vir die finale besluit om te skei. Een deelnemer het vir haar 'n woonstel ter voorbereiding gekoop, terwyl die ander deelnemer besluit het om ter wille van haar en die kinders se oorlewing uit die huis te trek en apart te gaan woon. Dikwels was daar 'n eenmalige gebeurtenis wat die deurslag gegee het, soos een deelnemer dit aangedui het. Hoewel nie al die deelnemers die egskeiding aanhangig gemaak het nie, was almal reeds emosioneel gereed om die stap te neem.

Young en Long (1998) noem dat terapeute in hierdie stadium bewus moet wees van die dramatiese gemoedskommelings wat beleef word. Deelnemers in hierdie studie se ervarings stem ooreen met die in laasgenoemde skrywers se studie.

- "...dit was 'n hele "turmoil" van gevoelens wat jy beleef, van die een uiterste na die ander".
- "...verskriklike verligting, dankie tog nou kan ek myself wees, maar ook skuldgevoelens.."
- "...die verskriklike verwerping...dit het vir my gevoel ek wil waansinnig raak...geweldig verlate, ek het alleen en verwerp gevoel..."
- "...ek was verskriklik verlig, maar die alleenheid was 'n erge realiteit..."

Radford et al (1997:284) meen dat die vroue se emosies gedurende die tyd van besluitneming baie sterk is, en gedurig wissel. Daar is nie 'n enkele emosie wat nie voorkom nie, en emosies word intens en oorweldigend beleef. Laasgenoemde skrywer noem dat emosies soos ambivalensie, vernedering, spanning, ontsteltenis, angstigheid, vrees, skok en woede ervaar word. Bogenoemde ervarings van deelnemers bevestig die emosies wat van een uiterste na 'n ander wissel, naamlik verligting, angs, alleenheid, woede, intense hartseer, verwerping en skuldgevoelens.

Hoewel al die vroue vir 'n tydperk apart van hulle mans gewoon het terwyl die regsproses afgehandel is, kan hierdie tydperk beskou word as die begin van die aanpassing tydens die post-egskeidingsfase. Die aanvanklike oorheersende tema net nadat die egpaar aparte wonings bekom het, is dié van spanning. Vervolgens sal die eerste tema wat oor spanning handel, bespreek word.

5.3.4 TEMA EEN: SPANNING

In terme van die tema oor spanning, het die volgende sub-temas ontvou: Finansiële spanning, spanning op die gebied van gesondheid, spanning met betrekking tot die oorbelading van rolle, spanning met betrekking tot die verhouding met die gewese man, en spanning oor egskeding in die platteland. Vervolgens word 'n skematiese voorstelling van die tema, sub-temas en kategorieë oor spanning aangebied:

Tabel 5.2 Tema Een: Spanning

Tema 1	Sub-temas	Kategorieë
Spanning	1. Finansiële spanning	-Finansiële oorlewing -Finansiële onderhoud -Finansiële verliese -Beperkte sosiale geleenthede
	2. Spanning oor gesondheid	-Gevolge van spanning -Hantering van spanning
	3. Oorbelding van rolle	-Eise van enkelouerskap -Daaglikse roetine
	4. Verhouding met gewese man	-Onderdrukte emosies -Hantering van gevoelens en emosies -Herdefiniëring van verhouding -Sosiale geleenthede
	5. Plattelandse ervaring	-Bekendmaking -Emosionele ontbloting

5.3.4.1 Finansiële spanning

Die meeste enkelmoeders ervaar finansiële probleme wanneer hulle die rol van primêre versorging oorneem, 'n rol wat nie voor die egskeiding van hulle verwag is nie (Hill en Hilton, 1999:92). Finansiële spanning is deur al die deelnemers aangedui as die moeilikste faktor na egskeiding, wat ooreenstem met die bevindinge van Galloway (1996, in Duffy, Thomas, Trayner, 2002:550). Verder kan finansiële spanning ook beskou word as die faktor wat aanpassing in 'n groot mate strem. Brown (1989:372) is van mening dat vroue oor die algemeen nie voorberei is om vir hulself en hulle kinders alleen op finansiële gebied te sorg nie, aangesien hulle tradisioneel van hulle mans verwag het om finansiële sekuriteit aan die gesin te bied.

Finansiële oorlewing

Egskeiding impliseer 'n nuwe rol as bestuurder van finansies van die huishouding en dit bring dikwels 'n verhoogde bewuswording van die verminderde inkomste mee (Sakraida, 2005:83). Drie van die vyf deelnemers se gewese mans het gedurende hulle huwelik swak finansiële bydraes tot die gesinsinkomste gelewer, aangesien hulle by tye werkloos was, baie skuld gehad het, en nie in die basiese behoeftes van die gesin voorsien het nie. Spanier en Thompson (1984) noem in hierdie verband dat geskeide vroue wat nie in beheer van hulle inkomste tydens die huwelik was nie, die

uitdaging om op finansiële gebied na egskeiding te beplan, geniet en meer in beheer voel. Die volgende deelnemer se ervaring verteenwoordig 60 persent van die deelnemers se reaksie:

- “...dit was eintlik vir my ‘n verligting, want vir die eerste keer in my lewe het ek regtig beheer gehad daaroor (finansies)...hier gaan nie weer ‘n balju voor my deur kom staan en my meubels opskryf nie, en ek hoof nou nie meer te wonder watter rekening gaan ek kry nie...”

Genoemde drie deelnemers het ervaar dat hulle meer in beheer is van hulle finansies na die egskeiding as tydens die huwelik. Hoewel hulle na egskeiding meer kon reken op ‘n vaste inkomste per maand, is die realiteit egter dat na die egskeiding dit steeds om ‘n stryd om finansiële oorlewing gaan:

- “...elke dag is net ‘n oorlewingstryd tussen geld en tyd...”
- “...ek het soveel skuld gehad wat syne was, en ek het dit stuk vir stuk afbetaal...omdat ons in gemeenskap van goedere getroud is, was ek bang dat ek ook sou ondergaan...ons het oorleef op R300 per maand wat ek vir ‘n paar maande van my pa ontvang het...”
- “... dat tien teen een gaan ek dalk in die toekoms swaarder kry as nou. Ek het soos ‘n volstruis gereageer, ek wou nie daaraan dink nie, het die realiteit probeer wegskuif...net vir nou “survive”, want ek was te bang om aan die toekoms te dink”.

Finansiële tekorte bring intense spanning mee, nie net vir die hede nie, maar ook ten opsigte van die toekoms. Een van die deelnemers het selfs gehelp om haar gewese man se skuld af te betaal, net om van skuldeisers en balju’s, en die vernedering wat dit in die platteland meebring, ontslae te raak. Behalwe die spanning wat skuld meebring, gaan dit dikwels oor oorlewing van dag tot dag.

Kaslow (1995) meen dat vrese vir finansiële oorlewing meebring dat vroue dikwels aan ‘n onsuksesvolle huwelik vasklou, of daarheen wil terugkeer. Weens die spanning wat finansiële oorlewing meebring, het een deelnemer dit selfs oorweeg om na haar gewese man terug te keer:

- “...ek was so erg gespanne oor finansies dat ek begin dink het dat dit die beste is vir my om terug te trek, want daarmee saam soek jy redes soos dat dit die beste vir die familie....en jou kinders is, maar die oomblik as ek aan (spesifieke insident)...dink, gaan dit nie werk nie, dan is jy maar weer waar jy was...”

Nadat bogenoemde deelnemer dit oorweeg het om terug te keer, en realisties daarvoor nagedink het, het sy die emosionele implikasies van terugkeer na haar gewese man beseef, en besluit om eerder alleen die toekoms aan te pak. Die finansiële oorlewingstryd duur egter voort. Sakraida (2005) noem dat geskeide vrouens baie bewus is van verminderde inkomste en die feit dat uitgawes en inkomste moet klop. In hierdie studie is bevind dat maandelikse begrotings baie fyn uitgewerk word, maar dit is die onvoorsiene uitgawes wat dikwels die begroting omverwerp:

- “...ek het baie gesukkel om uit die skuld te kom, en ek probeer myself nou handhaaf, hoewel 'n mens dit nie elke maand regkry nie...hierdie maand het my motor se skakelaar gebreek, en dit was R600...my begroting werk elke maand letterlik uit...”
- “...ek haat skuld met 'n passie, maar mens is besig om finansieel agteruit te gaan...mens moet sekere goed begin oorweeg, gaan jy in 'n goedkoper huis moet intrek, moet ek my kar verkoop, wat gaan ek doen?...”
- “...ek kyk na 'n plan, en as dit nie werk nie, dan maak ek 'n ander plan...ek moes byvoorbeeld 'n blyplek gaan soek het, en ek het gesoek tot ek die regte plek gekry het, waar die huishuur nie te gou styg, dat ek weer moet uittrek nie...”

Aangesien die begrotings elke maand op 'n mespunt gebalanseer word, word geskeide vroue voortdurend aan die spanning blootgestel om planne te beraam om finansiëel te oorleef. Hulle is dikwels verplig om skuld by banke aan te gaan om al die finansiële verpligtinge na te kom. Die soeke na goedkoper verblyf wat op die gesin se sosiale vlak van toepassing is, bly 'n prioriteit. Hoewel 'n motor 'n

belangrike oorlewingsmiddel is, word selfs oorweeg om 'n goedkoper motor te koop, net om die paaiemente per maand so laag as moontlik te hou. Die spanning wat hierdie voortdurende beplanning om finansiële oorlewing meebring, veroorsaak angs, en dikwels skuldgevoelens by moeders omdat hulle nie aan hulle kinders die lewenstandaard kan bied waaraan hulle voorheen gewoon was nie (Smit, 2006:77).

In bogenoemde stryd om finansiële oorlewing, onderdruk geskeide vroue dikwels hulle eie behoeftes, om sodoende die verantwoordelikheid teenoor hulle kinders na te kom. Een deelnemer het opgemerk:

- “...Ek het my kinders na die sielkundige toe geneem op die naburige dorp, want ek wou nie hê hulle moes swaarkry of iets oorhou nie. Dit was vir my belangrik dat my kinders gaan, want op daardie stadium kon ek nie na 'n sielkundige toe gaan nie, want my mediese fonds sou uitgeput wees...”

Vanuit 'n sistemiese perspektief beskou, is ouers ook intens bewus van die impak van egskeiding op die kinders (Everett en Lee, 2006). Volgens laasgenoemde skrywers kan kinders 'n verskeidenheid van reaksies tot die traumatiese gebeurtenis van egskeiding toon, afhangende van hulle ouderdom en persoonlike styl. In hierdie studie het al die deelnemers hulle vrese uitgespreek oor hulle kinders se welstand, en het een deelnemer seker gemaak dat haar kinders 'n terapeut besoek, al kon sy dit self nie bekostig nie.

Finansiële onderhoud

Twee deelnemers het voor die egskeiding weer die arbeidsmark na 'n paar jaar betree, om finansiële sekuriteit aan hulle en hulle kinders te bring. In albei gevalle kan hulle weens verskeie redes nie reken op maandelikse onderhoud van hulle gewese mans nie:

- “...finansieel gaan ek nie meer van hom afhanklik kan wees nie. Ek kan nie langer na hom kyk vir geld nie...en ek moet op die finansiële punt kom om te “cope” sonder sy geld...as hy vir my geld gee, beskou ek dit as bonus...”

- “...Hy het nog nie onderhoud betaal nie, en ek het vir ’n jaar en ’n half finansiëel verskriklik “gesuffer”, ek het nie meer agter hom aangebél nie, ek het geweier om dit te doen. My dogter het hom gebel en geld uit hom gekry...daardie tyd was vir my emosioneel en fisies baie intens...om sonder geld te wees, want sonder geld kan jy niks doen nie...sy het maar kos gekoop van daardie geld...”

Slegs twee deelnemers se gewese mans betaal op ’n gereelde maandelikse basis hulle onderhoud. Uit bogenoemde kan afgelei word dat die vernedering en verdere spanning wat verduur moet word om onderhoud deur middel van kontakte met die gewese man te verkry, ’n emosioneel uitputtende proses is. Kaslow (1995) wys daarop dat terapeute se hulp met betrekking tot finansiële beplanning waardevol kan wees. Vanuit die Sterkte-Perspektief kan vrouens in hierdie area bemagtig voel as hulle wel erkenning kry vir die wyse waarop hulle finansies hanteer.

Beperkte sosiale geleenthede

Finansiële stres beperk ook sosiale geleenthede. Arendell (1986) is van mening dat veranderde finansiële omstandighede daartoe kan lei dat hulle minder kontak met vriende het. In ’n plattelandse omgewing, waar min sosiale geleenthede plaasvind, en die ontwikkeling van nuwe vriendskappe beperk word deur min plaaslike mansvriende, word geskeide vroue in die platteland genoop om na groter sentra te ry vir sosialisering. Een deelnemer het dit soos volg ervaar:

- “...as jy iewers nuwe vriende wil ontmoet, want hier is nie mans in die dorp nie, moet jy ry...en ry kos geld...”

Die meeste deelnemers in hierdie studie se ervaring stem ooreen met die studie van Arendell (1986). Hulle het behoefte aan die geselskap van ander volwassenes, vriendskappe en aktiwiteite buite hulle werk. Met die steeds stygende lewenskoste, sowel as brandstofuitgawes, voel geskeide vroue dat hulle ook as gevolg van finansies, op sosiale gebied gekortwiek word. Dit lei tot verdere spanning. Laasgenoemde hou ook verband met die feit dat in die platteland sosiale geleenthede beperk word om moontlike toekomstige lewensmaats te ontmoet.

Finansiële verliese

Egskeiding bring nie net huidige finansiële spanning om oorlewing mee nie. Volgens De Klerk (2002) word geskeide vroue ook gekonfronteer met die verliese van die verlede, sowel as die verliese wat egskeiding vir die toekoms meebring. Een middeljarige deelnemer wat oor nege jaar moet aftree, het die volgende genoem:

- “...wat my aftrede aan betref, gaan ek nie naastenby genoeg geld hê om af te tree nie...hy het nie net my volwasse lewe nie, maar ook my toekoms, (finansieel gesproke), beïnvloed....”

Spanier en Thompson (1984:87) noem in hierdie verband dat veral ouer geskeide vroue voel dat hulle uitgesluit is by hulle gewese eggenoot se versekeringspolis, hoewel hulle ook gedurende die huwelik daartoe bygedra het. Terselfdertyd is middeljarige geskeide vroue ook meer bekommerd oor hulle finansiële voorsiening na aftrede.

Uit bogenoemde blyk dit dat (veral middeljarige) vroue voel hulle het hulle lewe lank saam met 'n huweliksmaat op finansiële gebied bymekaargemaak, maar sal geen vrugte daarvan in die toekoms pluk nie. Aftrede bring 'n eiesoortige finansiële spanning, veral by middeljarige geskeide vroue.

Spanning in die tydperk direk na die egskeiding, eis ook sy tol met betrekking tot gesondheid. Vervolgens word die effek van spanning op die geskeide vroue se gesondheid bespreek.

5.3.4.2 Spanning oor gesondheid

In hierdie sub-tema van spanning met betrekking tot gesondheid, sal die volgende kategorieë bespreek word, naamlik: die gevolge van spanning, sowel as die hantering van spanning.

Gevolge van spanning

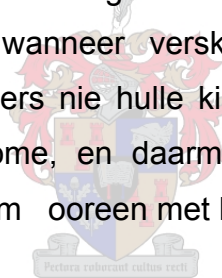
Langdurige spanning en angsaanvalle lei tot fisiese moegheid en het psigo-somatiese simptome en selfs depressie tot gevolg. Simptome soos angs, maagpyn, hiperaktiwiteit, hoofpyne, swak konsentrasievermoë, slapeloosheid en gewigsverlies

is gemeld. Genoemde simptome word ook deur Walker (1994) en Van Wyk (1986) se studies bevestig.

- “...As iemand nou vir my vra hoe het ek toe gevoel, dis nou handomkeer (na twee jaar)...ek was verskriklik gespanne, het met hoë bloeddruk gesukkel, het selfs eenkeer per dag my bloeddruk by ’n verpleegster laat neem...het gedurig ’n kol op my maag gehad en kon net nie eet nie. Dan wonder jy weer wat is met jou maag verkeerd, en dan het jy weer ’n pyn op jou hart, of hartkloppings...en dan wonder jy weer wat is met jou hart verkeerd, gaan ek ’n hartaanval kry, dan besef jy dit is spanning. So oor die algemeen is my gesondheid soveel beter vandat ek die besluit geneem het, dit was genoeg, ek het nie langer vir die spanning kans gesien nie...”

Deelnemers het genoem dat hierdie simptome van spanning veral voor die egskeiding en in die tydperk net na die egskeiding voorgekom het. Psigo-somatiese spanning word egter verhoog wanneer verskeie simptome na vore kom en bekommernis intree dat deelnemers nie hulle kinders sal kan grootmaak nie. Met verloop van tyd, het die simptome, en daarmee gepaardgaande spanning van deelnemers ligter geword. Dit stem ooreen met bevindinge deur Stewart (2005).

Hantering van spanning

Behalwe psigo-somatiese simptome wat geskeide vroue tydens en direk na egskeiding ervaar, toon navorsing verder dat geskeide persone ’n hoë risiko vir sielkundige stoornisse toon, met spesifieke verwysing na depressie (Huddleston en Hawkins, 1991; Walters-Chapman, Price en Serovich, 1995). Hill en Hilton (1999) noem verder dat enkelmoeders op alle terreine geraak word deur die verlies aan inkomste en dat hierdie verliese kan lei tot stres en depressie. Twee van die deelnemers was depressief weens die trauma van egskeiding en het gebruik gemaak van antidepressante om hulle deur die moeilikste tyd te help. Albei het genoem dat die gebruik daarvan vir hulle baie noodsaaklik was en dat dit gedien het as ’n buffer teen die intense emosies wat beleef is:

- “...ek het nie ’n mediese fonds nie, en kyk na my gesondheid. Ek gaan stap gereeld en neem maar vitamienaanvullers...”

- “...die kroniese moeg kon ek net nie meer hanteer nie, en die antidepressante het daarvoor gehelp...”
- “as ek depressief voel, dan is ek baie laag...net daardie moeg voel en nie krag gehad het vir enigiets nie, het my laat antidepressante drink...al nadeel daarvan is dat jy nie op jou emosies kan konsentreer nie, want dit het gemaak dat ek nie kon huil nie, dit hou jou onder beheer...”

Die feit dat een van die deelnemers nie oor ‘n mediese fonds beskik nie, kan ook spanning rondom mediese uitgawes verhoog. Sy probeer egter om haar gesondheid as prioriteit te sien deur gereeld te gaan stap, gesond te eet, en vitamieaanvullers te gebruik. Hoewel die gebruik van antidepressante ‘n hulpmiddel is om die kroniese moegheid te help beperk en ook emosies te help beheer, kan die gevaar bestaan dat geskeide vroue nie heeltemal in voeling met hulle emosies is nie, en so die rouproses onderdruk. Wallerstein en Blakeslee (1989) noem dat om te huil terapeutiese waarde het, en dat dit ‘n manier is om die proses van rou te verwerk. Een deelnemer het die volgende genoem:

- “...ek het gehuil tot ek fisies nie meer kon nie...”

Uit voorafgaande kan afgelei word dat deelnemers wyses vind om van die spanning te hanteer, naamlik die gebruik van antidepressante, fisiese oefening en ook deur te huil. Laasgenoemde is deel van die rouproses wat Kübler-Ross (1974) beskryf as ‘n stap in die verwerking van verliese.

Spanning met betrekking tot gesondheid lei dikwels tot fisiese moegheid. Dit word verder vererger deur die oorbelding van rolle wat hierdie enkelmoeders moet vervul. Vervolgens sal spanning wat enkelouerskap meebring, toegelig word.

5.3.4.3 Spanning wat ontstaan uit die oorbelding van rolle

In hierdie sub-tema sal die volgende kategorieë bespreek word, naamlik: die eise van enkelouerskap en daaglikse roetine.

Eise van enkelouerskap

As enkel ouer ervaar geskeide vroue probleme met die dissiplinerings en versorging van kinders, terwyl hulle soms oorweldig voel deur die emosionele verlies van die ander ouer (Carter en McGoldrick, 1989:373; Riessman, 1991). Dit gee volgens Hill en Hillton (1999) verder aanleiding tot die oorbelading van rolle en rolkonflikte weens die vereistes aan die geskeide vrou om rolle soos huishoudster, versorger, primêre broodwinner, toepasser van dissipline en opvoeder te wees. Een deelnemer het dit as volg ervaar:

- “Die moeilikste was om oor die weg te kom met hierdie klomp kinders. Dit was verskriklike eise, toe het ek alreeds gewerk, en hierdie werk en hierdie kinders wat ek moet hanteer, is net te veel. Die rolle wat ek heeldyd moet speel, is net te erg. Elke dag was ’n oorlewingstryd oor tyd en geld...om tyd te hê om alles te doen en daar is nie geld om ’n huishulp te kry om my te kan help met die wasgoedwas en die skoonmaak van die plek nie...toe die man nog daar was, het hy darein help skottelgoed was, of wasgoed ophang of as hy in die dorp was, net gou brood en melk saambring, of aartappels geskil...Die take, die take... dit was vir my die ergste...”

Met ’n paar tieners tuis, ervaar bogenoemde deelnemer dat die vader se afwesigheid nie net ’n leemte in die gesinshiërargie laat nie, maar ook ’n toenemende las op haar as enkelmoeder plaas. Die geskeide vrou moet voltyds werk, terwyl sy al die huishoudelike take alleen moet verrig. Hillton en Desrochers (2000:59) meen dat as gevolg van die nuwe eise wat by enkelouerskap bygevoeg word, sonder dat ander eise weggeneem word, bring mee dat die enkelouer ook bykomstige verantwoordelikhede moet dra, wat dikwels as oorweldigend ervaar word.

Daaglikse roetine

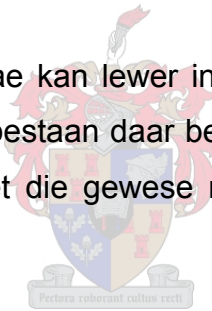
Suksesvolle enkel ouerskap hang in ’n groot mate van ’n goed, georganiseerde huislike roetine af (Arendell, 1986) So ’n roetine het wel die geskeide vroue gehelp om tyd te bespaar met take, maar hulle nie gevrywaar van konstante moegheid nie. Soggens begin die dag baie vroeg, en saans na werk volg die gewone huistake en roetine. Een deelnemer het dit so beskryf:

- “...om roetine te bly behou en alles so glad en gelyk te laat loop sonder te veel drama...ter wille van die kinders wil jy dit so glad as moontlik maak. Daar moet nie moeilikheid kom met elke dag se “run” van die huishouding nie. Daar moet nie ’n wasmasjien wees wat skielik lek of breek nie, nie ’n stoof wees wat nie werk nie, ek moet daardie goed ‘streamline’ so gou as moontlik”.

Twee van die deelnemers se gewese mans en skoonfamilie is redelik betrokke by die kinders, en dit bring ’n mate van verligting van die vaste roetine van versorging. Een deelnemer het ervaar dat daar egter weinig tyd is vir spesifieke geleenthede om van spanning ontslae te raak, soos byvoorbeeld sport:

- “...hulle help baie met die praktiese reëlings van die kinders, en dit help al baie, maar ek kry nie tyd om saans nog oefening te doen of om te gaan draf nie, ek mis dit baie...”

Hoewel die gewese man ’n bydrae kan lewer in die periodieke versorging van die kinders, veral sommige naweke, bestaan daar bepaalde aspekte van spanning met betrekking tot die verhouding met die gewese man, wat vervolgens bespreek sal word.

5.3.4.4 Spanning in die verhouding met die gewese man

In terme van spanning in die verhouding met die gewese man, gaan die volgende kategorieë toegelig word, naamlik: onderdrukte emosies, hantering van gevoelens en emosies, herdefiniëring van verhouding en sosiale geleenthede. Spanning met betrekking tot die plattelandse ervaring word ook as kategorie toegelig.

Onderdrukte emosies

Wanneer daar kinders by ’n egskeiding betrokke is, is ’n totale emosionele egskeiding feitlik onmoontlik (Carter en McGoldrick, 1989). Terwyl daar met die gewese egmaat kontak gemaak moet word oor finansies, of net bloot praktiese reëlings betreffende die kinders, kan emosionele reaksies weer by sowel die gewese man as die geskeide vrou ontketen word. Volgens Van Wyk en La Cock (1988) is wrewel, vyandigheid en bitterheid die belangrikste faktor wat kommunikasie tussen die geskeide pare afbreek, daarom word die gewese man dikwels vir ’n tydperk vermy,

slegs om verdere blaam en konflik uit te skakel. Deelnemers in hierdie studie se ervaring stem ooreen met die mening van Van Wyk en La Cock (1988) deurdad die verhouding tussen die geskeides direk na afloop van die egskeiding gekenmerk word deur onderdrukte emosies van woede, blaam en bitterheid, soos deur deelnemers beskryf:

- “...direk na die egskeiding het ons nie veel vir mekaar te sê gehad nie, ons het mekaar amper vermy, en ons mekaar net gesien as hy die kinders kom op- en aflaaï het...”
- “...daar is glad nie ’n verhouding nie...die laaste wat ek hom gesien het, was by ’n (familie) geleentheid, toe het hy my geïgnoreer, en ek het nog nie weer van hom gehoor nie...”
- “...Daar is nie regtig ’n verhouding nie, want ek praat nooit met hom nie...”

Uit bogenoemde reaksies en ervarings van die geskeide vroue blyk dit dat die meeste deelnemers en hulle gewese mans mekaar fisies probeer vermy het, om sodoende die opgehoopte gevoelens van blaam, bitterheid en woede, tydens kontak met mekaar, uit te skakel.

Herdefiniëring van verhouding

Ter bevordering van die kinders se emosionele aanpassing na egskeiding, is dit nodig dat ouers, selfs na die egskeiding, effektief met mekaar moet kan kommunikeer (Taylor, 2005:157). Met verloop van tyd, namate die ergste emosies deurgewerk is, het die deelnemers besef dat dit in belang van die kinders, maar ook ter wille van selfrespek sou wees om ’n beskaafde verhouding met hulle gewese mans te handhaaf. Laasgenoemde skrywer benadruk verder die feit dat hierdie besigheidsverhouding nie spontaan ontstaan nie, en dat ouers daarin opgevoed moet word sodat die emosionele aspekte wat dikwels na vore kom en misverstande veroorsaak, uitgeskakel kan word. Die rol van ’n sielkundige en die hulp wat sy in dié verband ontvang het, was vir die een deelnemer van groot waarde:

- “...ons verhouding was aan die begin baie gespanne, en as iets hom ontstel het, het hy dit summier op my uitgehaal...ek het probeer om bo-oor dit te kyk en my nie so ontstel nie...dit het later beter geraak...daar was tye dat ek vir

hom gesê het: kom ons hou by die beginsels wat ons geleer het (by sielkundige) om 'n beskaafde verhouding met mekaar te handhaaf...”

Hoewel drie van die deelnemers dit reeds reggekry het om hierdie verhouding na 'n saakliker verhouding te verander, word vermyding steeds as wyse van hantering van die verhouding by twee deelnemers gebruik. De Klerk (2002) is van mening dat geskeide persone dikwels die diepgewortelde behoefte openbaar om vriende na die egskeiding te bly, maar in werklikheid staan vyandigheid en onverwerkte woede dikwels in die pad van 'n besigheidsverhouding wat veronderstel is om respek te modelleer. Die meeste deelnemers in hierdie studie het die hoop uitgespreek om 'n vriendskapsverhouding met hulle gewese man te hê:

- “ek wil nie vir altyd kwaad wees nie, ek wil net met hom kan gesels soos met 'n vriend...”
- “my hoop is absoluut net vir beter verhoudinge, dit is vir my so belangrik dat ons almal oor die weg moet kom, ek dink ek koester dalk onrealistiese verwagtinge...”

Ten spyte van die spanning, pyn en verliese wat hierdie verhouding dikwels oor jare meegebring het, is daar by al die deelnemers die hoop om tog eendag met hulle gewese eggenoot in 'n vriendskapsverhouding te kan staan. Vir hierdie geskeide vroue, ook vanuit hulle spirituele oriëntasie, bly die hoop van vergifnis en voortgesette vriendskap 'n droom.

Hantering van gevoelens en emosies

Radford et al (1997) is van mening dat vir haar eie selfbehoud en die hantering van die verhouding met die gewese man, dit noodsaaklik is dat die geskeide vrou die stel van grense as 'n belangrike hanteringsmeganismes moet hanteer. In hierdie studie stem deelnemers se ervarings ooreen met die mening van Radford et al (1997):

- “...ek kan nou opstaan om te sê hoe ek voel en ek kan ook konflik beter hanteer...”
- “Vir die eerste keer is ek nou besig om distansie te kry...vir die heel eerste keer. Snaaks genoeg, my eerste reaksie was dat hy nou weer werkloos is en

dat hy dit twee maande vir my weggesteek het, dan is ek net so ontsettend dankbaar dat ek uitgestap het...en dat ek en die kinders nie weer moet oppak en weer moet trek en weer sonder werk sit nie...”

Namate laasgenoemde deelnemer haarself leer ken het en grense begin stel het vir haar eie selfbehoud, en meer realisties was oor hulle situasie, het sy dit begin regkry om haar man se werkloosheid en onstabieleit beter te hanteer. Deur haar gewese man se probleme objektief te beskou, is die besluit om te skei verder bevestig.

Volgens Van Wyk en La Cock (1988) vermy die geskeide persone mekaar na egskeiding om konflik en konfrontasie te vermy. Dit wil tog voorkom asof daar met verloop van tyd, die emosies van skok, woede en angstigheid tydens kontak met die gewese maat, nie meer so intens ervaar word nie:

- “...ek het nie meer daardie skokgevoel in my as ek hom sien nie, en dis vir my goed om so daaroor te voel, as ek hom sien, dan gaan ek net aan, daar is nie meer daardie hartkloppings en skokgevoel soos in die begin nie...”

Radford et al (1997) noem dat die intense emosies van skok en rou mettertyd vervaag. Deelnemers se ervarings in hierdie verband stem ooreen met dié in laasgenoemde skrywer se studie.

Sosiale geleenthede

Bogolub (1995) is van mening dat familiebyeenkomste soos troues, gradeplegtighede, begrafnisse en mediese komplikasies daartoe lei dat voortgesette interaksie noodgedwonge tussen geskeide ouers moet plaasvind. Dit bring mee dat onopgeloste konflikte optimale hantering van delikate situasies verg. Funksies wat gesamentlik deur ouers bygewoon behoort te word, het intense spanning by twee van die deelnemers veroorsaak. Om verdere vernedering en emosionele ontbloting in die toekoms uit te skakel, het genoemde twee deelnemers besluit om in die toekoms anders te werk te gaan om dit vir al die partye teenwoordig, te vergemaklik. Hulle ervaring was as volg:

- “...ek gaan my nie self blootstel en verder verneder nie, soos laas toe hy my heeltemal geïgnoreer het nie...ek sal nie wegbly as daar ’n gesamentlike funksie (vir ons kinders) is nie, maar ek sal sorg dat ek iemand saamvat...”.
- “...ek word nie meer deur my skoonfamilie genooi vir familiebyeenkomste nie...ek het vir hulle gesê ek is net nie emosioneel reg daarvoor nie, ek sien nie hiervoor kans nie...”

Bogenoemde reaksies van die twee deelnemers bevestig Bogolub (1995) se siening dat onopgeloste volwasse konflik tussen die geskeide persone goed beplande hantering van delikate situasies vereis.

Behalwe die spanning wat geskeide vroue in hulle verhouding met hulle gewese mans ervaar, bring dit eiesoortige spanning op die platteland mee.

5.3.4.5 Ervaring op die platteland

Aangesien hierdie studie verband hou met blanke, geskeide vroue in verskeie dorpe in die Boland, ’n plattelandse gebied in Suid-Afrika, het mededelings na vore gekom wat nie in ander literatuur raakgelees is nie. Al vyf vroue kom vanuit ’n redelik konserwatiewe Afrikaanse agtergrond, waarvan sterk godsdienstige waardes ’n deel vorm.

Die feit dat almal mekaar in ’n plattelandse dorp ken, en dat die inwoners met mekaar se doen en late goed bekend is, het baie spanning by deelnemers ontken. Verder is al vyf vroue, vanuit die aard van hulle beroepe, bekende persone in die verskillende dorpe, waarvan drie deelnemers professionele beroepe beoefen. Almal het lank met spanning oor die bekendmaking van die egskeding in die gemeenskap geworstel, terwyl hulle nadat die egskeding in die dorp bekend geword het, intense gevoelens van verwerping, eensaamheid en skuldgevoelens ervaar het. Gepaard daarmee was ook die soeke na sosiale aanvaarding, soos een van die deelnemers gereageer het:

- “...een van die swaarste goed is die aanvaarding in die dorp, maar ek probeer heelyd baklei dat dit nie so belangrik moet wees nie...”

In 'n plattelandse dorp is al die mense op sosiale vlak nou met mekaar verbind, en die spanning oor wie vertrou kan word, ontlok verdere spanning. Die geringste nuanse in mense se optrede of lyftaal, het verdere verwerping versterk:

- “...Dit is baie moeiliker in die platteland in die sin dat almal iets van jou af weet...in die stadsituasie sou jy dit nie gekry het nie.”
- “...aan die ander kant is 'n situasie soos in hierdie dorpie, waar die mense nie altyd so vriendelik en ondersteunend is nie, waar egskeiding soos sonde om jou hang, en dit is nie altyd so maklik om in die kerk in te stap nie...”
- “Weet jy dit was later so erg (die spanning), dat ek nie in mense se geselskap wil wees nie, jy voel dat almal weet van jou gewese man se (probleme)...noudat ons geskei is, sê mense vir my, maar dit was alombekend...en jy weet dis nie die dinge wat jy wil hoor nie...so ek het my heeltemal onttrek uit die gemeenskap, soggens werk toe gegaan en saans huis toe gegaan...”
- “...in ons vriendekring was dit baie moeilik, jy weet nie wat hulle dink nie, ek het my onttrek van ons gesamentlike vriende, omdat ek kon sien hulle simpatie lê by my gewese man... ander mense het my ook uitgeskuif, dis waar dit in 'n kleiner gemeenskap baie moeiliker is, want jy sien nog steeds mekaar baie...dit het vir my gevoel hulle wil nie eintlik hê ek moet daar kuier nie...dit was vir my moeilik om daaroor te kom...”
- “...as jy in die dorp stap, almal ken mekaar en sê vir mekaar...of selfs as jy winkel toe gaan, dis asof die mense nie meer vir jou so hartlik groet soos altyd nie, dis asof hulle te bang is om by jou betrokke te raak of met jou te praat...dit was vir my baie erg...”
- “...en elke keer as my eks sien daar drink iemand by my koffie, hou hy die volgende dag op om daardie persoon te groet...”
- “...ek voel ek wil weg beweeg uit hierdie kleindorpie scenario...ek voel soms soos 'n gevangene in my eie dorp...dit gaan nie oor die weghardloop nie, maar oor die nuwe begin...”

Uit bogenoemde kan afgelei word dat die emosionele ontbloting in die platteland, juis in 'n stadium waar geskeide vroue se selfbeeld baie broos is, hulle intense gevoelens van verwerping en dislojaliteit laat ervaar. Hulle voel dat almal iets van

hulle af weet, en dat die inligting dikwels foutief is. Verder worstel hulle met die gevoel van stigma wat “soos sonde aan hulle kleef” en dit bemoeilik hulle toeganklikheid en aanvaarding in die kerkgemeenskap. Hulle ervaar verwerping op ‘n intense wyse, veral wanneer gesamentlike vriende hulle ignoreer, of selfs bekendes in die dorp hulle nie meer groet nie. Twee deelnemers is blootgestel aan gewese mans wat hulle sosiale aktiwiteite fyn dophou, en dit laat die gevoel ontstaan van ‘n gevangene in hulle eie dorp.

‘n Verdere tema wat tydens hierdie studie sterk na vore getree het, is dié van spiritualiteit. Dit sal vervolgens bespreek word.

5.3.5 TEMA TWEE: SPIRITUALITEIT

In die tema van spiritualiteit sal die volgende sub-temas toegelig word: spirituele krisis, besluit om te skei, spirituele verdieping, vorming van identiteit, rol van die kerk en van woede tot hoop. Die tema word vervolgens in tabelvorm aangebied:

Tabel 5.3 Tema Twee: Spiritualiteit

Tema 2	Sub-temas
Spiritualiteit	1.1.1.1 Spirituele krisis
	1.1.1.2 Besluit om te skei
	1.1.1.3 Spirituele verdieping
	1.1.1.4 Vorming van identiteit
	1.1.1.5 Rol van die kerk
	1.1.1.6 Van woede tot hoop

5.3.5.1 Spirituele krisis

Dit is nodig om die term “spiritualiteit” in die konteks van hierdie studie te definieer, aangesien dit vir verskillende mense verskillende betekenis inhou. King (1996:219) is van mening dat spiritualiteit meer as net godsdiens is. Dit word beleef as die diepste en sentrale element van godsdiens en daarmee saam ‘n lewende ervaring van God en die praktiese toepassing van godsdiens (De Klerk, 200:255). Spaniol en Lannan (1985, in Nathanson, 1995) het tereg opgemerk dat egskeiding ‘n spirituele krisis is wat die geloofslawe van die geskeide persoon uitdaag. Nichols (1993, xvi) ‘n geskeide predikant en terapeut, is verder van mening dat egskeiding

mense naderbring aan die kerk, óf die ervaring dryf hulle juis weg van die kerk en gemeenskap van gelowiges.

In hierdie studie is die tema van spiritualiteit soos 'n goue draad deur die egskeidingskrisis verweef. Almal het ervaar dat egskeiding 'n impak op hulle spirituele belewenis en hulle verhouding met God gehad het. Soos reeds genoem, beskou al vyf deelnemers hulleself as Christene en getroue kerklidmate, terwyl elkeen 'n diep verhouding met God beleef.

Twee deelnemers het voor en tydens die egskeiding, terwyl hulle in uiterste finansiële en emosionele spanning en omstandighede moes oorleef, gevoel dat hulle deur God verraai, of verlaat, is:

- “...ek het begin ervaar dat die Here my “drop”, want ek bid asseblief, jy sien mos nou die ding kom, dat ek so ernstig vra dat die Here asseblief moet gee...ek het gevoel die Here drop my totaal...dit het gevoel of iemand 'n graaf onder my insit en my lewe net weer so omdraai...”
- “...ek het nie kerk toe gegaan nie...want ek was kwaad vir die Here...”

Bogenoemde ervarings stem ooreen met ervarings in 'n studie wat gedoen is deur Carmody (1991, in Nathanson, 1995) waar sy noem dat sowel mans as vroue spirituele verwonding tydens die proses van egskeiding ervaar. Hoewel bogenoemde deelnemers hulle verhouding met God baie intens ervaar, het hulle tydens en na die egskeiding ervaar dat hulle deur God verlaat of verraai is. Hulle het gevoel dat God hulle gebede nie verhoor nie, Sy rug op hulle draai en nie na hulle omsien nie. Woede teenoor dié Een wat altyd voorsien het, was grootliks onderdruk, en uit reaksie hierop het een deelnemer haar vir 'n tyd onttrek uit die gemeenskap van gelowiges. Gelukkig noem albei dat die gevoel nie lank geduur het nie, en het hulle afhanklikheid van God hulle weer laat terugkeer na hulle oorspronklike spirituele staat. Die ander drie deelnemers het nie dieselfde spirituele ervaring as bogenoemde twee gehad nie, en het deurentyd hulle afhanklikheid van God beleef.

5.3.5.2 Besluit om te skei

Nathanson (1995) verwys na die spanning wat gepaard gaan met die besluit om te skei, en meen dat skuldgevoelens ontspring uit die gevoel van morele, godsdienstige en persoonlike mislukkings wat geskeide persone ervaar.

Vanweë die deelnemers se sterk geloofsoortuigings, het die besluit om te skei, ingedruis teen hulle opvoeding en geloofswaardes. Hulle het gevoel dat egskeiding volgens die Bybel nie geregverdig kan word nie, en al vyf deelnemers het 'n spirituele krisis in terme van besluitneming belewe:

- "...'n mens staan krities teenoor jouself, want jy dink ander oordeel jou ook...wie is ek nou om kerk toe te gaan en Bybel te lees as jy nou gaan skei? Jy wonder partykeer of die Here nie ook so dink nie. Die predikant se boodskap vir my, was dat egskeiding nie reg is nie, dit is sonde..."
- "...as Christen het ek verskriklik gevoel, want jy word mos geleer, jy mag nie skei nie, hou die kroon op sy kop, en verder leer jy mos die vrou moet maar opvreet, en sy is die een wat die goed bymekaar hou...sy moet maar prysgee..."
- "...dit was moeilik, want jy word mos grootgemaak, die huwelik...wat God saamgevoeg het, mag jy nie skei nie..."

Uit bogenoemde terugvoer kan afgelei word dat deelnemers grootgemaak is met die gedagte dat egskeiding sonde is, wat God saamgevoeg het mag die mens nie skei nie en dat vroue moet uithou, aanhou en nooit moed opgee nie. Die besluit om te skei, het dus ingedruis teen hulle waardestelsel.

De Klerk (2002:269) meen dat in die lig van 'n feministiese beskouing oor sonde, daar ook heel anders oor egskeiding en sonde gedink word. Hy meen verder dat indien sonde strukture aantast, kan 'n huwelik 'n sondige instelling word waar mense se menswaardigheid aangetas en afgekraak word. Vanuit hierdie perspektief het twee deelnemers hulle uiteindelijke besluit om te skei, gekoppel aan God se skeppingsdoel vir die mens, naamlik dat Hy nie bedoel het dat mense lewenslank ongelukkig moet wees nie, maar geluk moet vind vir die doel waarvoor God mense geskape het. Twee deelnemers het dit soos volg ervaar:

- “ ...aan die begin het ek dit baie moeilik gehad voor ek die besluit geneem het; ek het gespeel met die gedagte ek moet los, want my gesondheid ly daaronder, en toe het ek agtergekom dis nie wat die Here van jou verwag om so swaar te kry nie, Hy wil hê dat ons gelukkig moet wees. Jy is nie op aarde geplaas om ongelukkig te wees nie, maak vrede daarmee...”
- “Ek het absolute kontrasterende gevoelens ervaar, maar dit wat in die Bybel staan, van eerder ’n stukkie droë brood met liefde daarby, as ’n vetgemaakte os met haat daarby, daardie versie het vir my so begin sin maak om vrede te kry...”

Al die deelnemers het ’n spirituele krisis in terme van besluitneming beleef en hulle ervarings stem ooreen met bevindinge in bogenoemde studie van Nathanson (1995). Hulle oorweging was uiteindelik dat hulle nie langer kans sien om in die skadu van ’n intens ongelukkige huwelik te leef nie, en dat hulle God op ’n beter, en op ’n ander wyse buite die huwelik kan ervaar.

5.3.5.3 Spirituele verdieping en afhanklikheid

Ten spyte van die gevoelens van smart en emosionele pyn wat geskeide persone beleef, noem Nathanson (1995) dat die deelnemers in haar studie egskeiding beleef het as ’n verdieping in hulle spiritualiteit. Al vyf deelnemers in hierdie studie se ervaring stem met dié van Nathanson s’n ooreen en hulle het genoem dat die ervaring van egskeiding hulle afhanklikheid van die Here opnuut versterk het, terwyl drie deelnemers ’n verdieping in hulle spirituele lewe ervaar het:

- “...ek weet ek het ’n Vader wat vir my sorg...Hy wil vir my die beste en ek weet Hy sal vir my sorg...”
- “ Nadat ek beseft het my gewese man maak verkeerde keuses, dit is nie die Here wat ons laat swaarkry het nie, het ek my geestelik en emosioneel van hom (gewese man) losgemaak en op die Here begin vertrou vir seën in my lewe...ek het goeie werk gekry en ek het ervaar dat Hy nou in beheer van my lewe is...”
- “...dat ek absoluut fokus op die Here en my verhouding met Hom het baie verdiep na die egskeiding... daar is by my die verwagting dat dit iewers sal

beter gaan vorentoe...ek wil graag so glo, daaraan vashou, vashou aan daardie hoop...”

- Ek het die Here letterlik op Sy woord geneem en die beloftes begin neerskryf...een van die beloftes was dat jy nooit weer verneder sal word nie, en dat Hy sal herstel wat weggeneem is en dat ek nooit weer gebrek sal lei nie...”
- “...hierdie innerlike dryfkrag saam met die Here... as ek nie die Here gehad het nie, dan weet ek nie hoe ek daardeur sou kom nie...”

Bogenoemde ervarings van deelnemers dui daarop dat hulle geloof in God nie net daarvan getuig het dat hulle krag ontvang het en hoop vir daaglikse oorlewing nie, maar dat dit ook 'n bron van hoop vir die toekoms is. Verder het spiritualiteit hulle bemagtig om alleen verantwoordelikheid te neem vir keuses en die moontlike gevolge daarvan. Die innerlike dryfkrag wat deur spiritualiteit aan hulle verleen is, was ook deel van die begin van persoonlike groei. (In 6.2 sal meer hieroor uitgebrei word).

5.3.5.4 Vorming van identiteit

Spiritualiteit het in Nathanson (1995) se studie die deelnemers in hulle egskeidingsherstel gefasiliteer. Egskeiding het gelei tot spirituele groei, waar faktore soos herdefiniëring van geestelike waardes, identiteit en vergifnis 'n belangrike rol gespeel het. Ware (1995, in De Klerk, 2002) is verder van mening dat spiritualiteit gepaard gaan met die soeke na integrasie, heelheid en individualisering.

In hierdie studie het spiritualiteit 'n bydraende rol in die vorming van identiteit, selfaanvaarding en selfvergifnis van deelnemers gespeel, en dit kan as een van die faktore wat ook hulle egskeidingsaanpassing bevorder het, beskou word:

- “Ek ervaar nou vir die eerste keer dat die Here nie vir my kwaad is nie en dat Hy nie vir my kwalik neem dat ek geskei is nie...Hy vergewe my vir die verkeerde keuses wat ek gemaak het, vir die verkeerde goed wat ek gesê het...”
- “...dit was vir my baie lekker toe hulle vir my gevra het om deel van hulle selgroep te wees...”

- “Ek het foute gemaak, maar God het my vergewe, en Hy het my op ’n fenomenale wyse gedra...as ek op my laagste was, was Hy net daar, en as ek gedink het nou kan ek nie meer nie, was Hy daar...”.
- “Binne hierdie aanvaarding van jousef, kan jy ook jousef vergewe vir die verlede...”

Selfvergifnis as deel van egskeidingsherstel, is uiters noodsaaklik. Die deelnemers se diepgewortelde spirituele agtergrond, en die wyse waarop hulle geleer en opgevoed is om na die huwelik te kyk, het by hulle ’n gevoel van spirituele mislukking gelaat. Om klaar te maak met die verlede en die toekoms tegemoet te gaan met nuwe energie, was vir hulle spirituele identiteit baie belangrik. In vergifnis, meen Clapp (2000), stel jy nie net jou maat vry nie, maar stel jy jousef, vir dit wat in die verlede verkeerd gegaan het, vry. Die deelnemers in hierdie studie het ervaar dat selfvergifnis slegs vanuit ’n spirituele konteks beleef kon word en dat hulle ’n nuutgevonde spirituele identiteit beleef het. Dit was vir hulle belangrik om ook vergifnis by God te vind, sodat verdere veroordeling deur die self, maar ook deur God, verwerk is. In aansluiting hierby het deelnemers in De Klerk (2002) se studie vermeld dat die soeke na onvoorwaardelike aanvaarding deur God en die kerkgemeenskap, die spiritualiteitskrisis veroorsaak. Gesien teen die agtergrond van Suid-Afrika se patriargale samelewing en die belewenis van kerk en godsdiens in dié verband, bemoeilik dit die siening vanuit die Feministiese Perspektief dat daar ook vergifnis vir vroue na egskeiding is. Vir een deelnemer was dit belangrik dat haar spirituele identiteit as lidmaat van ’n geloofsgemeenskap herstel is om iewers te behoort.

5.3.5.5 Rol van die kerk

Nichols (1993, xvi) meen dat egskeiding mense nader aan die kerk kan bring, of hulle juis kan wegdryf van die kerk en gemeenskap van gelowiges. In aansluiting hierby het Wallerstein en Blakeslee (1989) in hulle studie met betrekking tot die rol van die kerk, bevind dat: “Although half of our families in our studie belong to churches or synagogues, not one clergyman came to call on the adults or children during the divorce.”

In die pyn van verwerping, maar ook in die soeke na aanvaarding binne die geloofsgemeenskap en die kerk, het een deelnemer een Sondag 'n stap geneem om die gevoel van mense se agterdog finaal te oorwin:

- “...dit was vir my een Sondag 'n oorwinning om in die kerk in te stap, verby almal te loop, jy weet mense wonder en kyk...”

In 'n plattelandse omgewing waar almal mekaar ken, is die soeke om iewers binne die kerkgemeenskap te behoort, 'n baie sterk behoefte, soos een deelnemer dit uitgedruk het:

- “...dit was vir my baie lekker toe hulle vir my gevra het om deel van hulle selgroep te wees...”

Vir bogenoemde deelnemer was dit belangrik dat haar spirituele identiteit as lidmaat van die geloofsgemeenskap herstel is, deur iewers te behoort en 'n bydrae te kan lewer. Daarom word die kerk ook beskou as 'n simbool van spirituele gesondmaking en aanvaarding binne die gemeenskap. Slegs een deelnemer het spirituele leiding deur haar predikant ontvang; hierdie deelnemer behoort aan 'n kleiner, nie-tradisionele gemeente, terwyl die ander vier deelnemers 'n gebrek aan spirituele leiding en ondersteuning van hulle predikante ervaar het.

Spiritualiteit was vir hierdie deelnemers 'n bron van innerlike krag wat hulle gehelp het om daaglik te oorleef, maar ook om skuldgevoelens, minderwaardigheid en verwerping te oorkom. Cornett (1992:101) is van mening dat maatskaplike werkers wat 'n spirituele dimensie tot die mens-in-sy-omgewing konsep toevoeg, beter begrip vir die kliënt met betrekking tot sy sterktes ter bevordering van die aanpassingsproses, sal hê. Hierbenewens vul die inhoud van die Sterkte-Perspektief wat fokus op bemagtiging, om iewers te behoort, die ingebore vermoë om te oorleef en terug te veg, die proses van heling, dialoog en samewerking, sowel as geloof in die kliënt se belewenisse, Cornett (1992) se siening aan.

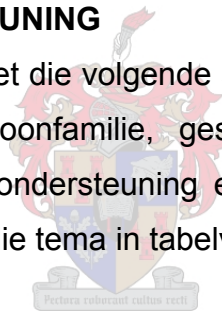
5.3.5.6 Van woede tot hoop

Samevattend weerspieël die ervaring van geskeide vroue rondom hulle spirituele belewenis van egskeiding, ook die fases van rou wat deur Kübler-Ross (1974) beskryf word. Genoemde skrywer is van mening dat individue tydens 'n lewenskrisis, soos byvoorbeeld die dood van 'n geliefde, of egskeiding, die verskeie stadiums van rou beleef, naamlik skok, woede, onderhandeling, depressie en aanvaarding. In hierdie studie is ook gevind deur die deelnemers, in ooreenstemming met deelnemers in die studie van Nathanson (1995), dat hulle persoonlike groei en emosionele reis deur die fase van rou, vanaf woede tot aanvaarding, deur hulle geloofsbelewenis gefasiliteer is.

'n Verdere tema wat tydens die ondersoek na vore gekom het, is die tema van ondersteuning, wat vervolgens toegelig sal word.

5.3.6 TEMA DRIE: ONDERSTEUNING

Uit die tema van ondersteuning het die volgende subtemas na vore gekom, naamlik: Ondersteuning deur familie, skoonfamilie, gesamentlike vriende, enkellopende vriende, die kerk, professionele ondersteuning en algemene ondersteuning in die platteland. Vervolgens word hierdie tema in tabelvorm aangebied:

Tabel 5.4 Tema Drie: Ondersteuning

Tema 3	Sub-temas	Kategorieë
Ondersteuning	4.1. Familie 4.2. Skoonfamilie 4.3. Gesamentlike vriende 4.4. Enkellopende vriende 4.5. Ondersteuning van kerk 4.6 Algemene ondersteuning in platteland	- Verlies aan vriende - Pas nêrens in nie - Behoeftige aan mansvriende

Wanneer dood in 'n familie voorkom, kry dié wat agterbly gewoonlik van alle segmente van die samelewing ondersteuning, maar by egskeiding word die teendeel ervaar. Wallerstein en Blakeslee (1989) noem dat egskeiding die enigste familie-krisis is waarin sosiale ondersteuning wegval. Vriende, familie, bure en selfs die kerk bly dikwels op 'n afstand.

Alvorens die begrip van ondersteuning tydens egskeiding toegelig word, is dit nodig om die term “ondersteuning” te definieer. Chiriboga en Catron (1991:195) verwys na Cobb (1976) se definisie van sosiale ondersteuning, waarin die geskeide persoon ervaar dat hy binne die krisis van egskeiding die gevoel van waardering en liefde beleef, na waarde geskat word, of dat hy aan 'n kommunikasienetwerk behoort. Verder beskryf genoemde skrywers dat sosiale ondersteuning vir die geskeide persoon inligting sal verskaf om die spanning te verlig. Laasgenoemde dui op professionele hulp vir begeleiding deur die egskeidingskrisis.

In hierdie studie het deelnemers ondersteuning, veral in die platteland, op verskillende wyses ervaar. Daarom sal daar in hierdie tema van ondersteuning gefokus word op die sub-temas soos in die tabelvorm hierbo, uiteengesit.

5.3.6.1 Ondersteuning van familie

Wallerstein en Blakeslee (1989) noem dat grootouers se hulp van waarde is tydens en na die egskeiding, maar dat daar ook by hulle die vrese bestaan dat hulle in die spervuur vasgevang sal word. Verder lei dit tot lojaliteitskonflikte tussen familieledede. Dit kan een van die redes wees waarom grootouers nie betrokke wil raak nie. Duffy, Thomas en Trayner (2002) is van mening dat ondersteuning deur ouers en familie kan lei tot die versterking van (negatiewe) tradisionele waardes wat dikwels in die pad staan van persoonlike groei.

In teenstelling met bogenoemde skrywers, het Prett (1982) in sy studie bevind dat die toesighoudende ouer se aanpassing na egskeiding versterk word indien die verhouding met ouers en gewese skoonouers ondersteuning bied. Die ondersteuning wat die deelnemers in hierdie studie van hul familie ontvang het, was relatief positief en het meer op 'n emosionele aanvaardingsvlak gelê. Nie een van die deelnemers se ouers het (weens verskeie omstandighede) fisies by hulle kom woon en gehelp nie. Hoewel al die deelnemers se ouers ver van hulle af woon, was daar hoofsaaklik telefoniese kontak, veral aan die begin toe die nuus van die egskeiding oorgedra is. Deelnemers het ondersteuning deur familie as volg ervaar:

- “Ek het aanvanklik ’n vrees gehad dat my ouers dit nie sou aanvaar nie, maar hulle was bly gewees, my pa het my ook finansiële bietjie gehelp, al was dit nou net R300 per maand, my finansies was op daardie stadium sleg...”
- “As ek aan my ma dink, wat eintlik veronderstel was om die naaste aan my te wees, was haar ondersteuning weinig, sy het net een keer ’n week vir my geskakel, dit was maar al die jare so, sy het nie moeite gedoen om vir my te kom kuier nie en te kyk hoe dit gaan nie...”
- “My familie is baie ver, hulle het net die nuus oor die telefoon gehoor, hulle reaksie was een van skok, maar hulle het nie vir my kwalik geneem nie, hulle het my eintlik bewonder dat ek so lank uitgehou net...”

Uit bogenoemde ervarings kan afgelei word dat emosionele ondersteuning selfs van ver, vir die deelnemers waardevol was. Dit ondersteun Thomas, Duffy en Trayner (2002) se siening dat te veel betrokkenheid die persoonlike groei van deelnemers kan beperk. Hoewel ondersteuning van die familie waardevol is, beskou deelnemers die feit dat hulle volwasse is en ’n lewe van hulle eie wil lei, as ’n uitdaging om sou gou as moontlik onafhanklik te funksioneer.

Aan die ander kant het een deelnemer aangedui dat sy dit sou waardeer indien haar moeder praktiese hulpverlening kon bied. In hierdie verband noem Textor (1989) dat, behalwe emosionele ondersteuning waaraan geskeide vroue behoefte het, hulle ook behoefte het aan praktiese ondersteuningsdienste soos hulp in die soeke na verblyf, kinderversorgingsdienste, raad, hulp met huiswerk, herstelwerk of die verskuiwing van meubels. Dit is egter laasgenoemde praktiese hulpverlening waarna die een deelnemer verwys het wat sy van haar moeder sou waardeer.

Vier deelnemers het genoem dat hulle ouers en familie nie verbaas was oor die egskeding nie, aangesien almal al ’n geruime tyd bewus was van die huweliksprobleme, maar dat die familie altyd gehoop het dat dit beter sou gaan. Slegs twee deelnemers het vir ’n kort, krisisperiode finansiële ondersteuning gekry, maar hulle moes ook gou leer om verder finansiële onafhanklik te wees.

Silwer, Wortman en Crofton (1990, in Boon, 2001) huldig die standpunt dat slagoffers wat in ’n lewenskrisis verkeer, nie altyd die hulp en ondersteuning kry wat

hulle nodig het om die spesifieke krisis te hanteer nie. Mense wat deur 'n lewenskrisis in die gesig gestaar word, ondervind die verleentheid dat, indien hulle weerloosheid en gebrek aan hantering openbaar, ander mense eerder weg beweeg as om ondersteuning te bied. Aan die ander kant, as hulle nie hulle behoeftes duidelik maak nie, ontvang hulle ook geen ondersteuning nie. Dit wil dus voorkom asof daar 'n fyn balans bestaan tussen die vra van hulp ter ondersteuning en die onderdrukking van behoeftes aan ondersteuning. Een deelnemer het hulp van haar familie as volg ervaar:

- “As hulle vir my kom kuier en stop skelmpies R100 in die hand, is dit half vir my vernederend, dit voel vir my of ek nooit 'n volwaardige mens was nie, haar plek in die samelewing kon volstaan nie, ...dit verlaag amper jou status en jou identiteit...”

Genoemde deelnemer se ouers is reeds oorlede, en het baie ondersteuning van haar suster en swaer ontvang. Die fyn balans tussen die bekendmaking van en andersyds onderdrukking van behoeftes waarna Silwer, Wortman en Crofton (1990, in Boon, 2001) verwys, is deur bogenoemde deelnemer ervaar. Hierdie deelnemer het praktiese hulp van die familie baie waardeer, maar was sensitief ten opsigte van finansiële hulp, en het ervaar dat haar menswaardigheid soms aangetas is met die wyse waarop dit gedoen is. Weens gevoelens van vernedering oor die egskedding en gebrek aan sosiale vaardighede, is dit vir geskeide vroue 'n sensitiewe saak om vir hulp te vra. Oor die algemeen was die gevoel dat deelnemers nie hulle familie met hulle probleme wou opsaal nie, terwyl ondersteuning wel baie waardeer is. Bogenoemde reaksies dui daarop dat geskeide vroue deurentyd emosionele ondersteuning van hulle familie verlang, maar dat praktiese hulpverlening met die aanvanklike aanpassingsfase van egskedding in gebreke gebly het.

5.3.6.2 Ondersteuning van gewese skoonfamilie

Prett (1982) se siening dat die aanpassing van toesighoudende ouers, bevorder word indien ondersteuning deur die gewese skoonfamilie verleen word, is deur een van die deelnemers bevestig. Wanneer grootouers 'n ondersteunende rol in die praktiese reëlings en versorging van die kinders speel, is dit van groot waarde. Ondersteuning vanaf die gewese skoonfamilie is as volg ervaar:

- “Aanvanklik het dit baie goed gegaan, maar na (’n sekere insident)...het ons verhouding bietjie verswak, want ek dink sy (skoonmoeder) het baie hoop gehad dat ons huwelik weer sou herstel...die verhouding het effens kouer en op ’n afstand geraak...”
- “Ek word nie meer genooi na familiebyeenkomste soos in die begin nie. Hulle het my eenkeer genooi en toe gaan my gewese man met sy vriendin ook daarheen. Ek het net vir hulle gesê ek sien nie weer hiervoor kans nie....om almal te konfronteer nie...”
- “Sy familie het geen ondersteuning gebied nie, ek het nie eintlik kontak met hulle nie. Ons was nog nooit baie “close” nie, en ek het eintlik nie baie respek vir sy familie nie...”

Uit bogenoemde kan afgelei word dat ondersteuning deur die skoonfamilie in hierdie studie gewissel het van redelik goed tot geen ondersteuning en kontak nie. Verder blyk dit dat die gewese skoonouers dikwels die droom koester dat die huwelik van hulle kinders herstel sal word. Dit skep egter onnodige verwagtinge en probleme in die emosionele klimaat van die verhouding. Deelnemers ervaar oor die algemeen ’n gevoel van verwerping van die skoonfamilie, maar beskerm hulleself ook bewustelik teen die seer van verwerping, deur situasies soos familiebyeenkomste te vermy. Drie deelnemers het genoem dat hulle ook verlig was om nie verder met die skoonfamilie kontak te maak nie, aangesien die skoonfamilie se waardes nie met hulle waardes ooreenstem nie. Twee deelnemers met jonger kinders ontvang steeds hulp met die praktiese reëlings rondom die versorging van die kinders, terwyl die lojaliteit in die verhouding met die gewese skoonouers na die egskeiding afgeneem het. Samevattend blyk dit dat waar jonger en afhanklike kinders betrokke is, die ondersteuning van die gewese skoonouers baie waardevol kan wees, terwyl bande met skoonfamilie afneem, of selfs verbreek word, indien daar nie meer jonger kinders is wat noodgedwonge bande met die skoonfamilie behou nie.

5.3.6.3 Gesamentlike vriende

Die volgende kategorieë is hier van belang, naamlik: verlies aan gesamentlike vriende, die gevoel dat geskeides nêrens inpas nie, en uitklaring van vriendskap.

Verlies aan gesamentlike vriende

Textor (1989) is van mening dat geskeide vroue dikwels hulle vorige vriende gedurende en in die tyd na die egskeiding verloor, wat die gevoel van verwerping en eensaamheid verder versterk. Voortspruitend hieruit noem Parkinson (1987:20) dat geskeide persone gesamentlike vriende vermy om hulself te beskerm teen skinder en kritiek. Die feit is dat lojaliteitsverdeling van gesamentlike ou vriende dikwels veroorsaak dat hulle eerder wegbly as om kant te kies. Deelnemers se ervaring in terme van gesamentlike vriende stem ooreen met die bevindinge van laasgenoemde twee skrywers:

- *“...in ons vriendekring was dit baie moeilik, jy weet nie wat hulle dink nie...daar het ek my onttrek, omdat ek kon sien dat hulle simpatie lê by hom....en ek kon sien hulle skuif my uit, dis waar ’n kleiner gemeenskap baie moeiliker is, want jy sien mekaar nog steeds baie, en ek het nie altyd geweet hoe ek dit moet hanteer nie...”*
- *“...in klein dorpie is dit definitief erger, want my vriendinne is ook vriende met die predikante...so jy het nie ’n idee hoe mense oor jou redeneer en oor jou voel nie..jy gaan ook nie vra nie...”*
- *“...die vriende wat ons gesamentlik gehad het, is ek nie meer bevriend nie...ek het gevoel dit is nie regverdig om hulle te betrek en te vertel van my kant af nie...”*

In die platteland, waar mense daagliks met mekaar kontak het, het drie deelnemers genoem dat hulle in hierdie opsig emosioneel baie swaar gekry het. Daar was wedersydse onttrekking van gesamentlike vriendskappe: enersyds om soos Parkinson (1987) dit noem, hulleself te beskerm, maar andersyds omdat in die klein plattelandse gemeenskap hulle nie geweet het wie om te vertrou nie. In die platteland het hierdie verlies aan gesamentlike vriende ’n geweldige impak op die selfbeeld van die geskeide vroue gehad. Tesame met die verlies aan vriende, is hulle ook op sosiale funksies dikwels aan hierdie vorige vriende blootgestel, wat verdere onsekerheid meegebring het.

Uitklaring van gesamentlike vriendskappe

Een van die deelnemers het genoem dat daar eers 'n jaar en 'n half na haar egskeiding, 'n geleentheid was om openlik die verlies aan vriendskap met een vriendin uit te klaar. 'n Ander deelnemer het genoem dat dit vir haar nodig was om na al die ou gesamentlike vriende tydens 'n vakansie terug te gaan, in die vorm van 'n pelgrimstog, wat ook deel van die genesingsproses vir haar was:

- “...hulle het toe almal vir my gesê, hulle het dit toé al gesien, en hulle het gesê dat hulle verstom was dat ons nog so lank bymekaar was...van hulle het ek net ondersteuning en begrip gekry...dit was goed om klarigheid te kry, die mense weer in die oë te kyk, en iets af te handel, ek weet nie mooi wat nie...mense het al daardie probleme gesien, en dit het my gehelp met my skuldgevoel... ek kan ophou om sleg te voel en dink ek het aanmekaar goed verkeerd gedoen...”

Uit bogenoemde deelnemer se ervaring van die uitklaring van vriendskappe, het daar insig gekom gekom op verskeie gebiede: klarigheid dat sy aanvaar en nie veroordeel word nie, en klarigheid oor die oorsake van die egskeiding. Vir genoemde deelnemers was dit nodig om sekere aspekte af te handel, om te kan aanbeweeg op die pad na persoonlike herstel en groei.

Pas nêrens in nie

Die gevoel wat by geskeide vroue ontstaan dat hulle nêrens inpas nie (Smith, 2006) en deur getroude egpare as die “Delila” van die gemeenskap beskou word, is deur al die deelnemers ervaar. In aansluiting hierby, het deelnemers in hierdie studie genoem dat hulle nie meer na egpare uitgenooi word vir etes, of verjaarsdae nie, soos een deelnemer genoem het:

- “...jy voel jy pas nêrens in nie, veral nie by getroude “couples” nie, tog het jy behoefte daaraan...”
- “...ek het ervaar dat daar van die mansvriende se kant af vyandigheid is...ek hou so potensiële gevaar in om hulle vrouens te “instigate” om ook te skei...”

Eenersyds ervaar hulle dat die vroue in hierdie egpare bang is dat hulle te veel aandag aan hulle mans sal gee, en andersyds ervaar hulle dat die mans bang is dat die geskeide vroue hulle vroue sal aanhits om ook te skei. Dit onderskryf Arendell (1986) se mening dat sommige vriende daaraan herinner word dat hulle eie huwelike broos is, en hulle vermy sodoende die geskeide persoon. Die geskeide vrou se beperkte finansiële situasie, sowel as 'n verlaging in lewenstandaard, beperk ook aktiwiteite wat hulle saam kan geniet. Die vriendskap van gesamentlike vriende met die gewese man, duur eerder voort.

Behoeftte aan mansgeselskap

Arendell (1986) is van mening dat geskeide vroue 'n sterk behoefte aan volwasse kontakte, vriendskappe en aktiwiteite buite die werk het. Aangesien die leefwêreld, werk, en kerk van hierdie vroue hoofsaaklik uit vroue en vrouevriendinne bestaan, het vier deelnemers genoem dat hulle 'n sterk behoefte aan mansgeselskap voel. Deelnemers se ervaring was dus soos volg:

- “ ...ek het 'n behoefte aan mansvriende, want in my werk is net vrouens, en ek het 'n behoefte gehad om met 'n man te gesels, want hulle het ander sieninge van dinge as wat 'n vrou het...”
- “...mens beweeg ook nie in kringe waar mans is nie, my werk is net vroue, die kerk is meestal vroue...maar mens mis tog soms 'n man se geselskap...”
- “...want 'n mens het tog behoefte aan 'n man se geselskap, sonder bybedoelings...”

Die behoefte van geskeide vroue om met mans se sosialiseer, lê hoofsaaklik op emosionele vlak. Een deelnemer het genoem dat sy 'n behoefte gehad het aan fisiese kontak met 'n man, wat nie noodwendig seksuele kontak impliseer nie. Met slegs vroue in hulle leefwêreld, is dit asof die balans op sosiale vlak versteur raak.

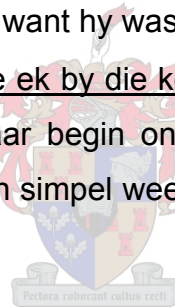
5.3.6.4 Ondersteuning van enkellopende vriende

Overton en Aver (1984, in Dutton-Douglas en Walker,1988) het gevind dat die meeste geskeide vroue se ondersteuning van ander enkellopendes kom. Deur by ander vroue betrokke te raak wat met haar omstandighede bekend is, vind sy geleentheid vir kameraadskap, aanvaarding en emosionele ondersteuning. In

hierdie studie is dieselfde tendens bevestig. Al die deelnemers het ervaar dat die grootste bron van ondersteuning van enkellopende vriende of vriendinne was, wat self deur 'n trauma van egskeiding gegaan het, of andersins wie se mans oorlede is. Hulle ervaring was soos volg:

- “...ek het 'n vriendin wie se man en dogter kort na mekaar dood is, ons is baie na aan mekaar, en ons is 'n baie sterk ondersteuning vir mekaar. Ons is baie gemaklik met mekaar, gaan hou saam vakansie en is twee tot drie aande 'n week bymekaar. Ek kan vir haar sê, hoor hier, vanaand is ek nou regtig af...”
- “...’n vriendin van 'n ander dorp het my elke dag gebel en gehoor of ek “okay” was. En hier op die dorp was 'n vriendin wat ook geskei is, sy het my baie gehelp...toe ek nog niet vervoer gehad het nie, het sy my op pad werk toe opgelaai as dit koud en nat was...”
- “...hierdie vriend van my was ook deur 'n egskeiding, en hy het my baie gehelp om my emosies te verstaan, want hy was self daardeur...”
- “...ek en hierdie vriendin, wie ek by die kerk ontmoet het, se posisie was baie dieselfde, en ons het mekaar begin ondersteun...ons kon net ongehinderd saam huil, en lag en praat en simpel wees...ek dink ons het vir mekaar 'n baie kosbare funksie vervul...”

Die feit dat enkellopende vriende en vriendinne nie verbind is aan 'n verhouding wat om aandag kompeteer nie, het ondersteuning deur hierdie persone gemaklik, maar ook onontbeerlik gemaak. Mense wat deur dieselfde trauma is, weet watter gevoelens geskeide persone ervaar, daarom kan hulle op deelnemers se behoeftes reageer.

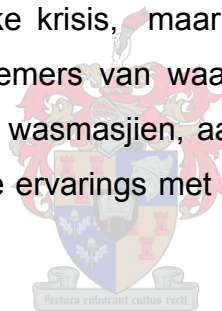
Clapp (2000) is van mening dat wanneer die gesamentlike ou vriende verdwyn, die geskeide persoon moet uitreik na mense waar hulle voel hulle aanvaar word. Behalwe die emosionele ondersteuning, noem Textor (1989) dat geskeide persone veral behoefte het aan praktiese hulpverlening, soos byvoorbeeld hulp met die kinders en dagversorging. In hierdie studie was enkellopende vriende en vriendinne behulpsaam met die verwerking van emosionele pyn soos eensaamheid en verwerping, maar was ook beskikbaar vir praktiese probleme wat deur die geskeides ervaar is, soos byvoorbeeld vervoer.

Aangesien al die deelnemers 'n sterk verbintenis met die kerk het, word die ondersteuning wat hulle in dié verband ondervind het, vervolgens bespreek.

5.3.6.5 Ondersteuning van die kerk

Smit (2006:106) noem dat gemeentes wat uitreik na voorheen-getroudes, in hulle bediening daarin slaag om 'n veilige hawe vir hierdie groep mense te skep waarin die rekonstruksieproses kan plaasvind. Mense kry so die geleentheid om deur middel van die kerk die trauma van egskeiding te verwerk, veilige vriende te maak en weer met die lewe aan te gaan.

Al die deelnemers was aan 'n Christelike kerk verbind; drie deelnemers behoort aan tradisionele kerke, terwyl twee deelnemers aan 'n kleiner gemeente behoort. Al die deelnemers het ervaar dat die kleiner groepe in die gemeente, oftewel selgroepe, 'n belangrike rol in hulle aanvanklike krisis, maar ook tydens hulle verdere herstel, gespeel het. Wat vir die deelnemers van waarde was, was hulp met praktiese probleme soos die herstel van 'n wasmasjien, aankope van elektriese toestelle, en hulp met kinders. Deelnemers se ervarings met betrekking tot kleiner groepe in die gemeente was soos volg:

- “...as ek nie deel van die selgroep geword het nie, sou mense nog steeds oor my gedink het soos die dorp se mening was...”
- “...die selgroep het my gehelp om goed wat ek nie raakgesien het nie, raak te sien....dit het verskriklik baie gehelp. As daar byvoorbeeld 'n wasmasjien gebreek het, het my vriendin se man dit dadelik kom regmaak...”
- “...maar die selgroep het my ongelooflik baie ondersteun...”

Deur die meelewing van die selgroepe, het die geskeide vroue gevoel dat die kerk wel vir hulle omgee; hier kon hulle weer selfvertroue opbou en vergifnis en aanvaarding ervaar. Praktiese hulpverlening, sowel as emosionele en spirituele ondersteuning was waardevol.

Young (1983, in de Klerk, 2002) is van mening dat egskeiding skuldgevoelens, skaamte en verliese meebring wat tot verdere vervreemding van die

geloofsgemeenskap lei. Om alleen kerk toe te gaan waar hulle in die verlede as egpaar saam aanbid het, is vir baie geskeide mense moeilik (De Klerk, 2002). Smit (2006) is verder van mening dat indien geskeide persone ongemak ervaar in die gemeente waar hulle gewese eggenote nog steeds inskakel en hulle daardeur emosioneel ontbloot voel, hulle dit moet oorweeg om ter wille van hulle spirituele belewenis en emosionele opbou, 'n ander gemeente moet besoek en daarby inskakel. In aansluiting hierby, het een deelnemer dit verkies om die kerk in 'n naburige dorp te besoek. Sy het in hierdie gemeente meer emosionele en spirituele ondersteuning ondervind, wat in haar 'n groot rol in spirituele herstel gespeel het.

Ten spyte van die kleiner groepe binne die geloofsgemeenskap, waar praktiese en emosionele hulpverlening plaasgevind het, het slegs een deelnemer genoem dat sy van die predikant ondersteuning ontvang het. Sy is lid van 'n kleiner geloofsgemeenskap, waar dit wil voorkom dat die lidmate mekaar meer tydens krisisse ondersteun. Die ander vier lidmate se ervaring word deur die volgende deelnemer s'n verteenwoordig:

- "...ek het ervaar dat die predikant my nie genoeg ondersteun het nie...en dat hy van sy kant af nie kontak gemaak het nie, hoewel hy geweet het waardeur ek gaan...hoewel ek hom als vertel het, het hy my nie weer besoek of gekontak nie...by die kerk was dit maar net: hello, hoe gaan dit, nee goed dankie, en dan's dit weer verby..."

Na aanleiding van bogenoemde deelnemer(s) se ervaring kan die gebrek aan spirituele leiding deur die predikante, tydens die krisis van egskeiding, beskou word as 'n groot leemte. Die behoefte was nie om te hoor dat egskeiding sonde is nie, maar om antwoorde te kry in terme van selfvergifnis en verdere geloofsgroei. Een deelnemer het selfs genoem dat, in 'n klein gemeenskap, waar sy bewus is van mense se veroordeling, sy eintlik heimlik gehoop het dat die predikant haar nie besoek nie, aangesien sy verdere vrese vir verwerping wou vermy.

5.3.6.6 Professionele ondersteuning

Carter en McGoldrick (1989) is van mening dat professionele ondersteuning die geskeide vrou help om op kreatiewe wyse nuwe maniere te vind om die emosionele

en finansiële behoeftes van haar en haar kinders aan te spreek. Kaslow (1995) noem dat dit belangrik is dat die terapeut bewus is van die verskillende fases van egskeding en die hulp wat in elke fase benodig word, sodat dit as agtergrond vir professionele leiding kan dien.

In hierdie studie het slegs twee deelnemers professionele leiding aan die einde van hul huwelikskrisis gehad. Een deelnemer het genoem dat sy hopeloos te laat professionele leiding gesoek het, en dat dit nie kon help om die huwelik te red nie:

- “...ons was al by sielkundiges en beraders, sowel as huweliksverrykingskampe ...en ons kon net nie by ‘n oplossing uitkom nie, ons kon net oor niks saamstem nie...want toe ons uiteindelik daar uitkom, was dit te laat...”

Kaslow (1995) meen dat wanneer getroudes konstant huweliksprobleme ondervind, met die intense spanning wat veroorsaak word deur ‘n moontlike egskeding, dit hulle motiveer om by terapeute te gaan aanklop. Dikwels is dit te laat en ‘n egskeding dan reeds onafwendbaar. Twee van die deelnemers het dieselfde ondervind: ten spyte van professionele hulp, kon hulle nie by ‘n oplossing uitkom nie, en die egskeding was reeds onafwendbaar.

Een deelnemer het wel baie baat gevind by professionele begeleiding, hoewel dit nie kon bydra tot die vermyding van egskeding nie. Haynes (1981:4) meen dat die bemiddelingsproses die trauma van egskeding vir die egpaar minder pynlik maak en dit die egpaar help om hulle menswaardigheid te behou, sowel as die kinders te ondersteun met hulle emosionele en omgewingsaanpassing. Een deelnemer het die volgende ervar:

- “...(by die sielkundige) het ons deur al die aksies gegaan van wat is die belangrikste vir die kinders en hy het ons daarmee gehelp om te sorg dat die kinders nog steeds voel dat ons hulle liefhet, en dat hulle glad nie die oorsaak is (vir ons egskeding) nie...”

Die voordele wat professionele hulp vir die geskeide persone inhou, is dat klem gelê word op die feit dat ouerskap vir altyd is, dat mense kan groei en verander as hulle deur 'n krisis gaan, en dit gee hoop aan effektiewe ouerskap na egskeiding.

Slegs een deelnemer het in die jaar na haar egskeiding, die hulp en leiding van 'n sielkundige ontvang. Hierdie hulp was vir haar onontbeerlik om deur al die kwessies te werk en haarself te leer ken. Brewer en Rawlings (1993:30) stel voor dat professionele leiding die geskeide vrou kan help om grense te stel, sodat sy in ouerskap kan voel dat sy in beheer is, en nie deur kinders gemanipuleer word nie. Genoemde deelnemer se ervaring was soos volg:

- “...ek kan nie my terapie op hierdie stadium los nie, want hy help my baie met die hantering van die kinders...maar ek is besig om sterk te word en dit aan hulle oor te dra...want hoe gouer ek “okay” is, hoe gouer gaan my kinders “okay” wees...”

Bogenoemde deelnemer noem dat die terapie daarop gemik is om haar te versterk en te leer hoe om grense, veral met betrekking tot kinderopvoeding, te stel. Volgens Silitsky (1996) speel die psigologiese aanpassing, sowel as die kwaliteit van ouerskap van die toesighoudende ouer, 'n belangrike rol in die emosionele aanpassing en gedrag van kinders. Genoemde deelnemer het ook ervaar, soos Spruit en Ledema (1998) in hul studie ondervind het, dat haar aanpassing en die kinders se gedrag en aanpassing met mekaar korreleer. Bogenoemde ervaring van geskeide vroue beklemtoon die uitgangspunte van die Sisteem-Perspektief, naamlik dat daar 'n simbiotiese verhouding tussen die dele van die sisteem bestaan, daarom sal verandering op een deel van die sisteem ook 'n invloed op die ander hê (Shaefor et al, 2002).

Van die deelnemers was betrokke in 'n vrywillige ondersteuningsgroep vir geskeide vroue wat deur die navorser aangebied is. Hierdie deelnemers het almal aangedui dat hulle by die groep baatgevind het. Finansiële tekorte was egter die oorsaak waarom deelnemers nie op 'n gereelde basis van professionele dienste kon gebruik maak nie.

5.3.6.7 Algemene ondersteuning op die platteland

In die platteland is ondersteuning deur deelnemers verskillend ervaar, en dit wil voorkom asof die persoonlikheid en vrymoedigheid van die geskeide vrou, wel 'n rol speel. Een deelnemer, wie se gewese man 'n prominente rol in die gemeenskap gespeel het, maar ook haar behoeftes makliker kon bekend maak, het dit as volg ervaar:

- “...in die platteland bly dit nog steeds skande....die stigma wat aan egskeiding vasklou...ouer mense was veroordelend, maar wat ek ook ervaar het, is dat hulle (in die platteland) fisiese goed kom aandra en doen het, as wat ek dit in die stad ervaar het, soos byvoorbeeld vleis, hoender en pampoene...een vrou tjie het haar huishulp vir my gebring om net orde te skep en te help wat ek nie alles kan doen nie...”

Praktiese hulp, veral met betrekking tot die verligting van fisiese nood, word deur geskeide vroue waardeer. Almal beskik egter nie oor die vrymoedigheid om hulp te vra nie. Een van die deelnemers het weens die omstandighede rondom haar egskeiding, en om verdere ontbloting en vernedering in die klein dorpie te voorkom, haar van die gemeenskap onttrek en verder geen ondersteuning, behalwe dié van 'n enkellopende vriendin, ontvang nie:

- “...ek is 'n baie privaat mens en sal nie sommer uitkom en sê ek het hulp nodig nie...ek het myself heeltmaal onttrek van die gemeenskap...”

Dit blyk uit bogenoemde ervarings van deelnemers dat weens die sensitiwiteit van die egskeidingsgebeure, veral in die platteland, geskeide vroue nie maklik uitreik vir ondersteuning nie, hoewel hulle dit uiters nodig het. Die ambivalente gevoelens wat geskeide vroue ervaar, om aan die een kant hulp te benodig, en aan die ander kant die nood bekend te maak, stem ooreen met Silwer, Wortman en Crofton (1990, in Boon, 2001) se siening dat daar 'n fyn balans bestaan tussen enersyds die bekendmaking van en andersyds die onderdrukking van behoeftes by geskeide vroue bestaan.

Samevattend kan die tema van ondersteuning na egskeiding, vanuit die Ekologiese Perspektief, vir die maatskaplike werker van uiterste belang wees. Volgens Germain en Gitterman (1996) het die kwessie van verwantskap betrekking op familiebande, vriendskappe, positiewe gesinsbande, en 'n sin van "behoort aan" tot 'n ondersteuningsgroep. Verwantskap is ook gebaseer op idees rakende emosionele en sosiale alleenheid en die sosialenewerk teorieë wat daarmee gepaard gaan.

5.4 SAMEVATTING

Dit wil voorkom asof die duur en tydsverloop na egskeiding 'n beduidende rol in die aanpassing na egskeiding speel. Hoewel die oorsake nie direk verband hou met die aanpassing nie, lei die oorsake vir egskeiding, soos probleme met kommunikasie, oorheersing deur die gewese mans en finansiële onsekerheid, tot psigo-somatiese simptome soos spanning, angs en depressie, en ook tot verdere inperking van lewenstevredenheid. In die tyd na die egskeiding, word hierdie simptome minder en positiewe psigiese energie word vrygestel waarin deelnemers ook hulle sterktes en positiewe eienskappe ontdek het. Die waardering en benutting van hierdie positiewe eienskappe, het terselfdertyd lewenstevredenheid meegebring wat ook met verloop van tyd toegeneem het.

Egskeiding word deur verskillende skrywers as 'n proses beskou (Bohannon, 1970; Kaslow, 1995), terwyl drie fases in die aanpassingstydperk na egskeiding ook in hierdie studie onderskei is, naamlik, die fase direk na egskeiding, die heroriënteringsfase, en die stabiliseringsfase. Sosanig komplementeer dit ook die studie van Carter en McGoldrick (1989) se drie fases na egskeiding. Gedurende die drie fases is emosies en hanteringsmeganismes vervleg om enersyds die trauma van egskeiding te verwerk en finaliteit verkry, en andersyds om daaglikse oorlewing, persoonlike groei en 'n nuwe identiteit te vorm. Hoewel die deelnemers in hierdie aanpassingstydperk nog nie volkome stabiliteit ervaar het nie, is almal volgens hulle ervarings in 'n stabiliseringsfase waar hulle weer in voeling met hulself en hulle omgewing kom. Hulle het wel erken dat daar nog verdere ruimte vir persoonlike groei en ontwikkeling is.

Spanning is die een sterk tema wat in die stadium net voor, en veral tydens besluitneming, en ook na die egskeiding oorheers het. Finansiële spanning was

deur al die deelnemers as die grootste probleem beskou, terwyl spanning met betrekking tot gesondheid, die verhouding met die gewese man en die emosionele ontbloting in die platteland, oorheers het.

Die belewenis van geskeide vroue se spiritualiteit was enersyds 'n geloofskrisis, en andersyds 'n krag tot daaglikse oorlewing. Sommige deelnemers het aanvanklik ervaar dat hulle deur God verlaat is, maar het andersyds hulle spirituele afhanklikheid van God en die versterking van hulle geloof beleef.

In die hantering en verwerking van die trauma van egskeiding is die tema van ondersteuning vir geskeide vroue baie belangrik. Ondersteuning deur familie het hoofsaaklik op emosionele vlak plaasgevind, terwyl die meeste ondersteuning van ander enkellopende vriende en vriendinne, wat ook die trauma van egskeiding of die dood beleef het, gekom het. Praktiese ondersteuning deur selgroepe van die kerk was van onskatbare waarde, terwyl geestelike ondersteuning van predikante nie aan die verwagtinge van hierdie deelnemers voldoen het nie. Terapeutiese ondersteuning was 'n behoefte, maar die gebrek aan fondse was die oorsaak vir hierdie leemte in ondersteuning.

In hierdie hoofstuk is die temas van spanning, spiritualiteit en ondersteuning wat uit die data-analise voortgespruit het, bespreek. Egskeiding wys egter ook die teensy van die saak, naamlik persoonlike groei en onafhanklikheid, soos deur die deelnemers in hierdie studie ervaar is. Vervolgens sal positiewe ervaring van egskeiding as die laaste tema, naamlik persoonlike groei, ondersoek word.

HOOFSTUK 6

EKSPLORASIE VAN GESKEIDE VROUE SE ERVARINGS EN PERSEPSIES VAN HULLE AANPASSING IN DIE POST-EGSKEIDINGSFASE

6.1 INLEIDNG

In hierdie hoofstuk sal die laaste tema, naamlik die persoonlike groei wat egskeiding vir die deelnemers meegebring het, beskryf word. Ter inleiding van die in-diepte onderhoude het die deelnemers hulle ervarings en persepsies van hulle mislukte huwelike weergegee. Die navorser kon die emosionele pyn en spanning wat hierdie vroue tydens hulle egskeiding beleef het, tydens die vertelling daarvan in die onderhoude, aanvoel. Namate die onderhoud verloop het, en die deelnemers vertel het dat die egskeiding nie net pyn nie, maar ook persoonlike groei teweeggebring het, was die vloeï van positiewe energie merkbaar.

6.2 TEMA VIER: PERSOONLIKE GROEI

Clapp (2000:161) meen dat egskeidingsaanpassing nie net verband hou met die hantering van die egskeiding self nie, maar dat dit ook 'n tweede faset het, naamlik die bou van 'n bevredigende nuwe lewe. Indien die bevordering van persoonlike groei vanuit die Sterkte-Perspektief benader word, is dit nodig dat daar 'n verskuiwing in fokus moet plaasvind vanaf die persepsie dat geskeide vroue die "slagoffer" van hulle omstandighede is, na die persepsie dat hulle na die egskeiding bemagtig is (Saleeby, 1997). Vanuit hierdie perspektief kan geskeide vroue hulle lewe met 'n nuutgevonde sin van betekenis hervestig. In hierdie studie het die vroue se ervarings herstel in die post-egskeidingsfase aangedui dat hulle nuut en anders na die lewe begin kyk het.

Onder die tema van persoonlike groei, het die sub-temas van verligting, innerlike dryfkrag, objektiewe denke, die bewustelike neem van stappe, ontdekking van sterktes, selfhandhawing, die rol van werk, verhouding met kinders, nuwe identiteit en nuwe verhoudinge, ontvou.

Tabel 6.1 Tema Vier: Persoonlike groei

Tema 4	Sub-temas	Kategorieë
Persoonlike groei	4.1 Verligting	-Praktiese stappe -Hantering van emosies -Herdefiniëring van verhouding met man -Ervaring van sterktes -Voorbeelde van sterktes -Sterktes tot voordeel van ander
	4.2 Innerlike dryfkrag	
	4.3 Objektiewe denke	
	4.4 Bewustelike neem van stappe	
	4.5 Ontdekking van sterktes	
	4.6 Selfhandhawing	
	4.7 Rol van werk	
	4.8 Verhouding met kinders	
	4.9 Nuwe Identiteit	
	4.10 Nuwe verhoudings	

Vervolgens word die sub-tema van verligting na die fisiese skeiding, toegelig.

6.2.1 Verligting

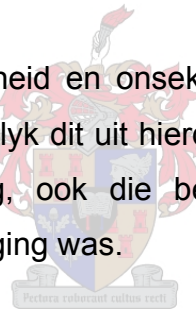
Die belewing van 'n aanvanklike gevoel van verligting met die fisiese skeiding, word in die literatuur beskryf (Van Wyk, 1985). Dit hou grootliks verband met die kontras met die voorafgaande intense spanning wat hierdie vroue tydens die besluitnemingsfase, beleef het (soos bespreek in 5.3.2). Drie deelnemers wat na 'n ander woonplek uitgetrek het, sowel as die ander twee deelnemers wie se gewese mans hulle woonplek verlaat het, het die eerste aand beskryf as 'n geweldige verligting van spanning. Van die deelnemers se ervarings was soos volg:

- “Aanvanklik het dit amper net goed gegaan, ek was verlig en ek dink ek het baie goed gelyk, positief oorgekom en amper nie heeltemal “in touch met reality” gewees nie...daarna dink jy dalk dat jy 'n fout gemaak het, en dat alles nie so 100% goed lyk soos die beeld wat jy voorhou nie...jy jok so 'n bietjie vir jouself en die samelewing...”

- “...toe hy uit is, het ek so verlig gevoel...aan die ander kant kom die eensaamheid weer in net nadat hy weg is en ek wonder gaan ek kan “cope”?”.
- “...dit was eintlik vir my ‘n verligting, want vir die eerste keer in my lewe het ek beheer gehad...”.
- “...ek het verlig gevoel, dankie tog, nou kan ek myself wees, myself ontdek...”

Rawlings en Graham (1988) noem dat ten spyte van die hartseer kant van egskeiding, geskeide vroue ‘n gevoel van verligting as ‘n resultaat van nuwe vryheid, aandui. Vanuit ‘n feministiese diskoers, beteken egskeiding vir vroue dikwels vryheid van die onderdrukking deur die patriargale stelsel (De Klerk, 2002). Met verwysing na laasgenoemde deelnemer se ervaring, het hulle gevoel dat hulle weer hul lewens terugkry nadat hul huwelike hulle beperk en onderdruk het, en hulle dikwels kwesbaar gelaat is.

Hoewel die realiteit van eensaamheid en onsekerheid dikwels op die aanvanklike gevoel van verligting gevolg het, blyk dit uit hierdie deelnemers se ervaring, dat die aanvanklike gevoel van verligting, ook die begin was van ‘n stadium waarin onafhanklike funksionering ‘n uitdaging was.

6.2.2 Innerlike dryfkrag

Met betrekking tot die aanpassing van geskeide vroue in die post-egskeidingsfase, vind Stewart (2005:91) in haar studie dat, behalwe die ondersteunings- en finansiële bronne wat geskeide vroue se aanpassing vergemaklik, daar ook intrapsigiese meganismes teenwoordig is wat die aanpassingsproses bevorder. Stewart (2005) noem verder dat geskeide vroue nie altyd die waarde van hierdie intrapsigiese meganisme bewustelik besef, of die waarde wat dit in die proses van aanpassing speel, erken nie. Antonovsky (1987, in Stewart, 2005) gebruik die term salutogeniese oriëntasie (denke wat bevorderlik vir gesondheid is) met betrekking tot die redes waarom persone, ten spyte van stresvolle ervarings, dit relatief goed hanteer. Hierdie innerlike meganisme het feitlik dieselfde waarde as veerkragtigheid. In hierdie studie het die navorser opgemerk dat die deelnemers dikwels verwys het na die term “innerlike dryfkrag” om die aanpassing na egskeiding te bespoedig, of die trauma te oorkom. Een deelnemer het dit as volg beskryf:

- “...maar daar was so ‘n sterk “drive” hier binne-in my, so sterk dryfkrag, dat ek net gedink het, ek moet dit laat werk, maak nie saak hoe sleg dit is nie....maak nie saak waarheen ons moet gaan nie, jy kan nie terugdraai nie, dit is daardie gevoel wat jou laat vashou het...”

Quinney en Fouts (2003) is van mening dat veerkragtige (“resilient”) individue oor ‘n verskeidenheid persoonlike karaktereienskappe beskik wat self-aktualisasie en persoonlike groei bevorder. Van hierdie eienskappe sluit in: selfwaarde, vasberadenheid, optimisme en spiritualiteit. Hoewel al die deelnemers ‘n sterk spirituele oriëntasie het, wat ooreenstem met die innerlike dryfkrag soos bespreek is in die tema oor spiritualiteit (5.3.4.3), was daar ‘n andersoortige vasberadenheid by deelnemers teenwoordig. Dit blyk asof deelnemers gedryf is om vorentoe te beweeg, en nie kans sien om terug te gly na dieselfde emosioneel vernederende en onderdrukkende omstandighede van voor die egskeiding nie.

6.2.3 Objektiewe denke

Wiseman (1975) is van mening dat namate geskeide persone deur hulle woede en ambivalente gevoelens werk, daar ‘n tyd kom dat hulle minder tyd spandeer aan terugkyk met bitterheid, en meer begin fokus op huidige funksionering en toekomsbeplanning. In hierdie studie is ook bevind dat, namate die deelnemers hulle in hulle nuwe omgewing gevestig het, en ‘n nuwe roetine binne die huishouding gevestig is, daar ook ‘n mate van objektiewe waarneming oor hulle mislukte huwelik plaasgevind het. Twee deelnemers het as volg reageer:

- “ ...toe ek gehoor het my gewese man het sy werk verloor, en ek wou weer begin stres, het ek onmiddellik weer op ander goed begin fokus en ek het vir myself gesê dis nie my probleem nie, dis sy probleem...ek het my tyd en aandag weer in ‘n konstruktiewe rigting gesit...”
- “...ek kan begin onderskei tussen die verlede en verder vorentoe kyk...”
- “...ek begin besef dat my gewese man verkeerde keuses gemaak het, daarom het ons as gesin in die gemors beland...”

Retrospeksie het met verloop van tyd met minder subjektiewe gevoelens en ervarings gepaard gegaan. Terselfdertyd kon hulle ook die optrede van die gewese man, wat aanvanklik na die egskeiding geweldige spanning meegebring het, objektief ervaar en bewustelike besluite neem om hulleself te beskerm. Met die terugblik word die oorsake van hulle egskeiding op 'n meer rasonale vlak beleef. Die deelnemers se ervarings stem ooreen met Wiseman (1975) se siening dat daar met verloop van tyd weg begin beweeg word van die verlede, en dat die huidige en die toekomstige funksionering belangriker word.

6.2.4 Bewustelike neem van stappe

Clapp (2000) meen dat die herstel en persoonlike ontwikkeling na egskeiding nie vanself gebeur nie, maar dat dit gepaard gaan met 'n bewustelike soeke na die bou van 'n nuwe lewe waarin sekere stappe geneem moet word. In hierdie studie het al die deelnemers genoem dat hulle bewustelik stappe geneem het om die genesings- en heropbouproses na egskeiding te bevorder.

Praktiese stappe

Clapp (2000:31) beveel aan dat geskeide persone daaglik iets moet doen om goed oor hulleself te voel, en gevoelens van eie waarde en selfvertroue te verhoog. Twee deelnemers het genoem dat hulle saans na werk gaan stap het en bevestig dat dit vir hulle 'n teenvoeter vir die spanning was.

Verdere praktiese stappe is geneem om bewustelik te ervaar dat hulle van die seer van 'n mislukte huwelik wil wegbeweeg op die pad na selfaktualisering en groei. Deelnemers het die volgende dinge gedoen:

- “die koop van 'n plantjie elke maand”
- “kuier by my buurtannie as alleenheid te veel word”
- “het baie boeke en tydskrifte gelees oor egskeiding”
- “eenkeer 'n maand woon ek 'n musiekkonsert by”
- “gaan braai saam met vriende op die strand”
- “woon 'n lewensverrykingskamp by”

Die lees van boeke, bywoon van kampe en tuinwerk is nie net terapeuties nie, maar ook bemagtigend. Die gevoel dat hulle iets bereik het, versterk hulle eie waarde en selfvertroue. Twee deelnemers het genoem dat hulle uitreik na vriende om van die

eensaamheid weg te kom, en dat hulle verryk is deur ander se positiewe en opbouende geselskap. Deelnemers in hierdie studie se ervaring stem ooreen met die aanbevelings van Clapp (2000) .

Vir die verkryging van psigologiese outonomieit, meen Rawlings en Graham (1988:180) dat dit belangrik is dat geskeide vroue leer om hulleself te versorg (“nurture”). Vroue word geleer om teenoor ander versorgend te wees, soos byvoorbeeld kinders en die man, maar nie teenoor hulleself nie. Twee deelnemers se ervaring in hierdie verband was as volg:

- “...ek voel goed oor myself en saam daarmee maak dit dat ek myself weer versorg; ek hou daarvan om my hare te versorg, en kyk weer na my klerekas, versorg my voete en naels...ek is nou weer in 'n patroon soos voor my troue...”
- “...dis lekker om sommer vir my mooi te maak en goed te voel oor myself...”

In hierdie studie is bevind dat deelnemers weer begin tyd maak het om fisies vir hulleself te begin versorg en mooi te maak, soos in die tydperk voor hulle huwelik. Drie van die middeljarige deelnemers het genoem dat die versorging van hulleself hulle eie-waarde en selfrespek verhoog het, eerder as regressie tot die tweede adolessensie-fase soos Wallerstein en Blakeslee (1989) beskryf.

Uit bogenoemde kan dus afgelei word dat geskeide vroue bewustelik iets positief moet doen om die aanpassingsproses te bevorder. Die groei en aanpassing in die post-egskeidingsfase bring mee dat bewustelik uit die gewone roetine uitbeweeg moet word (uitbeweeg uit die “comfort zone”) om persoonlike groei te bevorder.

Hantering van emosies

Textor (1989) meen dat dit is belangrik tydens die terapeutiese begeleiding in die post-egskeidingsfase is dat die geskeide persoon beseft dat hy/sy alleen in beheer is van sy emosies en dat net hy/sy self kan kies om iets aan die toekoms te doen. Die wyse waarop drie van die deelnemers hulle emosies hanteer het, was om bewustelik hulle gedagtes vas te vang, en negatiewe gedagtes om te swaai:

- “...ek kies om niks meer daarmee te doen te hê nie, ek sny dit af uit my lewe, en ek kies dat dit my nie sal ontstel nie (optrede deur gewese man)...verder oordink ek elke plan, ek spring nie net in nie...ek oordink dit, oorweeg dit ek kyk na al my opsies...dit bemagtig my, en ek het hele klomp selfvertroue terug...”
- “...die manier van daardeur werk is heelyd bewustelike oefening...en jy moet maar die heelyd daarop konsentreer, jou emosies en belewenis deurdink en beheer...”
- “...dan moet ek nou sê ek vat nou my gedagtes vas en ek gaan dit nie verder bedink nie...mens gaan nie herstel as jy nie iets bewustelik aan jou emosies en denke doen nie...”

Bogenoemde bewustelike keuses en beheer oor hulle gedagtes, bring nie net ‘n gevoel van bemagtiging en beheer na vore nie, maar bevorder ook die herstelproses. Die deelnemers se ervarings stem ooreen met dié beskryf deur Duffy et al (2002), waar positiewe denke deel was van persoonlike groei.

Verder beklemtoon Wallerstein en Blakeslee (1989) die belangrikheid om te huil, want daardeur word die angs en woede minder, maar dit bring ook perspektief oor wat verloor is. Drie deelnemers het ook die waarde van huil, as deel van die rouproses oor die verliese wat egskeiding meebring, ervaar:

- “...daardie eerste jaar het ek omtrent elke dag gehuil, die tweede jaar het ek so elke derde dag gehuil en nou baie minder...”
- “...daardie eerste ses maande, as ek lus gehad het om te huil....huil ek dan, en ek dink dit het baie gehelp...”

Om te huil oor die verliese van die verlede, hede en die toekoms, is ‘n noodsaaklike deel van die rouproses soos Kübler-Ross (1974) dit beskryf. Net soos by mense wat iemand aan die dood afgestaan het, is die emosies van smart en verliese by egskeiding aanvanklik baie intens, maar dit word mettertyd ligter, soos bogenoemde deelnemer dit beskryf.

Herdefiniëring van verhouding met man

In aansluiting by die hantering van emosies van rou, het een deelnemer genoem dat sy aktief gerou het oor die gesamentlike foto's van haar en haar gewese man, en dat dit ook deel was van die proses van herdefiniëring as enkellopende persoon. Sy het dit soos volg beskryf:

- “...ek het 'n paar aande na die foto's gekyk en gehuil en gehuil....tot dit nie meer fisies seer was nie...ek het myself byna gedwing om te huil en dit was 'n groot deel van my herstel...want dit was deel van my identifikasie, ek is nou alleen, hy is nou nie meer deel van my lewe nie...dit was ook deel van ons afhanklikheid van mekaar, dis nou verby, dis klaar...”

Deur die rouproses te voltooi, het bogenoemde deelnemer ook haar identiteit herdefinieer. Hoewel die man in die foto's haar kinders se vader is, het sy na die fotosessie aanvaar dat sy nie meer met hom getroud is nie en is haar onafhanklikheid in die proses bevestig.

6.2.5 Ontdekking van sterktes

Die wyse waarop deelnemers hulle sterktes ervaar het, die voorbeelde van sterktes en die wyse waarop dit tot voordeel van ander mense aangewend is, word vervolgens bespreek.

Ervaring van sterktes

Prett (1982) is van mening dat geskeide persone wat goed voel oor hulself oor die rigting waarin hulle lewens beweeg, en wie in beheer van hulle lewens voel, beter aanpas in vergelyking met die geskeides wat negatief gevoel het oor hulleself. Die meeste deelnemers in hierdie studie het genoem dat hulle hul eie sterktes begin beseef het, en dat dit vir hulle 'n positiewe ervaring was om sekere eienskappe wat tydens hulle huwelik heeltemal onderdruk was, te herontdek.

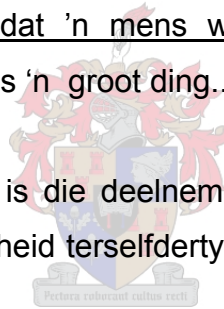
Geskeide vroue leer om hulle situasies te evalueer, hulle opsies te oorweeg en dienooreenvolgens op te tree. Deur onafhanklik as broodwinners op te tree, hou dit vir hulle die waarde in om afhanklikheid van 'n man, as vroeëre perspektief, opsy te

skuif (Arendell, 1986). Deelnemers het die ontdekking van hulle sterktes as volg ervaar:

- “...ek voel al meer hoe ek die sterktes binne my ontdek, en dit was ál die tyd tydens my huwelik so onderdruk...maar eintlik is daar iets binne-in jou wat glad nog nie ontgin was nie...”
- “...ek sê vir my baas, meneer ek is besig om myself weer te ontdek, en ek geniet dit wat ek agterkom...dis nie altyd net nodig dat 'n man jou gelukkig moet maak nie...”
- “...ek voel ek kan dinge nou op my eie aanpak en deurvoer...dit bring 'n wonderlike mate van satisfaksie...dit is vir my belangrik, en my kinders kan nou weer sien ek is in beheer...”
- “...toe ek begin besef het ek is ok, dat ek nie regtig so sleg is as wat (gewese man) my altyd wou laat glo nie...het ek weer begin glo in myself...”
- “...om jouself te ontdek, dat 'n mens waarde het, en daar is positiewe eienskappe ook in jou...dit is 'n groot ding...”

Met die ontdekking van sterktes is die deelnemers se eie-waarde en selfvertroue versterk, terwyl hulle onafhanklikheid terselfdertyd bevestig is; dit stem ooreen met die studie van Arendell (1986).

Voorbeelde van sterktes

Sterktes wat deur die deelnemers ontdek is, word soos volg saamgevat:

- “...ek kan 'n plan maak...ek is 'n “fighter” as daar 'n krisis is, ek het 'n natuurlike aanvoeling om die regte ding te doen...”
- “...my vermoë om onder stres te kan funksioneer, is 'n sterk punt...en verder is ek 'n positiewe mens...al is ek hoe hartseer en al huil ek hoe hard, ek sal nog steeds die voëltjies hoor fluit, en positief dink...”
- “...ek kan besluite neem en dit deurvoer...en ek is trots op myself dat ek dit reggekry het...”

Geskeide vroue ontdek dikwels na egskeiding dat hulle uit hulle afhanklikheid van hulle gewese mans kan breek, vaardige keuses kan maak, en beheer daaroor kan

uitvoer (Rawlings en Graham, 1988:161). In aansluiting hierby, bevestig Arendell (1986) dat geskeide vroue leer om hulle situasies te evalueer, hulle opsies te oorweeg en dienooreenvolgens op te tree. Dit stem ooreen met bogenoemde deelnemer se ervaring. Die vermoë om onder stres sekere kwessies te hanteer en positief te dink, ten spyte van stresvolle situasies, is as sterkte geïdentifiseer. Om besluite te neem en dit deur te voer, bevorder verdere outonomieit.

Sterktes tot voordeel van ander

- “...ek het so goed gevoel oor myself dat ek iemand kon help wat deur ‘n moeilike tyd is...”
- “... mens begin ook meer deernis kry vir ander mense se seerkry, en veral in my situasie waar jy met ander mense werk, dis lekker as jy vir ander kan sê jy verstaan... en dat jy kan help...”

Namate die deelnemers selfvertroue begin ontwikkel het, hulleself goed leer ken het en die sterktes begin benut het, het by drie van die deelnemers die behoefte ontstaan om ook vir ander mense wat trauma beleef, by te staan en vir hulle te help. Hierdie ervaring het ook hulle selfbeeld versterk, en daarmee hulle eie waarde verhoog.

6.2.6 Selfhandhawing

Drie deelnemers het genoem dat hulle tydens hulle huwelik gesukkel het om hulself te handhaaf, hulle kon nie hulle menings en gevoelens uitdruk nie. Hierdie ervaring het ook hulle selfbeeld negatief beïnvloed. Baum, Rahav en Sharon (2005) se studie het aangedui dat die meeste geskeide vroue in hulle studie na egskeiding ‘n positiewe selfbeeld ontwikkel en hulself meer onafhanklik beskou het, meer in beheer van hulle lewens gevoel het en meer verantwoordelik vir hulleself was. In hierdie studie het vier deelnemers dieselfde ervaring gehad en hulle het genoem dat na die egskeiding hulle geleer het om hulself te handhaaf, nie net teenoor hulle gewese man nie, maar teenoor situasies in die algemeen:

- “...daarom is dit noodsaaklik om jouself te leer ken om jouself te handhaaf, dat jy nie mag toelaat dat iemand jou manipuleer nie...eers toe ek uit die situasie is, toe verstaan ek wat manipulasie is...”
- “...ek kan nou opstaan om te sê hoe ek voel of dat ek nie saamstem nie...ek het al sover gekom om konflik ook beter te hanteer...en geleer om ‘n besluit te neem en dit deur te voer...”
- “...verder voel ek ek het ook begin om myself te handhaaf...ek begin al meer op my agterpote staan en begin meer grense stel, byvoorbeeld (sy noem insident)...ek glo hy het daarna meer respek vir my begin kry...”

Sowel Marais (1990) as Walker (1994) noem dat geskeide persone tydens terapeutiese begeleiding vaardighede soos kommunikasie en selfhandhawing moet aanleer as deel van hanteringsmeganismes ter versterking van persoonlike groei. Verder noem Radford et al (1997) dat wanneer die geskeide vrou leer om grense te stel, sy verwagtinge van haarself en die van ander, beperk. Namate deelnemers hulleself leer ken en grense begin stel het, kon hulle ook hulle verhouding met hulle gewese mans beter hanteer.

6.2.7 Rol van werk

Al die deelnemers het ervaar dat hulle werk ‘n groot aandeel gehad het in die genesingsproses en aanpassing in die post-egskeidingsfase. Dit korreleer met die bevindings van Duffy, Thomas en Trayner (2002) dat werksidentiteit verband hou met vroue se selfbeeld en hulle gevoel van waarde in hulle werksomgewing, wat op dié wyse ook die egskedingsaanpassing bevorder. Die deelnemers het hulle werk as volg ervaar:

- “...my werk was vir my amper alles...die oomblik as ek by die werk instap, dan fokus ek op my werk en ek vergeet van my eie probleme. My werk was vir my ‘n absolute anker...”
- “...wat my baie gehelp het, is die feit dat my werk van so ‘n aard is dat ek daagliks in kontak met mense is, dit was ook my genesingsproses op ‘n manier...”

- “en dan het ek my werk gehad wat vir my ‘n goeie afleiding was, dit was die ander deel van my redding en dit het ook gekeer dat ek in depressie verval het...”
- “...ek dink my werk speel ‘n baie belangriker rol as wat ek besef...ek fokus op my werk en sit alles daarin...jy kan sien wat jy insit en wat jy uitkry, jy kry erkenning daarvoor...dit is vir my belangrik dat ek ook daar belangrik voel, dat hulle met respek en waardering kan opkyk na my...”

Voltydse werk het nie net finansiële stabiliteit meegebring nie, maar dit het ook hierdie vroue gehelp met die verhoging in menswaardigheid, deurdat hulle erkenning kry vir die bydrae wat hulle by die werk lewer. Werk het aan die geskeide vrouens identiteit verleen en die kontak met ander mense was ‘n teenvoeter vir depressie.

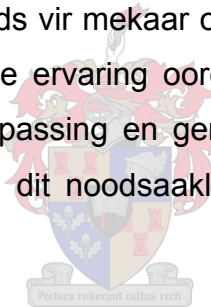
6.2.8 Verhouding met die kinders

Textor (1989) se uitgangspunt dat die toesighoudende ouer se verhouding met die kinders dikwels in ‘n baie hegte verhouding ontwikkel, is ook deur hierdie studie bevestig. Drie van die deelnemers het genoem dat hulle verhouding met hulle kinders na die egskeiding baie verbeter het en dat wedersydse ondersteuning toegeneem het. Een deelnemer wat drie tieners grootmaak, vind dit soms moeilik om grense te stel met dissiplinerende, maar haar ervaring is dat sy baie gegroei het met betrekking tot die hantering van dissipline. Een deelnemer het genoem dat haar verhouding met die kinders dieselfde gebly het, maar dat sy dit as goed kan beskryf. In laasgenoemde geval is die deelnemer se kinders reeds onafhanklik, hoewel een nog van haar vir verblyf afhanklik is. Die deelnemers se verhouding met hulle kinders is as volg ervaar:

- “...dit is die rede waarom dit vir my belangrik is om eers by die sielkundige te bly tot ek “okay” is, want hoe gouer ek ‘okay’ is, hoe gouer is hulle ‘okay’...”
- “...ek besef my verantwoordelikheid teenoor die kinders. As dit met my goed gaan, gaan dit met hulle ook goed. My dogtertjie het dit nou die dag opgemerk toe ek so lekker uit my maag lag: As mamma gelukkig is, is ek ook, en as mamma hartseer is, is ek ook...”

- “...my kinders en ek het nog nader aan mekaar beweeg, en ons het ‘n mate van ondersteuningstelsel vir mekaar opgebou en dis asof die kinders op jou behoeftes ingestel is...ons kommunikasie het ook baie gegroei en ons sien waar ons mekaar nodig het, en ons help en ondersteun mekaar...”
- “...ek kan op ‘n baie beter vlak met my kinders kommunikeer as tydens ons huwelik...daar is nou ‘n besondere band met die kinders...”

Rawlings en Graham (1988) is van mening dat daar in die literatuur en navorsing te lank stilgestaan is by die soeke na probleme in die huisgesinne wat deur enkelmoeders hanteer word. Genoemde skrywers is van mening dat ervarings van “closer emotional ties with the children and enhanced maturity in the children” ook bestaan (Rawlings en Graham 1988:161). In hierdie studie is bevind dat die deelnemers oor die algemeen getuig van verbeterde verhoudings met hulle kinders en van hulle pogings om wedersyds vir mekaar ondersteuning te bied. Verder stem deelnemers met jonger kinders se ervaring ooreen met bevindinge van Spruit en ledema (1998) deurdat hulle aanpassing en gemoedstoestand ook die kinders se aanpassing beïnvloed, daarom is dit noodsaaklik dat hulle hulself op emosionele gebied voed en versorg.

6.2.9 Nuwe identiteit

Wanneer die eerste tydperk van chaos na die egskending deurleef is, begin die groei stelselmatig. Die algemene ervarings wat die deelnemers in terme van persoonlike groei en selfontdekking gehad het, was die begin van ‘n nuwe identiteit en versterkte selfbeeld:

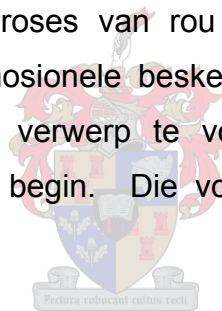
- “...die eerste jaar na my egskending was vir my soos ‘n Sabbatsjaar om weer sin te maak uit die chaos...ek het meer sensitief geraak vir ander se seerkry en hanteer verhoudings nou heeltemal anders, ek is nie meer bang om iets te sê wat my pla nie, verder het ek myself baie goed leer ken...”
- “...om gemaklik te wees met wie ek is en te hou van dinge waarvan ek hou, is vir my nou belangrik...”
- “...ek voel nou so goed en onafhanklik en lekker...”

- “... ding wat ek geleer het, en dit was voorheen ‘n negatiewe ding, ek wou altyd in beheer wees van alles...ek leer nou myself om die positiewe ding van in beheer wees aan te leer...ek sorg dat ek nou verantwoordelikheid vat vir dit wat ek nou moet doen...ek het nie geweet wie ekself is nie, maar deur die egskeiding het ek myself goed leer ken...”

Deelnemers het hulleself beter leer ken, is meer gemaklik met wie hulle is, neem verantwoordelikheid vir hulle eie gevoelens en voel goed en onafhanklik. Bogenoemde ervarings van deelnemers stem ooreen met Everett en Lee (2006) se mening dat egskeiding nie net ‘n negatiewe en destruktiewe ervaring is nie, maar dat dit ook ‘n nuutgevonde identiteit en groei na vore bring.

6.2.10 Nuwe verhoudings

Nichols (1993) maak melding van oorgangsverhoudinge na egskeiding en meld dat die doel daarvan is om die proses van rou te ondersteun, geskeides weer selfvertroue te gee en as ‘n emosionele beskerming te dien teen die primitiewe kinderlike vrees om verlaat en verwerp te voel. In hierdie studie het twee deelnemers ander verhoudings begin. Die voordele wat die verhoudings bied, onderskryf Nichols se mening:

- “...hierdie nuwe vriend het my weer geleer om te lag, en my eie emosies te verstaan...”
- “...jy voel weer reg om iemand te ontmoet, en ons het baie lekker gesels, dit is vir my baie belangrik...”

Die deelnemers se ervaring dat hulle egter heimlik bewus bly van die feit dat hulle persoonlike groei en die kinders se welsyn belangriker is as ‘n verhouding wat genoemde aspekte kan skade berokken, stem ooreen met gevoelens van deelnemers aan Arendell (1986) se studie. Die behoefte aan nuwe verhoudings het veral by die jonger deelnemers sterk na vore gekom. Indien sekuriteite soos hulle kinders en persoonlike groei in gedrang kom, is hulle bereid om die verhouding te verbreek:

- “...my kinders ‘n is groot deel daarvan, hy het hard probeer om sy liefde en aandag te gee, maar hy het soms isigrimmig en knorrig geraak...(daarom) het ek vir hom gesê dit gaan nie werk nie...”

Die ander drie deelnemers het die behoefte aan mansgeselskap uitgespreek, maar is nog nie gereed om die kinders met ‘n nuweling in die huishouding te deel nie. Dit is asof hulle die voordele van persoonlike groei, koester en wil beskerm, daarom het dié deelnemers genoem dat hulle gereed voel vir vriendskapsverhoudings, maar nog nie gereed is vir ernstige verhoudings wat hulle nuut-ontdekte identiteit en persoonlike sterktes kan belemmer nie.

Die assessering van hierdie vrouens se persoonlike groei word gedoen teen die agtergrond van die ongelukkigheid tydens die egskeiding, die emosionele chaos en identiteitskrisis van die eerste paar maande na egskeiding, die pyn van verlies van vriende en die onsekerheid oor hoe die egskeiding die kinders se toekoms gaan beïnvloed.

6.3 SAMEVATTING

Hoewel egskeiding gesinsverbrokkeling en gepaardgaande emosionele pyn veroorsaak, bied dit ook geleentheid vir persoonlike groei en selfontdekking. In die proses van egskeiding het baie vroue hulleself leer ken, hulle sterktes ontdek, hulleself leer handhaaf en die positiewe eienskappe wat vir jare in hulle huwelik onderdruk was, herontdek. Persoonlike groei word ervaar as die teenvoeter van die trauma van egskeiding en kan op sigself as ‘n bemagtigingsproses beskou word.

HOOFSTUK 7

GEVOLGTREKKINGS EN AANBEVELINGS

7.1 INLEIDING

Die doel van hierdie studie was om maatskaplike werkers en terapeute se begrip vir die ervarings en persepsies van geskeide vroue tydens die aanpassing in die post-egskeidingsfase, te bevorder. Om hierdie doel te bereik is die volgende doelwitte geformuleer, naamlik:

Om deur middel van 'n literatuurstudie die egskedingsproses en die invloed daarvan op die gesin in oënskou te neem, sowel as die geskeide vrou se posisie ten opsigte van haar aanpassing in die post-egskedingsfase te verken en te bespreek.

Verder is die bydrae van die maatskaplike werker tydens egskedingsintervensie vanuit verskeie teoretiese perspektiewe bespreek en deur middel van 'n kwalitatiewe ondersoek die ervarings en persepsies van die geskeide vrou in die post-egskedingsfase ondersoek en beskryf.

Tydens die data-analise is vier sentrale temas geïdentifiseer, naamlik spanning, spiritualiteit, ondersteuning en persoonlike groei. Die gevolgtrekkings en aanbevelings sal dienooreenkomstig per tema aangebied word.

7.2 GEVOLGTREKKINGS EN AANBEVELINGS

Die volgende gevolgtrekkings is gemaak uit die bevindings van die empiriese navorsing.

7.2.1 Gevolgtrekkings wat verband hou met Tema Een: Spanning

Uit die deelnemers se ervaring oor spanning is die volgende sub-temas geïdentifiseer: Finansiële spanning, spanning oor gesondheid, spanning weens die oorbelading van rolle, spanning in die verhouding met die gewese man, en die beleving van egskeding in die platteland.

Finansiële spanning is deur al die deelnemers aangedui as die moeilikste faktor na egskeding, maar kan ook beskou word as die faktor wat aanpassing in die post-egskedingsfase strem. Die feit dat die enkelmoeders met een salaris moet beplan,

bring mee dat dit op finansiële gebied oor oorlewing gaan. Geskeide vroue wat tydens hulle huwelik reeds ernstige finansiële probleme ondervind het weens die gewese man se patroon van werkloosheid, finansiële onverantwoordelikheid en skuld, ervaar dat hulle finansiële nou meer in beheer van hulle finansies voel. Dit vrywaar hulle egter nie van voortdurende spanning oor finansiële oorlewing nie. Begrotings word haarfyn uitgewerk, en die afhanklike kinders se behoeftes kry voorkeur bo die enkelmoeder se behoeftes.

By middeljarige geskeide vroue bring egskeiding spesifieke verliese mee, want sy het haar lewe lank saamgebou aan 'n droom wat sy nie na haar aftrede kan geniet nie. Ontduiking van onderhoud deur die gewese man, bring verdere spanning mee wat gepaard gaan met die onderhandeling en betaling van prokureurs. Verder bring finansiële spanning ook 'n beperking op sosiale gebied mee, aangesien ontspanning en sosialisering met finansiële uitgawes meebring.

Die spanning wat met finansies gepaard gaan, het ook 'n invloed op geskeide vroue se gesondheid. Psigo-somatiese simptome soos angs, hartkloppings, maagpyn, gewigsverlies, slaapstoornisse en hoofpyne kom voor. Die hantering van hierdie spanning bring verdere mediese uitgawes mee. Terselfdertyd lei die oorbelading van rolle, veral met betrekking tot afhanklike kinders, tot kroniese moegheid terwyl tyd vir fisiese oefening en deelname aan sport en ontspanning in gebreke bly.

As enkel-ouer ervaar geskeide vroue probleme met die dissiplinerende en versorging van kinders, terwyl hulle soms oorweldig voel deur die emosionele verlies van die ander ouer (Carter en McGoldrick, 1989:373). Spanning ontstaan uit die verantwoordelikhede rondom die verskillende rolle van opvoeder, huisbestuurder, broodwinner en versorger.

Intense spanning word aanvanklik beleef met betrekking tot die verhouding met die gewese man. Kontak met die gewese man bring onderdrukte emosies na die oppervlak, wat vanuit 'n Sisteem-Perspektief ook 'n invloed op die kinders het. Met verloop van tyd word die spanning egter minder: dit blyk asof geskeide vroue met jonger kinders genoodsaak is om ter wille van die kinders, die verhouding met die gewese man te herdefinieer na 'n saakliker verhouding as voorheen. By al die

deelnemers bestaan die hoop om tog in die toekoms op beskaafde wyse met mekaar te kommunikeer. Sosiale geleentheid soos familiebyeenkomste wek intense spanning, en word met omsigtigheid hanteer. Deelnemers ervaar dat egskeiding in die platteland groter spanning meebring, weens die feit dat almal mekaar ken. Skuldgevoelens, verwerping en die soeke na sosiale aanvaarding word intens in die platteland beleef en geskeide vroue voel emosioneel meer ontbloot as in die stad.

Samevattend kan die gevolgtrekking gemaak word dat plattelandse geskeide vroue tydens die aanpassingsfase intense spanning beleef met betrekking tot finansies, haar verhouding met die gewese man en die oorbelading van rolle as enkel-moeder. Hierdie spanning het 'n direkte invloed op haar gesondheid, algehele welstand en aanvanklike oorlewingstryd direk na die egskeiding.

Aanbevelings met betrekking tot spanning

Maatskaplike werkers en terapeute moet bewus wees van die bronne wat spanning veroorsaak, soos blyk uit die gevolgtrekkings. Om geskeide vroue se spanning te verlig, moet maatskaplike werkers en terapeute:

- Duidelike leiding gee met betrekking tot finansiële beplanning en begroting sowel as die uitskakeling van onnodige uitgawes;
- Praktiese hulp voorstel met die oorbelading van rolle;
- Selfhandhawingstegnieke vir geskeides aan die hand doen ter bevordering van die verhouding met die gewese man;
- Praktiese tegnieke vir die vermindering van spanning om gesondheid te bevorder, aanbied. In hierdie verband stel Marais (1992) ontspanningstegnieke voor as teenvoeter vir spanning.

7.2.2 Gevolgtrekkings wat verband hou met Tema Twee: Spiritualiteit

In die tema van spiritualiteit word die volgende sub-temas toegelig, naamlik: spirituele krisis, besluit om te skei, spirituele verdieping, vorming van identiteit, rol van die kerk en die verloop van woede tot hoop.

Vanweë die deelnemers se sterk godsdienstige oriëntasie, is egskeiding as 'n geloofskrisis ervaar. Van die deelnemers het aanvanklik ervaar dat hulle deur God verlaat is, en het selfs woede teenoor God gehad. Die ander deelnemers het egter ervaar dat hulle afhanklikheid van God bevestig en versterk is, terwyl die krisis van egskeiding by almal uiteindelik tot 'n spirituele verdieping gelei het. Die sentrale tema van hoop vir die toekoms deur geloof in God, het sterk na vore gekom.

Deelnemers het geworstel met die besluit om te skei, aangesien dit teen hulle spirituele oriëntasie, en ook agtergrond, ingedruis het. Hulle het beleef dat hulle as't ware eers by God moet verbykom om die stap tot egskeiding te neem. Hulle betrokkenheid by die kerk, het die besluit om te skei, verder bemoeilik.

Spiritualiteit het in deelnemers se lewe die egskeidingsherstel gefasiliteer. Die vorming van identiteit, selfvergifnis, en selfaanvaarding was vir almal 'n belangrike aspek van die herstel na egskeiding en hulle het ervaar dat dit slegs vanuit 'n spirituele konteks beleef kon word. Die kerk word dus ook ervaar as 'n simbool van spirituele en emosionele herstel, en aanvaarding as deel van die kerkgemeenskap bevorder dus die geskeide vrou se identiteit. Die spirituele krisis wat geskeide vroue tydens egskeiding en daarna beleef, stem ooreen met Kübler Ross (1974) se rouproses wat verloop vanaf woede tot hoop.

Samevattend kan die gevolgtrekking gemaak word dat geskeide vrouens in die platteland hulle egskeiding as 'n spirituele krisis ervaar, aangesien die besluit om te skei, indruis teen hulle spirituele oriëntasie en opvoeding. Verder speel spiritualiteit 'n belangrike rol in die fasilitering van egskeidingsherstel met betrekking tot die vorming van identiteit, selfvergifnis, selfaanvaarding, en aanvaarding binne die gemeenskap.

Aanbevelings met betrekking tot spiritualiteit

Maatskaplike werkers en terapeute wat 'n spirituele dimensie tot die mens-in-sy-omgewing konsep toevoeg, sal beter begrip vir die kliënt met betrekking tot sy/haar sterktes ter bevordering van die aanpassingsproses hê (Cornett, 1992), daarom word aanbeveel dat maatskaplike werkers en terapeute:

- Kennis sal dra van kerklike ondersteuningsgroepe vir geskeide vroue in die platteland, of selfs groepe in hierdie verband begin;
- Bewus sal wees van bronne uit die gemeenskap wat geskeide persone kan benut vir die verwerking van hulle spirituele gesondmaking, soos byvoorbeeld lewensverrykingskampe;
- Nouer sal saamwerk met geestelike leiers om die spirituele behoeftes van geskeide persone te identifiseer, en die proses van opvoeding in dié verband te fasiliteer.

7.2.3 Gevolgtrekkings met betrekking tot Tema Drie: Ondersteuning

In die tema oor ondersteuning het die volgende sub-temas ontvou, naamlik: ondersteuning deur familie, gewese skoonfamilie, gesamentlike vriende, enkellopende vriende, ondersteuning van kerk, professionele ondersteuning en algemene ondersteuning in die platteland.

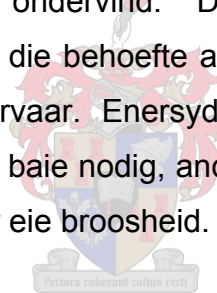
Die ondersteuning wat deelnemers van die familie ontvang het, lê meer op 'n emosionele aanvaardingsvlak. Kortstondige finansiële bystand deur ouers is baie waardeer, maar die uitdaging om sou gou as moontlik onafhanklik te funksioneer, was belangrik. Ondersteuning vanaf skoonfamilie, veral wanneer jonger kinders betrokke is, word waardevol geag. Dit blyk asof die verhouding met skoonouers mettertyd verdwyn, veral wanneer daar nie meer afhanklike kinders is om die bande te versterk nie, en andersyds wanneer daar nie 'n sterk emosionele band met die skoonouers was tydens die huwelik nie.

Die verlies aan gesamentlike vriende versterk die gevoel van verwerping en eensaamheid, veral in die platteland waar mense mekaar dikwels by sosiale funksies teëkom. Geskeide vroue voel dat hulle nêrens inpas nie en word nie meer na funksies soos etes saam met getroude pare genooi nie. Hulle voel dat getroudes hulle as 'n bedreiging beskou: vir die vrou bestaan vrese dat sy te veel aandag aan die man sal gee, en die man word dikwels herinner aan die feit dat sy eie huwelik broos is en is daarom bang dat die geskeide vrou sy vrou sal aanmoedig om te skei. Die behoefte aan mansvriende as ondersteuningsbron, kom sterk na vore. Hierdie ondersteuningsbehoefte dui nie op seksuele aangetrokkenheid nie, maar is geleë in

die feit dat geskeide vroue se sosiale lewe en beroepe hoofsaaklik uit ander vroue bestaan.

Die grootste bron van ondersteuning kom dus van enkellopende persone wat self deur die trauma van egskeiding of die dood gegaan het. Die feit dat enkellopende vriende of vriendinne nie aan 'n verhouding verbind is wat om aandag kompeteer nie, maak ondersteuning gemaklik, maar ook onontbeerlik. Mense wat deur dieselfde trauma is, weet watter gevoelens geskeide persone ervaar, daarom kan hulle op die behoeftes van geskeide vroue reageer.

Ondersteuning van die kerk is verskillend ervaar. Selgroepe binne die geloofsgemeenskap was van onskatbare waarde met betrekking tot praktiese hulpverlening, terwyl dit die behoefte aan sosiale en spirituele aanvaarding versterk het. Met betrekking tot spirituele ondersteuning van die geestelike leiers, was 'n groot leemte aan ondersteuning ondervind. Die voortdurende ambivalensie wat geskeide vroue ondervind tussen die behoefte aan ondersteuning en die uiting van haar behoeftes, word baie sterk ervaar. Enersyds het sy ondersteuning as deel van die herstel en aanpassingsproses baie nodig, andersyds herinner die bekendmaking van haar behoeftes haar aan haar eie broosheid.

Professionele ondersteuning word as 'n noodsaaklike komponent beskou, maar weens die gebrek aan geld, vind hierdie ondersteuning nie plaas nie. Ondersteuning in die platteland word verskillend deur geskeide vroue ervaar, en dit wil voorkom asof die persoonlikheid van die vroue sowel as die omstandighede wat met die egskeiding gepaard gegaan het, met ondersteuning verband hou. Sommige geskeide vroue reik makliker uit en besef dat hulle hulle behoeftes moet bekend maak, terwyl ander eerder onttrek.

Samevattend kan die gevolgtrekking gemaak word dat geskeide vrouens in die platteland 'n gebrek aan ondersteuningsnetwerke ondervind. Die verandering in die verhouding met die skoonfamilie, veral waar jonger kinders betrokke is, sowel as die verlies aan gesamentlike vriende, versterk die gevoel van verwerping. Die grootste bron van ondersteuning kom van enkellopende persone wat self deur die trauma van 'n egskeiding of die dood gegaan het, sowel as ondersteuning deur die selgroepe.

Spirituele ondersteuning vanaf geestelike leiers en professionele ondersteuning weens 'n tekort aan geld word as leemtes in terme van ondersteuning ervaar.

Aanbevelings met betrekking tot ondersteuning

Vanuit die Sterkte- en Ekologiese Perspektief moet geskeide vroue verbind word aan ondersteuningsbronne waarmee hulle gemaklik is. Daar word dus aanbeveel dat maatskaplike werkers en terapeute:

- Tydends intervensie aandag sal verleen aan die hantering van verliese van gesamentlike vriende en verhoudings met skoonouers, sowel as die aanleer van sosiale vaardighede vir die bou van nuwe vriendskappe;
- Geskeide vroue sal aanmoedig om in te skakel by selgroepe as bron van ondersteuning, nie net vir praktiese hulpverlening nie, maar dat dit ook die behoefte om iewers te behoort, sal vervul;
- Bewus sal wees van die persoonlikheidsamestelling van die geskeide vrou met wie sy werk, sodat die voor- en afkeure van ondersteuningswyses uit die gemeenskap ooreenstem met die behoeftes van die kliënt;
- Werkgewers op professionele wyse met finansiële ondersteuning kan betrek, om so die leemte aan professionele leiding te ondervang. Daar moet gekyk word na die aanbieding van ondersteuningsgroepe deur privaat maatskaplike werkers, wat werkgewers kan motiveer word om 'n finansiële bydrae te lewer. Gesien teen die agtergrond van Setas wat aandring op opleiding van vaardighede binne werksverband, kan die samestelling en aanbieding van sodanige opleidingsprogram in groepverband van waarde wees.

7.2.4 Gevolgtrekkings met betrekking tot Tema Vier: Persoonlike groei

In die tema van persoonlike groei, het die volgende sub-temas na vore gekom, naamlik verligting van spanning, innerlike dryfkrag, objektiewe denke, bewustelike neem van stappe, ontdekking van sterktes, selfhandhawing, rol van werk, verhouding met kinders en nuwe verhoudinge.

Behalwe die emosionele pyn en verbrokkeling van gesinsbande wat egskeiding meebring, ervaar geskeide vroue in die aanpassingstydperk ook die positiewe kant van persoonlike groei en ontwikkeling. Die belewing van die aanvanklike gevoel

van verligting na die egskeiding, hou grootliks verband met die kontras van die voorafgaande intense spanning wat hulle tydens die besluitnemings- en egskeidingsfase beleef het. Deelnemers het 'n innerlike dryfkrag ontdek wat hulle onafhanklikheid en toekomsgerigtheid versterk het.

Retrospeksie en gepaardgaande objektiewe denke vind met verloop van tyd plaas. Met die terugblik word die oorsake van egskeiding op 'n meer rasionele, as emosionele vlak beleef, en volgens Wiseman (1975) word daar weg beweeg van die verlede na die huidige funksionering en beplanning vir die toekoms. Hierdie proses van persoonlike groei word versterk deur die bewustelike neem van stappe, soos byvoorbeeld die lees van boeke, bywoon van kampe, die terapie van tuinwerk, bywoon van opbouende geleenthede soos musiekkonserte, fisiese oefening en die uitreik na vriende.

Tydens die bewustelike neem van stappe, is die waarde van rou oor verliese, noodsaaklik. Die waarde wat fototerapie as deel van die rouproses vir een deelnemer ingehou het, was ook 'n bewustelike stap om die herdefiniëring van haar verhouding met haar gewese man, te bewerkstellig. Die opsoek van gesamentlike vriende het 'n mate van klarigheid oor die verlede meegebring, maar daardeur is ook bevestiging verkry van die oorsake van die egskeiding.

In die proses van persoonlike groei het geskeide vroue hulle sterktes opnuut ontdek, wat dikwels tydens die huwelik onderdruk was. Sterktes soos uithou vermoë, die neem en deurvoer van besluite, bemeestering van take soos finansiële beplanning, rolle van broodwinner en versorger, sowel as positiewe denke in moeilike omstandighede, bevorder die aanpassingsproses en versterk selfvertroue en onafhanklikheid. Met die aanleer van selfhandhawingsvaardighede, word sterker grense gestel in die verhouding met die gewese man, en word dit op 'n minder emosionele wyse hanteer. Die ontdekking en benutting van sterktes is bemagtigend wat verdere hoop vir die toekoms bied.

Dit blyk dat die verhouding met die kinders in die aanpassingstydperk versterk is en dat wedersydse ondersteuning ervaar word. Geskeide vroue met jonger afhanklike kinders ervaar dat hulle algehele welstand 'n invloed op die kinders het, daarom is

dit belangrik dat hulle na hulleself op emosionele gebied moet omsien. Die rol van werk hou bepaald by geskeide vroue verband met die vorming van 'n positiewe identiteit. Dit verskaf nie net finansiële sekuriteit nie, maar die erkenning wat hulle vir hulle bydrae ontvang, versterk hulle menswaardigheid, en terselfdertyd is die kontak met ander mense 'n bron van ondersteuning.

Die behoefte aan nuwe vriendskappe met mans, wat veral die behoefte aan kameraadskap vervul, kom sterk na vore. Dit wil tog voorkom asof sommige deelnemers met afhanklike kinders, die voordele van persoonlike groei wil koester en beskerm, en daarom nie te vinnig in ernstige verhoudings betrokke wil raak nie.

Die evaluering van geskeide vroue se persoonlike groei in die aanpassingstydperk na egskeiding, vind plaas teen die agtergrond van intense ongelukkigheid tydens die huwelik, emosionele chaos tydens die egskeiding, pyn, en die verlies van vriende en die onsekerheid oor hoe die egskeiding die kinders se toekoms gaan beïnvloed. Hoewel egskeiding 'n traumatiese lewenservaring is, is daar by die deelnemers 'n innerlike dryfkrag om te oorleef en terug te veg.

Samevattend kan die gevolgtrekking gemaak word dat geskeide vroue tydens hulle aanpassing 'n innerlike dryfkrag ontdek wat hulle onafhanklikheid en toekomsgerigtheid versterk. Terselfdertyd word sterktes ontdek, soos deursettingsvermoë, om besluite te neem en deur te voer, en take wat verdere selfvertroue en onafhanklikheid stimuleer, te bemeester. Verder kan die gevolgtrekking gemaak word dat die rol van werk bepaald by geskeide vroue die vorming van positiewe identiteit bevestig. Die behoefte aan nuwe verhoudings met mans hou verband met kameraadskap, maar die emosionele welstand van hulle jonger kinders, sowel as die voordele van persoonlike groei, word belangriker geag as onstabiele verhoudings met mans.

Aanbevelings met betrekking tot persoonlike groei

Indien die inhoud van die Sterkte-Perspektief as praktykraamwerk vir geskeide vroue benut word, kan dit terselfdertyd vir die kliënt bemagtigend wees. Dit word aanbeveel dat maatskaplike werkers en terapeute tydens intervensie met geskeide vroue op die volgende aspekte fokus:

- Identifiseer die sterktes van die geskeide vrou en fokus daarop;
- Werk deur die verliese wat nodig is om by persoonlike groei uit te kom;
- Versterk ondersteuningsnetwerke om die gevoel van “behoort aan” te vestig;
- Fokus op die geskeide vrou se prestasies en versterk dit;
- Intervensie moet plaasvind vanuit die standpunt dat trauma soos egskeiding skadelik is, maar dat dit ook ‘n bron van persoonlike groei en bemagtiging kan wees;
- Evalueer die voor- en nadele van ‘n nuwe mansvriend en die invloed wat hy op die persoonlike groei en emosionele welstand van die kinders het.

7.2.5 Aanbevelings ten opsigte van verdere navorsing

Die volgende areas van verdere navorsing word aanbeveel:

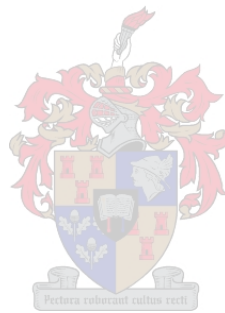
- ‘n Longitudinale studie soos in hierdie studie gedoen is, oor ‘n tydperk van vyf en tien jaar.
- Die invloed van persoonlikheidsfaktore by die aanpassing van geskeide vroue in die post-egskeidingsfase.
- Geskeide vaders se persepsies en ervarings van hul aanpassing in die post-egskeidingsfase in die platteland.

7.2.6 Navorsers se refleksie op die studie

Die literatuurstudie tydens hierdie navorsing was vir my ‘n lewensverrykende ervaring. Ek moes myself dikwels dissiplineer om nie te wyd te lees nie, en gefokus te bly by die navorsingsonderwerp. Die kwalitatiewe aard van die ondersoek en die gepaardgaande in-diepte onderhoude, het uitstekend gepas by die aard van die navorsing. Daardeur kon ek, soos Leedy en Omrod (2001:153) dit beskryf, probeer om mense se persepsies, perspektiewe en die begrip van ‘n spesifieke situasie, te verkry. Ek was dikwels verstom oor hoe die ervarings van vroue wat hulle in hierdie situasie bevind, ooreenstem met die literatuur wat wêreldwyd beskikbaar is.

Voor die studie het ek myself as ‘n leek op die gebied van egskeiding beskou. My betrokkenheid by ‘n groep geskeide vroue in die platteland, wat deur die kerk geïnisieer is, het my oë en hart oopgemaak vir die problematiek van egskeiding.

Terselfdertyd het ek ook bewus geword van die ander kant van egskeiding, naamlik selfkennis en persoonlike groei wat geskeide vroue in die aanpassingsfase opdoen. My wens is dat hierdie navorsingstuk 'n bydrae sal lewer vir terapeute in Suid-Afrika, veral in die platteland, en dat hulle met ander oë na die beradingsproses sal kyk.

BRONNE

- Alpaslan, A.H. 2003. ***Reflections on the experiences and needs of adolescents who have attempted suicide: a qualitative study.*** Maatskaplike Werk, 39(3) 251-269.
- Alpaslan, A.H. 2005. ***Egskeidingsbegeleiding in die na-egskeidingsfase: 'n Program vir praktisyns.*** Ongepubliseerde handleiding vir praktisyns.
- Amato, P.R. & Rezac, S.J. 1994. ***Contact with non-residential parents, interpersonal conflict, and children's behaviour.*** Journal of Family Issues, 15, (2): 191-207.
- Amato, P.R. 2000. ***The consequences of divorce for adults and children.*** Journal of Marriage & the Family, 62:1269 – 1287.
- Arendell, T. 1986. ***Mothers and divorce: Legal, economic, and social dilemmas.*** California: University of California Press.
- Ahrons, C.R. & Rodgers, R.H. 1987. ***Divorced families: A Multidisciplinary developmental view.*** New York: W.W. Norton & Company.
- Babbie, E. 2001. ***The practice of social research, 9th ed.*** Belmont: Wadsworth.
- Basson, H. 2002. ***Die belewinge van die adolossent in die enkelouergesin as gevolg van egskeiding.*** Ongepubliseerde M.A.-Tesis, Departement Opvoedkunde, Pretoria: Universiteit van Suid-Afrika.
- Baum, N. 2004. ***On helping divorced men to their losses.*** American Journal of Psychotherapy, 58(2):174-184.
- Baum, N. Rahav, G. & Sharon, D. 2005. ***Changes in the self-concepts of divorced women.*** Journal of Divorce and Remarriage, 43 (1/2):47 – 69.
- Bezuidenhout, A.E. 2000. ***Toesig en beheer van kinders.*** Ongepubliseerde M.A.-Tesis, Bloemfontein: Universiteit van die Vrystaat.

- Bloom, B.L., Hodges, W.F., Kern, M.B., & McFaddin, S.C. 1985. ***A preventative intervention program for the newly separated: Final evaluations.*** American Journal of Orthopsychiatry, 55:9–26.
- Bogolub, E.B. 1995. ***Helping families through divorce: An eclectic approach.*** New York: Springer Publishing Company.
- Bohannon, P. 1970. ***Divorce and after.*** New York: Doubleday & Company.
- Bons-Storm, R. 1996. ***The incredible woman: listening to women's silences in pastoral care and counseling.*** Nashville: Abingdon Press.
- Boon, C. 2001. ***Women coping with divorce through social support.*** Ongepubliseerde M.A.-Tesis, Departement Sielkunde, Pretoria: UNISA.
- Brewer, B.G. & Rawlings, E.I. 1993. ***Feminist therapy with "Single Again" mothers: A case analysis.*** Journal of Training and Practice in Professional Psychology, 7(1):26-34.
- Broderick, C.B. 1993. ***Family process: Basics of family systems theory.*** London: Sage Publications Inc.
- Brown, F.H. 1989. ***The post-divorce family, in The changing family life cycle,*** ed. Carter, B. & McGoldrick, M., 2nd ed., Boston: Bacon & Allyn.
- Buitendach, C.H. 1987. ***'n Kwalitatiewe ontleding van die gevoelens en probleme wat vroue in die egskedingsproses ondervind.*** Ongepubliseerde M.A.-Tesis, Johannesburg: Randse Afrikaanse Universiteit.
- Buitendach, C.H. 1990. ***Die ontwikkeling en evaluering van 'n groepwerkprogram in egskedingsberaad.*** Ongepubliseerde Doktorale verhandeling, Johannesburg: Randse Afrikaanse Universiteit.
- Cammaert, L.P. & Larsen, C.C. 1988. Feminist Framework of Psychotherapy. In Dutton-Douglas en Walker (eds) ***Feminist psychotherapies: Integration of therapeutic and feminist systems.*** New Jersey: Albex Publishing Corporation.
- Carmody, D. L. 1991. ***Spirituality as empowerment.*** Studies in Formative Spirituality, 12:23–33.

Carter, B. & McGoldrick, M. 1989. ***The changing family life cycle***. 2nd Edition. Boston: Bacon & Allyn.

Charney, I.W. 2006. ***Staying together or separating and divorcing: Helping couples process their choices*** in: C. Everett en R. Lee (eds) *When Marriages fail*. United States: Haworth Press, Inc.

Chireboga, D.A. & Catron, L.S. 1991. ***Divorce: Crisis, challenge or relief?*** New York: New York University Press.

Clapp, G. 2000. ***Divorce and new beginnings: An authoritative guide to recovery and growth, solo parenting, and step families*** (2nd.ed.) New York: Wiley.

Corey, G. 2005. ***Theory and practice of counselling and psychotherapy*** (7th ed) USA: Brooks/Cole Company.

Cornett, C. 1992. ***Towards a more comprehensive personology: Integrating a spiritual perspective into social work practice***. *Social Work*, 37 (2):101-102.

Creswell, J.W. 1994. ***Research design: Qualitative approaches***. London: Sage Publications.

Cronjé, D.S.P. & Heaton, J. 1999. ***Die Suid-Afrikaanse familiereg***. Butterworths: Durban.

Cummings, E.M. & Davies, P. 1994. ***Children and marital conflict. The impact of family dispute and resolution***. The Guildford Press: United States of America.

De Jong, M. 2002. ***Egskeidingsbemiddeling in Suid-Afrika: 'n Vergelykende studie***. Ongepubliseerde Doktorale Verhandeling, Regsfakulteit, Pretoria: UNISA.

De Klerk, W. C. 2002. ***Rekonstruksie van lewe na egskeiding***. Ongepubliseerde Doktorale Verhandeling, Departement Teologie, Pretoria: UNISA.

Delport, J. 2002. ***'n Maatskaplikewerk bemagtigingsprogram vir ouers en kinders geraak deur egskeiding***. Ongepubliseerde M.A.-Tesis, Maatskaplike Werk, Potchefstroom:Potchefstroom Universiteit vir CHO.

Delpont, C.S.L. & Fouché, C.B. 2005. The place of theory and literature review in the qualitative approach to research. In De Vos et al (Ed.), **Research at grass roots**, pp. 261-266. Pretoria: Van Schaik Publishers:261-266.

De Vos, A., Strydom H., Fouché, C.B., Poggenpoel, M. & Schurink, E.W. 1998. **Research at grass roots – A primer for the caring professions**. Pretoria: Van Schaik Publishers.

De Vos, A.S. Strydom, H., Fouché, C.B. & Delpont, C.S.L. 2005. **Research at grass roots**. Pretoria: Van Schaik Publishers.

Dreman, K. 1999. **The experience of divorce and separation in the family: a dynamic systems perspective**, in E. Freydenburg (Ed). *Learning to cope: Developing as a person in Complex Societies*. New York: Oxford University Press:150-171.

Dreman, S. 1993. **Research programme on marriage and family life**. In Braude, D.R. (Ed), *Children and families in distress*. Pretoria: HSRC.

Dreman, S. 2000. **The influence of divorce on children**. *Journal of Divorce and Remarriage*, 32 (3/4):41–71.

Dreman, S., Spielburger, C. & Fried, R. 1999. **The experience and expressions of anger in divorce mothers: Effects on behaviour problems in children**. *Journal of Divorce and Remarriage*, 3 (2):25–44.

Duffy, M.E., Thomas, C., Trayner, C. 2002. **Women's reflections on divorce: Ten years later**. *Health Care for Women International*, 23:550–560.

Dutton-Douglas, M. & Walker, L.E. 1988. **Feminist psychotherapies: Integration of therapeutic and feminist systems**. United States of America: Ablex Publishing Corporation.

Egan, G. 1990. **The skilled helper: A Systematic approach to effective helping**. (4 th ed.) California: Brooks/Cole Publishing Company.

Emmery, R.E. 1999. **Marriage, divorce and children's adjustment**, (2nd ed.) London: Sage Publications Inc.

Everett, C.A. & Lee, R.E. 2006. ***When marriages fail: Systemic family therapy interventions and issues***. United States: Haworth Press Company.

Everett, C.A. & Volgy, S.S. 1991. Treating divorce in family-therapy practice, in Gurman, A.S. & Kniskern, D.P. (eds), ***Handbook of family therapy***: 502-536. New York: Brunner/Mazel.

Fourie, D.P. 1992. ***'n Huweliksberaadmodel vir huwelike waarin buite-egtelike verhoudings voorkom***. Ongepubliseerde Doktorale Verhandeling, Departement Maatskaplike Werk, Stellenbosch: Universiteit Stellenbosch.

Folb, S.G. 1993. ***Attorney's attitudes to divorce mediation, with particular attention to the social worker's role in developing a collaborative approach***. M.A.-Tesis, Departement Maatskaplike Werk, Pretoria: UNISA.

Folberg, J. & Taylor, A. 1984. ***Mediation: A complete guide to resolving conflicts without litigation***. San Fransisco: Jossey-Bass.

Freeman, J. 1984. ***Women, a feminist perspective***. California: Mayfield Publishing Company.

Germain, C.B. & Gitterman, A. 1996. ***The life model of social work practice*** (2nd ed). United States of America: Columbia University Press.

Gitterman, A. 1991. ***The handbook of social work practice with vulnerable populations***. New York: Columbia University Press.

Gurman, A.S. & Kniskern, D. 1991. ***Handbook of family therapy: Volume 2***. United States of America: Brunner/Mazel.

Goldenburg, H. & Goldenburg, I. 1998. ***Counseling today's families***. (3rd ed.) Pacific Grove: Brooks/Cole Publishing Company.

Goldsmith, J. 1982. The post divorce family system. In F. Walsh (Ed) ***Normal family processes***. New York: The Guildford Press.

Granfold, D.K. 1989. Post-divorce treatment. In Textor, M.R. (Ed) 1989. ***The divorce and therapy handbook***. London: Jason Aronson: 197–219.

Greeff, M. 2005. Information Collection: Interviewing. In De Vos et al, **Research at grass roots**, Pretoria: Van Schaik Publishers: 286-313.

Greeson, C.A., Hallingsworth, M. & Wasburn, M.P. 1991. **The divorce recovery guide**. Oregon: Questar Publishers.

Guttman, H.A. 1991. **Systems theory, cybernetics and epistemology**. In Gurman & Kniskern (Eds.) Handbook of Family Therapy, (2): 41-60.

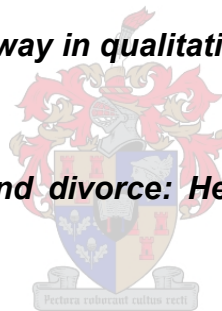
Haynes, J.M. 1981. Divorce Mediation. New York: Springer Publishing Company.

Hatch, J.A. 2002. **Doing qualitative research in education settings**. United States of America: State University of New York Press.

Henning, D.H. 2005. **Courage under fire: Stories of adolescents who survive the destruction of divorce**. Ongepubliseerde M.A.-Tesis, Pretoria: UNISA

Henning, E. 2004. **Finding your way in qualitative research**. Pretoria: Van Schaik Publishers.

Herbert, M. 1996. **Separation and divorce: Helping children cope**. Northants: Hunt Printers.

Hill, L.C. & Hilton, J.M., 1999. **Changes in roles following divorce: Comparison of factors contributing to depression in custodial single mothers and custodial single fathers**. Journal of Divorce and Remarriage, 31 (3/4):91–114.

Hilton, J.M. & Desrochers, S. 2000. **Influence of economic strain, coping with roles and parental control on the parenting of custodial single mothers and fathers**. Journal of Divorce and Remarriage. 33(3/4):55-76.

Huddleston, R.J. & Hawkins, L. 1991. **A comparison of physical and emotional health after divorce in a Canadian and United States' sample**. Journal of Divorce and Remarriage, 15:193–207.

Kahn, S.S. 1990. **The ex-wife syndrome: Cutting the cord and breaking free after the marriage ends**. London: Ebury Press.

Kaslow, F.W. 1995. The dynamics of divorce therapy. In Mikesell, R.H., Lusteran, D. & McDaniel, S.H. (Eds) ***Integrating family therapy***. United States of America: American Psychological Association: 28 -300.

Kimberg, M.P. 2001. ***Egskeidingsmediasiemodel: Bewaring en toegang van minderjarige kinders***. Ongepubliseerde Doktorale Verhandeling, Departement Maatskaplike Werk, Pretoria: Universiteit Pretoria.

Kincaid, S. & Caldwell, R. 1995. ***Marital separation: Causes, coping and consequences***. Journal of Divorce and Remarriage, 22 (3/4):109-119.

King, U. 1996. Spirituality, in Isherwood, L. & McEvan, D. ***An A to Z of feminist theology***. Sheffield: Academic Press: 218–220.

Kitson, G., Lopata, H., Holmes, W. & Meyering, S. 1980. ***Divorcees and widows: similarities and differences***. American Journal of Orthopsychiatry, 50(2):291-301.

Krefting, L. 1991. ***Rigor in qualitative research: the assessment of trustworthiness***. The American Journal of Occupational Therapy, 45 (3):214 -222.

Kübler-Ross, E. 1974. ***On death and dying***. New York: Collier-Macmillan.

Landman, M. 1986. ***Maatskaplike groepwerk met geskeide vaders ter bevordering van hul rolaanpassing***. Ongepubliseerde M.A.-Tesis, Departement Maatskaplike Werk, Pretoria: UNISA.

Lazarus, R.S. 1999. ***Stress and emotion: A new synthesis***. New York: Springer Publishing Company, Inc.

Leedy, P.D. & Omrod, J.E. 2001. ***Practical research: Planning and design (7th ed.)*** New Jersey: Prentice-Hall, Inc.

Lowenstein, L.F. 1998. ***Parent alienation syndrome: A two step approach toward a solution***. Contemporary Family Therapy, 20, (4): 505-520.

Luttig, E.M. 1997. The psychological implications of divorce and remarriage, in ***Marriage and family life in South Africa: Research priorities***. Theme 5. The family and divorce. Pretoria: HSRC Publishers: 35-66.

Marais, V. 1992. **Die ontwikkeling van 'n sielkundige ondersteuningsprogram vir geskeide vrouens: 'n voorondersoek.** Ongepubliseerde M.A.-Tesis, Bloemfontein: Universiteit van die Oranje-Vrystaat.

Marlow, C. 1993. **Research methods for generalist social work.** Pacific Grove: Brooks Cole Publishing Company.

Meyer, J.M.M. 2003. **Riglyne vir maatskaplikewerk hulpverlening aan die vrou in die hoër inkomstegroep tydens die egskeidingsproses.** Ongepubliseerde M.A.-Tesis, Potchefstroom: Potchefstroomse Universiteit vir CHO.

Mouton, J. 2001. **How to succeed in your Master's and Doctoral studies.** Pretoria: Van Schaik Publishers.

Mouton, J. & Marais, H.C. 1990. **Basiese begrippe: Metodologie van die gessteswetenskappe.** Pretoria: RGN.

Molina, O. 2000. **Stresses and strengths of working women in a divorce support group.** Journal of Divorce and Remarriage, 33 (3/4):145-164.

Nathanson, I.G. 1995. **Divorce and women's spirituality.** Journal of Divorce and Remarriage, 22 (3/4):179-188.

Nichols, J. R. 1988. **Rethinking some aspects of ministry to the divorced: A theological retake.** Journal of Pastoral Care, 42(2):101-115.

Nichols, J.R. 1993. **Ending marriage, keeping faith: a New guide through the spiritual journey of divorce.** New York: The Crossroads Publishing Company.

Nurek, J. 2006. **Single, divorced mothers experiences of child raising.** Ongepubliseerde M.A.-Tesis, Kaapstad: Universiteit Kaapstad.

O'Leary, M., Franzioni, J. Brack, G., & Zirps, F. 1996. **Divorcing parents: Factors to coping and adjustment.** Journal of Divorce and Remarriage, 25 (3/4):85-103.

Oppawsky, J. 2000. **Parental bickering, screaming and fighting: Etiology of the most negative effects of divorce on children.** Journal of Divorce and Remarriage, 32, (3/4):141-147.

- Parkinson, L. 1987. ***Separation, divorce and families***. London: Macmillan.
- Payne, M. 2005. ***Modern social work theory***. (3rd ed) London: The University of Chicago Press.
- Peck, J.S. & Manocherian, M.S. 1989. ***Divorce in the changing family life cycle***, in Carter, B. & McGoldrick (Eds) *The Changing family life cycle*, Toronto: Allyn & Bacon: 335 – 370.
- Pett, M.G. 1982. ***Predictors of satisfactory social adjustment of divorced single parents***. *Journal of Divorce and Remarriage*, 5 (3):2-17.
- Poggenpoel, M. 1998. Data analysis in qualitative research. In De Vos et al (Eds.) ***Research at grass roots***. Pretoria: Van Schaik Publishers: 334–353.
- Pretorius, B.M.L. 1993. ***Divorce mediation: The role and function of the social worker***. Ongepubliseerde M.A-Tesis, Departement Maatskaplike Werk, Port Elizabeth: Universiteit Port Elizabeth.
- Price, S.J. & McKenry, P.C. 1988. ***Divorce: Family studies***. Beverley Hills: Sage Publications.
- Propst, L.R. & Fries, L. 1989. Problems and needs of adults, in Textor (Ed), Textor, M.R. 1989. ***The divorce and therapy handbook***. London: Jason Aronson:45-60.
- Quinney, D.M. & Fouts, G.T. 2003. ***Resilience and divorce adjustment in adults participating in divorce recovery workshops***. *Journal of Divorce and Remarriage*, 40 (1/2): 55 – 68.
- Qygaard, L. Thuen, F. & Solvan, P. 2000. ***An evaluation of divorce support groups: A qualitative approach***. *Journal of Divorce and Remarriage*, 32(3/4):149–164.
- Radford, B., Travers-Gustafson, D., Miller, C., L'Archevesque, C., Furlong, E. & Norris, J. 1997. ***Divorcing and building a new life***. *Archives of Psychiatric Nursing*, XI (5) (Oct.): 282-289.
- Rawlings, E. I. & Graham, D.L.R. 1988. Feminist therapy with divorced, single, female parents, in Dutton-Doughlas, M.A. & Walker, L.E. (Eds.), ***Feminist***

psychotherapies: Integration of therapeutic and feministic systems, pp. 156-185. New Jersey: Ablex Publishing.

Riessman, C. H. 1990. Divorce Talk: **Women and men make sense of personal relations**. The State University: Rutgers.

Rosewater, L.B. 1988. Feminist Therapies with women, in Dutton-Douglas, M.A. & Walker, L. E. (Eds.), **Feminist psychotherapies: Integration of therapeutic and feminist systems**. New Jersey: Ablex Publishing:137 –155.

Rossiter, A.B. 1991. **Initiator status and seperation adjustment**. Journal of Divorce and Remarriage, 15(1/2):141 – 155.

Rubbin, A. & Babbie, E. 1993. **Research methods for social work** (2nd ed.) New York: Brooks/Cole publishing Company.

Sakraida, T.J. 2005. **Common themes in the divorce transition experience of midlife women**. Journal of Divorce and Remariage, 43(1/2):69–88.

Saleeby, D. 1997. **The strengths perspective in social work pratice** (2nd ed.) New York: Longman.

Sammons, W. & Lewis, J. 2001. **Helping children survive divorce**. Contemporary Pediatric Times, 16 (7).

Schneller, D. P. & Arditti, J.A. 2004. **After the breakup: Interpreting divorce and rethinking intimacy**. Journal of Divorce and Remarriage, (1/2):1–37.

Schoeman, H.P. & Botha, D. 1991. **Regverdiging vir kwalitatiewe navorsing in maatskaplike werk**. Maatskaplikewerk Navorsers Praktisyn, 4(3):44-62.

Schulman, L. 1999. **The skills of helping individuals, families, groups and communities**. (4th ed.), Illinois: F.E. Peacock Publishers.

Sheafor, R.W.; Horesji, C.R. & Horesji, G.A. 2000. **Techniques and guidelines for social work practice**. London: Allyn and Bacon.

Silitsky, D. 1996. **Correlates of psychological adjustment in adolescents from divorced families**. Journal of Divorce and Remarriage, 26 (1/2):151-169.

- Silverman, D. 2005. ***Doing qualitative research***. (2nd ed.) London: Sage Publications Limited.
- Smit, G. 2006. ***Ek is geskei: Tel so die drade weer op***. Wellington: Lux Verbi.
- Smith, M. 1999. ***Die taak van die maatskaplike werker met betrekking tot hulpverlening aan kinders betrokke by egskeiding***. Ongepubliseerde M.A.-Tesis, Potchefstroom: Universiteit Potchefstroom.
- Sölle, D. 1984. ***The strength of the weak: Toward a Christian feminist identity***. Philadelphia: Westminster Press.
- Spanier, G.B. & Thompson, L. 1984. ***Parting: The aftermath of separation and divorce***. Beverly Hills, California: Sage Publications.
- Spaniol, L. & Lannan, P. 1985. ***Divorce and spirituality***. *Studies in Formative Spirituality*, 6 (3):399–405.
- Sprenkle, D. H. 1989. The clinical practice of divorce therapy, in Textor, M.R. 1989. ***The divorce and therapy handbook***. London: Jason Aronson.
- Spruit, E. & Iedema, J. 1998. ***Well being of youngsters of divorce without contact with non-resident parents in the Netherlands***, *Journal of Comparative Family Studies*, 29 (3):517-527.
- Statistiek Suid-Afrika: Rapport no: (03.070.1) 2002: ***Egskeidings volgens Wet op Huwelike, 1961***, (Wet no 25 van 1961).
- Stewart, J.A. 2005. ***Women's satisfaction with life following marital separation: coping resources and adjustment of lone-parent women***. *Journal of Divorce & Remarriage*, 43 (1/2): 89-107.
- Strydom, H. 1998. Ethical aspects of research in the caring professions. In A.S. de Vos (Eds.), ***Research at grass roots***. Pretoria: Van Schaik Publishers:23–36.
- Sutton, P.M. & Sprenkle, D.H. 1985. ***Criteria for constructive divorce: Theory and research to guide the practitioner***. *Journal of Psychotherapy and the Family*, 39–49.

- Tatchell, D. 2000. ***Perspectives on inter-professional collaboration: mediation.*** Ongepubliseerde M.A.-Tesis, Grahamstown: Rhodes Universiteit.
- Taylor, R.J. 2005. ***Treating your divorced ex-spouse with C.A.R.E.: A model for post-divorce communication.*** Journal of Divorce & Remarriage, 43(3/4):157–164.
- Textor, M.R. 1989. ***The divorce and therapy handbook.*** London: Jason Aronson.
- Thompson, R.A. & Amato, P.R. 1999. ***The postdivorce family: Children, parenting and society.*** London: Sage Publications Inc.
- Tschann, J., Johnson, J. & Wallerstein, J. 1989. ***Resources, stressors, and attachment as predictors of adult adjustment after divorce: A longitudinal study.*** Journal of Marriage and the Family, 51 (4):1033-1046.
- Tutty, L.M.; Rothery, M.A. & Grinnell, R.M. 1996. ***Qualitative research for social workers: Phases, steps and tasks.*** Boston: Allyn & Bacon.
- Vandenplas-Holper, C. & Campos, B.P. 1990. ***Interpersonal and identity development: New directions.*** Oporto: Instituto de Consulta Psycologica.
- Van Rooyen, E.R. 1983. ***Groepwerk met geskeide vrouens as enkelouers met die oog op doeltreffender ouerskap.*** Ongepubliseerde M.A.-Tesis, Pretoria: Universiteit van Pretoria.
- Van Staden, S. M. 1987. ***My huwelik het misluk.*** Hillcrest: Owen-Burgess Uitgewers.
- Van Staden, S.M. 1991. ***Om heel te word.*** Pretoria: HAUM-De Jager Uitgewers.
- Van Wyk, A.C. 1986. ***Die geskeide vrou se rekonstruksie van haar sosiale werklikheid.*** Ongepubliseerde M.A.-Tesis, Departement Sosiologie, Pretoria: UNISA.
- Van Wyk, G. & La Cock, A. 1988. ***Egskeiding in Suid-Afrika.*** Kaapstad: Printpak Boeke.

Vermeulen, K. 2004. ***Educator's experience of their role in supporting children from divorced families: a Phenomenological study.*** Ongepubliseerde M.A.-Tesis, Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.

Walker, T. 1994. ***The development of a programme coping with divorce.*** Ongepubliseerde M.A-Tesis, Departement Maatskaplike Werk, Johannesburg: Randse Afrikaanse Universiteit.

Wallerstein, J.S. & Blakeslee, S. 1989. ***Second chances: men, women and children a decade after divorce.*** New York: Ticknor and Fields.

Wallerstein, J.S. & Kelly, J.B. 1980. ***Surviving the breakup.*** New York: Basic Books.

Walters-Chapman, S.F., Price, S.J. & Serovich, J.M. 1995. ***The effects of guilt on divorce adjustment.*** Journal of Divorce and Remarriage, 22:163–177.

Walsh, F. 1982. ***Normal Family Processes.*** New York: Guilford Press.

Wegscheider-Cruse, S. 1994. ***Life after Divorce – create a new beginning.*** Florida: Health Communications Inc.

Winters, K. A. 1993. ***The experience of divorced Roman Catholic women: Implications for the theology of the indissolubility of marriage and the development of identity.*** Ann Arbor: University Microfilm International.

Wiseman, R.S. 1975. ***Crisis theory and the process of divorce.*** Social Casework, April 1975: 205-211.

Young, M. & Long, L. 1998. ***Counseling and therapy for couples.*** Pacific Grove: Brooks/Cole Publishing Company.

Zimmerman, K., Brown, J. & Portes, P. 2004. ***Assessing custodial mothers after divorce: The role of divorce education and family function.*** Journal of Divorce and Remarriage, 41 (1/2):1–24.

BYLAE A

TOESTEMMINGSVORM VIR DEELNEMERS AAN NAVORSINGPROJEK OOR EGSKEIDINGS AANPASSING

ALGEMENE INLIGTING OOR DIE PROJEK

Hierdie navorsingsprojek word onderneem as deel van die vereistes om 'n Meestersgraad in Maatskaplike Werk aan die Universiteit van Stellenbosch te verwerf.

Die doel van die studie is om inligting in te win oor die ervarings en persepsies van geskeide vroue, veral in die post-egskeidingsfase, sodat die behoeftes, uitdagings en positiewe aspekte na die egskeding, verstaan en beskryf kan word. Die inligting sal gebruik word om doelgerigte dienslewering aan geskeide vroue te verseker. Indien u dus aan hierdie projek deelneem, word u toestemming gevra om die inligting wat verkry word, te gebruik vir navorsingsdoeleindes.

Die prosedure wat gevolg sal word om die inligting te verkry, behels 'n in-diepte onderhoud van ongeveer een-en-'n-half tot twee ure wat opgeneem en getranskribeer sal word. Die inleidende deel van die onderhoud sal handel oor die aanloop tot u huwelik en hoe u u huwelik ervaar het. Die res van die onderhoud sal handel oor die tydperk na u egskeding, asook die faktore wat egskeding vir u baie moeilik maak en ook watter positiewe groei u na die egskeding ervaar het.

Die voordeel van deelname aan hierdie projek is dat die stem van die geskeide vrou wat dikwels nog nie die geleentheid gehad het om haar storie te vertel nie, met nuwe begrip en deursigtigheid, gehoor kan word.

Risiko's vir deelname aan die projek is minimaal, hoewel die onderwerp van egskeding baie sensitief is en die onderhoudsproses sekere pynlike gevoelens en herinneringe losmaak. U deelname aan die onderhoud is vrywillig, en u kan in enige stadium van die onderhoud onttrek indien u van mening is dat dit emosioneel te pynlik is om oor hierdie onderwerp te praat. As u enige berading na afloop van

die onderhoud verkies, kan u my, Memry le Roux, kontak by telefoonnommer 028 840 1115.

Alle inligting sal konfidensieel hanteer word. Die resultaat van die ondersoek sal gepubliseer word, daarom sal besonderhede soos name, tye en plekke aangepas word om u privaatheid te beskerm. Om vertroulikheid verder te bevorder, kan u 'n skuilnaam van u keuse kies.

TOESTEMMING VAN DEELNEMER

2. My deelname aan hierdie projek is vrywillig.
8. Ek is ingelig dat ek ter eniger tyd van die projek kan onttrek sonder enige benadeling.
3. Ek beseft dat die inligting gebruik sal word vir die navorsing van 'n Meestersgraad aan die Universiteit van Stellenbosch.
4. Ek is daarvan bewus dat ek geen vergoeding vir my deelname sal ontvang nie.
5. Ek is daarvan bewus dat Memry le Roux se studieleier, Professor S. Green, Departement Maatskaplike Werk, Universiteit van Stellenbosch insae in die inligting sal hê.
6. Ek het bogenoemde inligting deurgelees en verstaan dit.

Handtekening van deelnemer

Datum